

SOÚ

Politická informovanost občanů: teorie, měření a role při zkoumání politických postojů

Lukáš Linek, Pat Lyons

Tuto práci recenzovali:
PhDr. Daniel Kunštát, CSc.
PhDr. Jan Outlý, Ph.D.
Mgr. Štěpán Pecháček, Ph.D.

Tato studie byla podpořena grantem GA ČR Legitimita politického systému a nerovností: ČR v komparativní perspektivě (č. 403/06/1421) a dále Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Abstrakt	7
Abstract	8
Abstrakt	9
1. Uvedení (Lukáš Linek, Pat Lyons)	11
2. Politická informovanost: teorie, koncepty a měření (Pat Lyons)	14
2. 1. Proč je politická informovanost důležitá?	14
2. 1. 1. Politická informovanost a dotazníková šetření veřejnosti	15
2. 1. 2. Politická informovanost a politická reprezentace	16
2. 2. Různé přístupy k měření politické informovanosti	18
2. 2. 1. Politická informovanost jako ideologická sofistikovost	19
2. 2. 2. Měření politické informovanosti	20
2. 3. Občanské politické znalosti v České republice	21
2. 3. 1. Celkový obraz občanských politických znalostí v České republice	22
2. 3. 2. Občanské politické znalosti v české společnosti: vzorce znalostí mezi podskupinami občanů	23
2. 3. 3. Průměrné hodnoty občanských politických znalostí v jednotlivých skupinách	27
2. 4. Jaké jsou dimenze občanských politických znalostí?	31
2. 4. 1. Klasická teorie testů versus teorie odpovědí na otázku	32
2. 4. 2. Konzistentnost a dimenzionalita znalostních škál	34
2. 4. 3. Mokkenův způsob analýzy škály občanských politických znalostí	38
2. 5. Ideologické politické znalosti: škály založené na umístění politických stran na levo-pravé škále	41
2. 5. 1. Tři odlišné typy škál ideologických politických znalostí	41
2. 5. 2. Analýza škál ideologických znalostí	42
2. 6. Determinanty politické informovanosti: příležitosti, schopnosti a motivace	47
2. 6. 1. Vliv motivace	48
2. 6. 2. Vliv příležitostí	50
2. 6. 3. Vliv schopností	51
2. 6. 4. Který model je nejsilnější: motivace, příležitost nebo kognitivní schopnosti?	51
2. 7. Závěr	52

3. Vazby mezi politickými postoji a jejich závislost na politické informovanosti (a zapojení do politiky) (Lukáš Linek)	54
3. 1. Conversova Povaha hodnotových systémů veřejnosti aneb o neexistenci vazeb mezi postoji jako důsledku ne-postojů	56
3. 2. Replikace a další prohloubení Conversových zjištění	62
3. 3. Kontra Converse: teoretické a metodologické kritiky Conversovy konceptualizace a způsobu měření vazeb mezi postoji a jejich stability	66
3. 3. 1. Společenské změny a relevance Conversových zjištění v odlišném kontextu	67
3. 3. 2. Metodologické kritiky	70
3. 3. 3. Odlišné definice hodnotové a tematické konzistence	74
3. 3. 4. Zallerův model výběru z distribuce postojů	77
3. 4. Vazby mezi politickými postoji v ČR: konceptualizace, data, měření a deskripce	80
3. 4. 1. Zdroje vazeb mezi postoji a hypotézy	82
3. 4. 2. Způsob měření vazeb mezi postoji a výzkumná strategie	87
3. 4. 3. Analýza dvou postojových škál ohledně role vlády	90
3. 5. Závěr	106
4. Závěr: politická informovanost a vazby mezi politickými postoji (Lukáš Linek)	109
Literatura	111
Příloha č. 1: Informace o datech	119
Příloha č. 2: Použité otázky měřící politické znalosti občanů v šetření ISSP 2006 Role vlády IV (česká data)	120
Příloha č. 3: Použité otázky měřící politické postoje občanů k roli vlády v hospodářství v šetření ISSP 2006 Role vlády IV (česká data)	121
Shrnutí	123
Summary	125
Zusammenfassung	127
O autorech	131

Politická informovanost občanů: teorie, měření a role při zkoumání politických postojů

Lukáš Linek, Pat Lyons

Abstrakt

Cílem této studie je prozkoumat politickou informovanost českých občanů, a to jak z hlediska její distribuce ve společnosti, dimenzionality a jejích zdrojů, tak z hlediska jejího vlivu na politické postoje a jejich konzistenci. Téma je z hlediska politické reprezentace důležité. Podle jedné z nejvlivnějších teorií politické reprezentace – modelu odpovědných politických stran – jsou občané efektivně reprezentováni v parlamentu a vládě, jestliže jsou schopni (1.) artikulovat své politické preference; (2.) rozlišovat mezi politickými stranami a jejich programy a (3.) vybírat si strany, jež jsou programově nejbližší tomu, co si přejí. Empirický výzkum od 50. let minulého století ukazuje, že občané jsou často nedostatečně informováni, a naznačuje, že politická reprezentace může být zkreslena ve prospěch občanů s vysokým vzděláním či příjmy. Přesnost takového popisu záleží na schopnosti určit validním a reliabilním způsobem informovanost občanů a zhodnotit důsledky nízké úrovně politických znalostí pro demokratický režim.

V této studii využíváme data z šetření „ISSP Role vlády 2006“, jenž ukazuje, že čeští občané vědí nejvíce o lokální a národní politice a jejích aktérech a nejméně o mezinárodní politice. Navíc je distribuce politických znalostí systematicky nerovnoměrná, což vede ke specifické formě politické nerovnosti. Na individuální úrovni určují míru politických znalostí mobilizační snahy, úroveň zdrojů a kognitivní schopnosti. Tyto rozdíly v politických znalostech způsobují také rozdíly v míře strukturovanosti politických postojů, kdy méně politicky informovaní občané mají nižší míru vazeb mezi postoji. Vzhledem k tomu, že politické programy stran jsou strukturované soubory politických postojů, tyto nerovnosti ohrožují proces politické reprezentace.

Klíčová slova

politická informovanost – politické znalosti – politické postoje – vazby mezi postoji

Politická informovanost občanů: teorie, měření a role při zkoumání politických postojů



Lukáš Linek, Pat Lyons

Abstract

This study explores political awareness of Czech citizens from the point of view of both its distribution within the society, its dimensionality and sources, and its effect on political attitudes and their constraints. This topic is important for political representation. According to one of the most influential theories of political representation, the Responsible Party Model, citizens are only effectively represented in parliament and government if they are (1.) able to articulate their policy preferences, (2.) discriminate between political parties' policy platforms and (3.) the capacity to select the party most likely to implement citizens' desired preferences. Empirical research from the 1950s demonstrates that citizens are often uninformed, and this suggests that political representation is likely to be biased in favour of citizens with high levels of education, income and knowledge. Whether this is indeed the case depends critically on being able to determine in a valid and reliable manner how much citizens know about politics and to evaluate the consequences of low levels of knowledge on democratic systems.

The evidence presented in this study using the ISSP Role of Government (2006) dataset shows that Czech citizens know most about local and national politics and political players, and are least informed about international affairs. Moreover, the distribution of political knowledge is systematically biased and this results in specific forms of political inequality. It also shows that mobilising effects, level of resources, and cognitive ability, determine level of political knowledge at the individual level. These political knowledge differences also result in differences in the level of constraints between political attitudes with less knowledgeable having less constrained (or structured) attitudes. This threatens the process of political representation as political programmes consist of structured set of attitudes.

Keywords

Political awareness – political knowledge – political attitudes – attitude constraints

Politische Informiertheit der Bevölkerung: Theorien, Messungen und Rollen bei der Untersuchung politischer Einstellungen

Lukáš Linek, Pat Lyons

Abstrakt

Ziel dieser Studie ist die Untersuchung der politischen Informiertheit der tschechischen Bevölkerung sowohl hinsichtlich der Informationsverteilung in der Gesellschaft und der Dimensionalität der Informationsquellen, als auch hinsichtlich des Einflusses von Informationen auf die politische Einstellung und deren Konsistenz. Das Thema ist hinsichtlich der politischen Repräsentation von großer Wichtigkeit. Gemäß einer der einflussreichsten Theorien der politischen Repräsentation – dem Modell verantwortlicher politischer Parteien – werden die Bürger effektiv in Parlament und Regierung vertreten, wenn sie in der Lage sind (1.) ihre politischen Präferenzen zu artikulieren; (2.) die politischen Parteien und deren Programme voneinander zu unterscheiden und (3.) diejenigen Parteien auszuwählen, deren Programm ihren Wünschen am nächsten stehen. Empirische Untersuchungen seit den 50. Jahren des vergangenen Jahrhunderts zeigen, dass die Bürger oft unzureichend informiert sind und dass die politische Repräsentation zugunsten der bildungs- und einkommensstärkeren Bevölkerungsschichten verzerrt sein kann. Die Genauigkeit dieser Beschreibung hängt ab von der Fähigkeit, die Informiertheit der Bevölkerung beweiskräftig und zuverlässig zu bestimmen und die Folgen eines niedrigen Niveaus politischer Kenntnisse für eine demokratische Ordnung zu bewerten.

In dieser Studie nutzen wir Daten aus der Erhebung „ISSP – Rolle der Regierung 2006“, die zeigen, dass die tschechischen Bürger am besten über regionale und Landespolitik informiert sind und am wenigsten über internationale Politik. Überdies ist die Verteilung politischer Kenntnisse systematisch unausgewogen, was zu einer spezifischen Form politischer Ungleichheit führt. Auf der individuellen Ebene wird das Niveau der politischen Kenntnisse von der Motivation, dem Niveau der Informationsquellen und von den kognitiven Fähigkeiten bestimmt. Diese Unterschiede der politischen Kenntnisse bewirken gleichfalls Unterschiede in der Strukturiertheit politischer Einstellungen, wobei das Beziehungsgeflecht zwischen den Einstellungen bei politisch weniger informierten Bürgern schwächer ist. Da die Programme der politischen Parteien strukturierte Systeme politischer Einstellungen sind, gefährden diese Ungleichheiten den Prozess der politischen Repräsentation.

Schlüsselwörter

politische Informiertheit – politische Kenntnisse – politische Einstellungen – Beziehungen zwischen Einstellungen

1. Uvedení

Lukáš Linek, Pat Lyons



Abychom se mohli stát politicky vysoce informovanými občany, musíme mít přístup k velkému množství politicky relevantních informací, být intelektuálně vybaveni na udržení a organizování rozsáhlého množství informací, s nímž se setkáváme, a mít důvod to činit.

Robert C. Luskin [1990: 335]

Politologie za dobu své existence objevila relativně velké množství fakt a teorií, nicméně jedno z nejstabilnějších se zdá být to o politicky nesofistikovaných občanech. Philip Converse dokonce hovořil o dvou základních pravidlech ohledně politické informovanosti občanů: je na velmi nízké úrovni a zároveň velmi nerovnoměrně rozptýlená [1990: 372; 2000: 331]. Množství dotazníkových šetření veřejného mínění ukazují neschopnost občanů správně pojmenovat základní institucionální struktury jejich politického systému a charakterizovat hlavní politické aktéry či oblasti politického konfliktu. Ti často nemají na důležité otázky politického konfliktu názor, své postoje mají nestabilní, často odpovídají nahodile a nejsou schopni uvažovat v abstraktních termínech politických ideologií.

Tradiční teorie reprezentace tvrdí, že občané musí být informovaní, jinak bude reprezentativní demokracie nahrazena nějakou formou vlády elit. Na druhé straně jiní autoři argumentují, že reprezentativní demokracie nevyžaduje plně informované občany. Heuristické využívání informací a informačních zkratk společně s kolektivní racionalitou, jež funguje na vyšší úrovni než individuální ignorance, poskytují základ pro veřejnou odpovědnost politiků. Nicméně klíčová myšlenka, jež stojí za všemi přístupy k politické reprezentaci, stojí na předpokladu, že se občané zajímají o politiku a že alespoň někteří z nich mají informace o vládnutí.

Většina kritiků reprezentativní demokracie tvrdí, že reprezentace jako taková je nemožná, jestliže o ní rozhodují „pouze ignorantní a nekompetentní občané“ [Macpherson 1977: 10]. Přestože ve většině politických systémů se občané o politiku nezajímají a jsou nedostatečně informovaní, liberálně demokratické státy jsou stabilní a dlouhodobě se reprodukují. Každopádně v důsledku nezájmu občanů o politiku řeší teoretické a empirické studie demokratické reprezentace důležitý paradox: Jak je možné dosáhnout efektivní politické reprezentace, jestliže se většina občanů nezajímá o politiku a její výstupy? Tento paradox reprezentace spočívá v základním problému, nakolik informovaní by měli být občané o politickém systému a procesu. A je vůbec v zájmu občanů zajímat se o politiku a reagovat na ni?

Jednou z nejstručnějších odpovědí na tuto otázku bylo, že informace o politice jsou pro občany cenné proto, že jim umožňují činit nejlepší možná řešení. Nicméně jestliže je nákladné získat informace o vládnutí a tvorbě veřejných politik a očekávaná užitečnost takové činnosti je nízká, občané jsou motivováni dělat pouze taková politická rozhodnutí, která jsou jen částečně založená na informacích. Proto lze paradox reprezentace považovat za paradox informační, neboť efektivní reprezentace závisí na agregaci rozhodnutí dobře informovaných, racionálních občanů, kteří se nicméně chovají individuálně racionálně pouze tehdy, když se rozhodnou nebýt informováni [Downs 1957: 257–258].

Konvenční pohled na vztah informací a reprezentace je založen na tvrzení, že volby motivují politické strany a kandidáty k tomu, aby si vytvořili kontrakt s občany. Politická odpovědnost pak vzniká skrze reciproční proces informování, kdy voliči vyjadřují své preference a vlády ospravedlňují své kroky [Alvarez 1997: 203]. V minulosti fungovaly politické strany jako spojník mezi voliči a politiky tím, že strukturovaly tok informací skrze proces výběru kandidátů, vytváření volebních programů a informačních vodítek pro voliče. Toto už není pravda minimálně proto, že hlavním zdrojem informací již nejsou politické strany, ale masová média. Voliči již nehledají informace o politice u stran. Tato ztráta informačního monopolu v soudobých demokraciích vede k růstu nákladů na zprostředkování a získávání informací jak na straně voličů, tak politiků. Efektivita demokratické politiky a politické reprezentace je silně ovlivněna tím, jak dobře jsou voliči informováni o tom, co politici dělají. Politické strany nicméně stále zůstávají hlavním mechanismem spojení voličů a politiků a tok informací (a vlastně politické myšlení veřejnosti) se snaží řídit především pomocí rámování témat a ideologických diskursivních praktik.

V této studii je naším hlavním cílem prozkoumat způsoby, jak měřit politickou informovanost občanů a zjistit, jaký je její vliv na politické postoje. Dalším možným krokem je studium vztahu informovanosti občanů k politickému chování, především výběru strany ve volbách. O to se nicméně v současné fázi ještě nesnažíme. Studie se skládá ze dvou částí, kdy první se zaměřuje na politickou informovanost jako na závislou proměnnou měřenou pomocí politických znalostí, a druhá část využívá konceptu politické informovanosti ke zjišťování jejího vlivu na organizovanost politických postojů. Obě části zároveň upozorňují na existenci heterogenity populace, jež by měla být brána v potaz minimálně při studiu politických postojů a volebního chování. Studie je založena na analýze dat z dotazníkového šetření „ISSP 2006 Role vlády IV“ (česká vlna); o datech více viz Příloha 1.

Ještě než přistoupíme k jednotlivým částem, chtěli bychom upozornit, že v této studii používáme pojem „politická informovanost“ jako označení široké skupiny politologických konceptů, jejichž odlišnosti v některých případech ani nejsou postřehnutelné.¹ Jedná se především o anglické pojmy jako „political sophistication“, „political awareness“ či „political expertise“. Základem jejich definice je intelektuální nebo afektivní zapojení do politiky a znalosti o politice a její chápání [Zaller 1992: 21]. Pro Converse znamená především znalost, kterou jedinec využívá k pochopení politiky; v případě dotazníkového šetření k pochopení otázky s politickým obsahem a odpovězení na ni [Converse 2000: 339]. Politická informovanost zahrnuje jak zapojení do politiky (ne nutně ve formě participace, ale postačuje mentální), a tedy ústřednost politiky pro jedince, tak znalosti o ní, její chápání a porozumění jí.

1 V minulých studiích [Lyons 2007; Lyons 2008] jsme používali pojem „politické znalosti“, aniž bychom pojmově odlišovali mezi konceptem a jeho operacionalizací či indikátorem. V této studii přicházíme s diferenciací obou pojmů: politická informovanost označuje koncept, zatímco politické znalosti konkrétní způsob operacionalizace konceptu politická informovanost (například občanské politické znalosti, ideologické politické znalosti či programové politické znalosti).

V anglosaské literatuře se dále objevují pojmy jako „civic knowledge“, „level of conceptualisation“ nebo „ideological reasoning“, jež k politické informovanosti mají velmi blízko a může se jednat o konkrétní způsoby její operacionalizace. České pojmy pro všechny uvedené koncepty nejsou ani zavedené, ani se o to nebudeme snažit. Naším cílem je bránit proliferaci podobných pojmů bez jasného definičního vymezení. Čtenáři by nicméně měli vědět, že při studiu literatury týkající se politických znalostí mají výše uvedené termíny často specifický význam, který se většinou váže na konkrétní empirickou operacionalizaci. V této studii budeme používat pojem „politická informovanost“ pro označení výše definovaného konceptu a pojem „politické znalosti“ pro operacionalizaci tohoto pojmu pomocí buď faktografických otázek či zařazovacích otázek například na levo-pravé škále. Důvod používání dvou pojmů spočívá především v tom, že koncept politické informovanosti je možné operacionalizovat více způsoby a použití politických znalostí je pouze jedním z mnoha, i když nejlepším [Zaller 1992; 1986]. Politické znalosti lze členit na faktografické, zařazovací a programové; dalšími způsoby operacionalizace politické informovanosti jsou například ideologické uvažování, schopnost zacházet s abstraktními politickými pojmy [viz Luskin 1987].

2. Politická informovanost: teorie, koncepty a měření

Pat Lyons

První část této kapitoly prozkoumává otázku, proč je politická informovanost důležitá. Poté následuje stručný přehled toho, jak byla a je politická informovanost konceptualizována v politologii; především upozorňujeme na vypůjčení pojmu kognice ze sociální psychologie. Ve třetí části se dále zaměřujeme na empirické měření politické informovanosti pomocí politických znalostí, kde prezentujeme zjištění o tom, jaké mají čeští občané znalosti o regionální, národní a mezinárodní politice. Zároveň tato část prezentuje více informací o odlišnostech mezi občany ohledně politických znalostí, a to na základě různých způsobů jejich definování.

Čtvrtá část detailně prozkoumává, zda lze analyzované odpovědi na otázky po politických znalostech považovat za jednodimenzionální, či nikoli. Obecněji řeší otázku, zda má smysl uvažovat o občanech jako o obecně znalých politiky, či jako o specialistech na určité oblasti. Zde prezentujeme i důležité metodologické otázky spojené s měřením politických znalostí a se statistickou analýzou takovýchto dat. V páté části prozkoumáváme alternativní způsob operacionalizace politických znalostí. Zde klademe důraz na schopnosti občanů umístit sebe a politické strany na ideologické levo-pravé škále. Poslední – šestá – část zjišťuje individuální determinanty politických znalostí za použití modelu příležitostí, schopností a motivace.

2.1. Proč je politická informovanost důležitá?

V politologické literatuře se již delší dobu diskutuje otázka důležitosti politické informovanosti občanů pro volební chování. Zatímco všichni souhlasí s tím, že pro efektivní fungování demokratického státu jsou informovaní občané lepší než neinformovaní, menší shoda existuje o tom, kolik by toho průměrný občan měl znát. To zároveň vede k důležité otázce na to, jaké jsou důsledky odlišné míry politické informovanosti mezi občany. Toto téma bylo předmětem rozsáhlého výzkumu a jedním ze základních zjištění je, že záleží na tom, jak je politická informovanost měřena, tzn. na jaké otázky se ptáme a kdo je zodpovídal. Stručně řečeno, teoretické a metodologické otázky pomáhají určit, jak odpovíme na zdánlivě jednoduchou otázku o významu politické informovanosti a důsledcích její odlišné úrovně mezi občany.

2.1.1. Politická informovanost a dotazníková šetření veřejnosti

Jedním z nejpobulárnějších způsobů zkoumání politické informovanosti je použití dotazníkových šetření na reprezentativním souboru populace, kdy jsou přímo zjišťovány znalosti občanů o politických záležitostech. Tyto odpovědi jsou analyzovány z hlediska základních politických postojů (jako například podpora demokracie či tolerance menšin) a z hlediska jednání (například volba strany, angažovanost v organizacích či politických stranách). Následující – ne úplně vyčerpávající seznam – prezentuje hlavní rozdíly mezi občany, kteří mají politické znalosti, a těmi, kteří je nemají; v literatuře bývají občané s minimem znalostí někdy označováni jako tzv. nic nevědíci (*know-nothings*) [Galston 2001: 223–226; Bennett 1996].

Informovaní občané:

- Se ve vyšší míře účastní voleb a jiných forem politické aktivity [Verba, Nie 1972; Delli Carpi- ni, Keeter 1996];
- Hlasují spíše na základě postojů k tématům, a nikoli na základě charakteristik kandidátů [Knight 1985];
- Jsou mnohem efektivnější při prosazování svých zájmů [Converse 1964, 2000; Zaller 1992; Althaus 1993, 1996];
- Jsou více otevření logické a racionální argumentaci a jsou málo ovlivnitelní symbolickou podobou politiky [Petty, Cacioppo 1984, 1986].

Na druhé straně ti, kteří mají nízké politické znalosti, jsou více náchylní důvěřovat médiím a větší vliv na ně má nastolování agendy [o debatě viz Iyengar et al. 1982; Iyengar, Kinder 1987; Holbrook 1996; Cobb, Kulinski 1997; Shaw 1999; Miller, Krosnick 2000].

Všechna tato zjištění vycházejí z empirických výzkumů, jež byly primárně prováděny v USA od padesátých let minulého století. Ve skutečnosti výzkum veřejného mínění mezi 50. a 70. lety indikoval všudypřítomnou a šokující skutečnost: minimalismus. Občané jsou v první řadě charakterističtí minimální úrovní informovanosti o veřejných záležitostech a nevěnují jim pozornost. Méně než každý osmý občan USA má dostatek znalostí k tomu, aby mohl používat ideologické myšlení a argumentaci [Converse 1964]. Ve skutečnosti velká část respondentů, kteří byli opakovaně dotazováni v panelovém šetření (1956–1958–1960), nemají žádné politické postoje [Converse 1970]. Pozdější výzkum v USA, VB a Francii ukázal, že tzv. ne-postoje jsou všudypřítomné napříč všemi sociodemografickými skupinami [Converse, Markus 1979; Butler, Stokes 1974; Converse, Pierce 1986]. Za použití odlišné metodologie ukázal výzkum v Belgii, že přibližně jedna třetina až dvě pětiny občanů mají nízkou míru politických znalostí [Johns 2003: 64].

Výsledky výzkumu politické informovanosti občanů za dobu posledního půlstoletí mohou být shrnuty do dvou základních pravd: (1.) distribuce politických znalostí v moderních společnostech je v průměru nízká a (2.) rozptyl ve znalostech je vysoký. Navíc jsou tyto pravdy validní bez ohledu na použitou metodologii měření politických znalostí a bez ohledu na to, že nevíme, co je málo a hodně informací; nemáme totiž jednotky měření [Converse 1990: 372]. Navíc studie založené na dotazníkových šetřeních s velkou pravděpodobností nadhodnocují míru politických znalostí mezi občany, vezme-li v potaz velkou míru odmítnutí na žádost o účast v šetření.

V USA ve volebních studiích American National Election Study (ANES) je míra odmítnutí (*non-response rate*) v rozmezí 25 až 33 %, v evropských zemích, jako je například Belgie, je kolem 30 %, nicméně v posledních šetřeních ISSP v České republice to byla přibližně jedna polovina [Delli Carpini, Keeter 1996: 66; Johns 2003: 64; Krejčí 2007]. Míra odmítnutí je v politicky zaměřených dotazníkových šetřeních důležitá, neboť ti, co se odmítnou zúčastnit šetření, se téměř vůbec nezajímají o politiku a mají nižší míru politických znalostí [Brehm 1993; Koch, Past 1998; Althaus 1993].

Takto vysoké úrovně míry odmítnutí jsou zdrojem rozptylu odhadů a zkreslení v dotazníkových šetřeních [Groves 2004; Särndal, Lundström 2005]. Zde se zaměříme pouze na dvě důležité implikace, které se vztahují přímo k měření politické informovanosti. Zaprvé, dotazníková šetření nadhodnocují úroveň politické informovanosti v té míře, jež inverzně variuje s mírou odmítnutí (chyba typu 2, viz níže). Zadruhé, vliv politické informovanosti je pravděpodobně podhodnocen, neboť v důsledku absence respondentů s malými znalostmi v souboru (kvůli odmítnutí účasti v šetření) v něm dochází k oříznutí rozptylu politických znalostí (chyba typu 1).

Při výzkumu nicméně odborníci málokdy berou v potaz tyto dva důležité aspekty zkoumání politické informovanosti pomocí dotazníkových šetření, protože je málo jasné, jak by tato dvě zkreslení mohla být efektivně redukována. Přítomnost takovýchto metodologických vlivů implikuje, že naše odhady úrovně politické informovanosti a jejího vlivu na další politické postoje a jednání jsou s velkou pravděpodobností konzervativní. Existuje totiž velké riziko, že nesprávně zamítneme hypotézu o existenci vztahu mezi úrovní politické informovanosti a jinou – námi analyzovanou – proměnnou (chyba typu 2). Nebo naopak přijmeme tezi, že neexistuje žádný rozdíl mezi občany s nízkou a vysokou úrovní politické informovanosti, jednoduše proto, že máme nepřesně provedený výběr (chyba typu 1). Odhlédneme-li od těchto metodologických úvah, má úroveň politické informovanosti důležité implikace pro teorii reprezentace v moderních demokraciích.

2.1.2. Politická informovanost a politická reprezentace

Dosud jsme ukazovali, jak jsou odlišnosti v úrovni politické informovanosti spojeny s některými vlastnostmi občanů a implicitně i s žádoucími charakteristikami demokratického státu. Nyní se naopak zaměříme na představení systémových aspektů politické reprezentace; koncentrovat se budeme pouze na jednu z nejlivnějších teorií reprezentativní demokracie, model odpovědných politických stran [Converse, Pierce 1986; Granberg, Holmberg 1996; Essiasson, Holmberg 1996; Schmitt, Thomassen 1999].² Základní princip tohoto modelu reprezentativní demokracie je nejeftektivnější, když jsou voliči schopni hodnotit jak politické programy, které strany nabízejí ve volbách, tak činnost stran ve veřejných úřadech. Tato schopnost správně vybírat politickou stranu na základě preferencí závisí na tom, že občané jsou dostatečně politicky informovaní k tomu, aby (1.) znali vlastní preference; (2.) rozlišovali mezi stranami na základě těchto vlastních preferencí; (3.) hlasovali na základě srovnání, při němž si volič vybere stranu, jež mu je nejbližší [Galston 1991, 2001; Klingemann, Hofferbert, Budge 1994; Manin 1997; Sartori 1976].

² Tento model politické reprezentace je založen na předpokladu, že voliči mohou odstranit z vlády politické strany, které neprosazují program, s nímž byly zvoleny do funkcí. Klíčovou charakteristikou moci občanů je jejich schopnost odstranit je z vlády. Tento negativní pohled na politickou reprezentaci je v souladu s teorií liberální demokracie Isaiaha Berlina [Berlin 1969].

Jak nicméně uvidíme v následujících částech této studie, existuje dostatečné množství důkazů, jež ukazují, že politická informovanost občanů je nedostatečná [Neuman 1986; Delli Carpini, Keeter 1996; Milner 2002; Grönlund, Milner 2006]. Takový pesimismus vedl ke změně ve výzkumné agendě, jež se zaměřila na uvažování o tom, co pro demokracii znamená, že ji spolutvoří občané, kteří jsou politicky málo informovaní. Na druhé straně se rozvíjí kritika tohoto pesimistického pohledu, jež je založena na tom, že (1.) občané jsou chytrí a využívají vodítek pro svá rozhodování a že (2.) většina otázek na politické znalosti je špatně formulovaná a dotazníková šetření jsou plná chyb měření [Caplan 2007; Sniderman, Brody, Tetlock 1991: 1–13; Achen 1975; Erikson 1979].

Ve světle těchto empiricky a metodologicky orientovaných debat je překvapující, že pouze velmi málo teorií volebního chování bere explicitně v potaz heterogenitu informovanosti veřejnosti o politice [na druhé straně viz Zaller 1992; Converse 2000; Bartle 1997, 2000].³ Různé varianty downsovských modelů voličského rozhodování a navazující teorie racionální volby totiž jednoduše předpokládají, že občané znají vlastní preference a programy politických stran [Hinnich, Munger 1997; Merrill III, Grofman 1999; na druhou stranu viz Adams, Merrill III, Grofman 2005]. Zároveň se v posledních letech objevily argumentace, podle nichž občané s malými politickými znalostmi mohou dělat dobrá volební rozhodnutí na základě toho, že dělají to, co jim řeknou dobře informovaní občané z jejich okolí [Lupia, McCubbins 1998].

Bez ohledu na výhody těchto specifických vysvětlení volby strany je hlavní normativní otázkou, zda občané mají dostatečné znalosti k tomu, aby mohli hlasovat způsobem, jenž je v souladu s efektivní demokratickou reprezentací a modelem odpovědných politických stran. Tento model má nicméně velké omezení, neboť redukuje své vysvětlení volby strany pouze na tematické hlasování. Proto jiná kritéria, jež mohou občané využívat při rozhodování o tom, pro kterou stranu hlasovat, jako například role politických lídrů, retrospektivní hodnocení hospodářství či držitelů moci, jsou ignorovány a vyloučeny z modelu odpovědných politických stran.⁴

Z tohoto důvodu je politická informovanost v politologii výlučně spojena s tematickým hlasováním. Toto spojení vychází z: (1.) politické teorie, jako je například model odpovědných stran; (2.) vlivu prostorových modelů stranické soutěže; (3.) relativní snadnosti operacionalizace a testování nástrojů měření politické informovanosti, jež jsou založeny na tématech. Přístup k politické informovanosti, jenž je založen na tématech, porovnává, zda volič hlasuje pro stranu, jež je mu nejbližší na konkrétní tematické škále. Bylo proto běžné, že výzkumníci hodnotili, zda jsou individuální volební rozhodnutí v tomto teoretickém smyslu správná [Bartels 1996; Althaus 1993, 1996; Delli Carpini, Keeter 1996; Bartle 1997, 2002; Johns 2003; Heath, Andersen, Sinnott 2003; Lau, Redlawsk 2006: 72–92].⁵

3 Téměř všechny empirické analýzy volebního rozhodování občanů upozorňují, že tematické hlasování je zřídka kdy nejdůležitějším vysvětlením volby strany. Většinou tyto studie ukazují, že sociálněpsychologická vysvětlení jako stranická identifikace jsou nejsilnější motivací. Proto i hodnocení politické informovanosti občanů na základě rozsahu tematického hlasování produkuje pesimistický portrét politických schopností občanů.

4 Důraz na roli témat v modelu odpovědných stran lze ospravedlnit normativními hledisky na základě argumentace, že je to implementace veřejných politik, jež dává legitimitu vládním stranám.

5 Shoda mezi tematickými postoji elit a voličů a mezi postoji veřejnosti a politickými výstupy byla nejvlivnější metodou hodnocení povahy parlamentní reprezentace [Miller, Stokes 1963; Erikson, MacKuen, Stimson 2002; Stimson 2004].

Pomocí kritéria hlasování pro nejbližší stranu ukázal výzkum v Belgii, že 33 až 40 % voličů hlasovalo v roce 1991 „správně“ [Johns 2003: 64]. Na druhé straně Heath et al. [2003] zkoumal shodu mezi preferencemi voličů ohledně veřejných politik a stranickými programy ve volbách ve Velké Británii v roce 1997. Ukázal, že vztah politické informovanosti a konzistence mezi výběrem strany a vlastním postojem fungoval pro témata jako evropská integrace či privatizace některých státních podniků. Na druhé straně u ostatních témat neexistovaly očekávané rozdíly mezi voliči na základě politické informovanosti. Předpoklad uniformního vlivu úrovně politické informovanosti napříč jednotlivými tématy je proto zjednodušující. Na tuto komplexitu upozornil výzkum ve Velké Británii po volbách v roce 2001 v tom smyslu, že voliči nezacházejí se všemi tématy stejně. Ve skutečnosti čím více občan věděl o konkrétním tématu, tím větší váhu mu přisuzoval při volebním rozhodování [Bartle 2002]. Bartleova studie proto implikuje, že vliv politické informovanosti se mění jak podle témat, tak podle občanů.

Poté, co jsme ukázali důležitost politické informovanosti jak z hlediska jejího měření pomocí dotazníkového šetření a modelování těchto dat, tak z hlediska jejich role v uvažování o politické reprezentaci, je čas, abychom se věnovali tomu, jak byla politická informovanost konceptualizována v mezinárodních výzkumech od druhé světové války.

2.2. Různé přístupy k měření politické informovanosti

V minulé části jsme ukázali, že teorie demokracie hodnotí pozitivně občany s politickými znalostmi, jež jsou důležité pro efektivní systém politické reprezentace. V odborné literatuře neexistuje shoda ohledně nejlepšího způsobu konceptualizace politické informovanosti a jejího měření. Objevují se nicméně dva základní přístupy. První je Conversem a Campbellem inspirovaný přístup, jež má své počátky v aplikaci sociální psychologie do designu a interpretace dotazníkových šetření. Je založen na myšlence sofistikovanosti politického uvažování, ideologie a vazeb mezi postoji [Campbell et al. 1960; Converse 1964; Luskin 1987]. Druhý způsob operacionalizace politické informovanosti využívá politické znalosti, a to buď v podobě faktografických znalostí o politickém systému země či politických aktérech (tzv. občanské politické znalosti – *civic knowledge*), nebo v podobě zařazování stran a kandidátů na programových škálách (tzv. znalosti veřejných politik a programů – *policy knowledge*).

Oba přístupy spojuje kognitivní pojetí politické informovanosti občanů, jež je založeno na pojmu poznání (*cognition*).⁶ Zjednodušeně lze říci, že poznání odkazuje k základním jednotkám informací, jež mají jedinci v jejich (dlouhodobé) paměti. Analogicky k významu atomů, jež mohou být – společně s dalšími – využity pro utváření komplexnějších struktur, mohou i jednotky poznání být spojeny s dalšími do postojů a hodnotových systémů, jež zná sociální psychologie (a do asociací z oblasti kognitivní psychologie). Navíc tyto komplexní kognitivní struktury mohou být spojeny do ještě komplexnějších mentálních struktur, jež jsou někdy nazývány kognitivní schémata. Politická informovanost je v obou přístupech důsledkem kognitivního procesu: učení se politice.

6 Překlad anglického pojmu „*cognition*“ do češtiny je obtížný. Je možné si vystačit s využitím otrockého překladu „*kognice*“, ten nicméně nepostihuje více významů pojmu. Pojem „*cognition*“ totiž odkazuje jak k procesu vstřebávání informací, tak zároveň k jednotkám těchto informací. Jedná-li se o případ procesu, považujeme za nevhodnější použít pojem „*poznávání*“. Na druhé straně v případě odkazu na jednotky informací v paměti považujeme za vhodné používat pojmy „*poznání*“, „*vědění*“ či „*znalosti*“ (zde lze použít i termín „*kognice*“) [viz například Hayesová 2003; Nakonečný 2000; Hewstone, Stroebe 2006].

2.2.1. Politická informovanost jako ideologická sofistikovost

Přístup k politické informovanosti, jež vychází z myšlenky ideologické sofistikovosti politického uvažování, se projevuje (psycho)-logickou organizovaností politických postojů do relativně stabilních a koherentních struktur [Luskin 1987; Stimson 1975]. Organizovanost postojů je založena na myšlence vazby mezi postoji, tedy vztahu dvou nebo více postojů, jež jsou drženy v paměti [Converse 1964]; ke konceptu postojových vazeb více viz část 3 této studie, jež se celá tomuto tématu věnuje. Spojením postojů vzniká specifický hodnotový systém, jenž je složen z postojů a vazeb mezi nimi. Jestliže je hodnotový systém utvořen z konkrétních jednotek poznání a vazeb, nazývá se ideologie. Poznání, postoje, hodnoty a ideologie jsou definovány tím, že se jedná o relativně stabilní struktury. Znamená to, že jsou drženy v dlouhodobé paměti jedinců a mohou být využity v jakýkoli čas, například když se člověk rozhoduje o volbě strany či odpovědi na otázku v dotazníkovém šetření.

Na základě kognitivních schopností mají občané odlišnou schopnost rozhodovat o vlastní politické reprezentaci. Tyto odlišnosti odkazují k tomu, jak občané uvažují o politice a jaké o ní mají informace. Kvůli kognitivním odlišnostem mezi občany je různorodá i komplexita (organizovanost a rozsah) hodnotových systémů jedinců. V míře, v níž se liší hodnotové systémy jedinců, se liší i jejich ideologická sofistikovost, kterou tento přístup ztotožňuje s politickou informovaností. Podle tohoto přístupu patří mezi hlavní definiční znaky politické sofistikovosti občanů tři základní charakteristiky: (1.) množství postojů v paměti; (2.) rozpětí těchto postojů; a (3.) propojení těchto postojů navzájem [Luskin 1987].⁷ Vysoké míry politické sofistikovosti jsou spojeny s vysoce organizovaným hodnotovým systémem, s všeobecně známými orientacemi jako liberál, konzervatívec, socialista apod. [Campbell et al. 1960; Converse 1964; Knight 1985]. Ideologie je proto chápána jako vysoce organizovaný hodnotový systém, který je zároveň rozsáhlý a propojený [Converse 1964]. Má totiž pokrývat veškeré politické uvažování.

Ztotožnění politické informovanosti s ideologickou sofistikovostí trpí nicméně několika nedostatky. Především je nerealistické předpokládat, že osoby s vysokou mírou politické informovanosti využívají pouze ideologický způsob uvažování. Dalším sporným bodem je redukce hodnotového systému na jednu dimenzi (například ideologii). Nízký počet dimenzí naznačuje, že fakta o politice jsou integrována do malého počtu homogenních kognitivních struktur. Naopak vícedimenzionalita naznačuje diferenciovaný systém poznání. Výzkumy, jež využívaly operacionalizaci politické informovanosti pomocí politických znalostí, naznačují, že vysoká míra politických znalostí je spojena s integrovanějším (tedy málo dimenzionálním) hodnotovým systémem [Conover, Feldman 1981; Knight 1985].

Třetím problémem je skutečnost, že úroveň politické informovanosti variuje od vědění spousty informací až po neznalost ničeho. Neodkazuje k tomu, co si o politice občané myslí. V tomto smyslu

7 Vedle těchto tří v uvozovkách objektivních charakteristik ideologické sofistikovosti se nabízí ještě jedna důležitá charakteristika, a tou je schopnost respondenta si informace při dotazovací situaci aktuálně vybavit a použít. Standardizovaná podoba otázky má totiž (mimo mnoha dalších) to omezení, že poskytuje dotazované osobě jen velmi omezené množství klíčů, otevírajících dveře k potenciálním informacím uloženým v dlouhodobé paměti, a jen omezeně poskytují nápovědy k jejich propojení. Problematika klíčů, jakými člověk informace ukládá a pomocí nichž si je v budoucnu vybavuje, je součástí běžných kognitivně psychologických koncepcí zpracování informace a aplikace se již dočkala i v rámci kognitivních přístupů v metodologii průzkumu [Tourangeau, Rips, Rasinski 2000]. Děkujeme Jiřímu Vinopalovi za tuto připomínku.

osoba, která je zapřísáhlým extrémně pravicovým xenofobem, může být úplně stejně politicky informovaná jako maoistický revolucionář. Úroveň politické informovanosti je nezávislá na hodnotách specifických ideologických orientací. Obdobně i tematická orientace a úroveň politické informovanosti nejsou totožné. Výzkumy, jež využívaly operacionalizaci politické informovanosti pomocí politických znalostí, ukazují, že občané s vyšší mírou politických znalostí mají s větší pravděpodobností názor na určitá témata, především na ta, jež vyžadují nějaké hodnotové vyjednávání, jako třeba spor bezpečnosti a občanských svobod [Carmines, Stimson 1980]. Zároveň ale občané, kteří nemají tolik politických znalostí, často zastávají silné preference o určitých tématech [Bartle 2002].

Tyto důvody nás vedou k tomu, že uvedený způsob uvažování o politické informovanosti nepovažujeme za správný. Dokonce je obtížné považovat uvedený přístup za způsob operacionalizace politické informovanosti. Spíše se jedná o způsob uvažování o hodnotových systémech a ideologiích jedinců, jež mohou, ale nemusí být závislé na politické informovanosti. O závislosti vazeb mezi postoji, tedy jedné ze základních charakteristik politické sofistikovanosti dle Luskina (1987), na politické informovanosti pojednává třetí část této studie. Nyní se zaměříme na způsob operacionalizace politické informovanosti, který považujeme za mnohem přesnější.

2.2.2. Měření politické informovanosti

Existují různé způsoby měření politické informovanosti za použití dotazníkových šetření.⁸ Dvě nejpopulárnější metody spočívají ve zjišťování: (1.) občanských politických znalostí (*civic knowledge*), jež obsahují například znalost politických lídrů, institucí či politických pravidel, jako je volební systém (jedná se o znalost faktů); (2.) znalostí veřejných politik a programů (*policy knowledge*), jež zahrnují schopnost respondenta chápat odlišnosti politických stran ohledně jejich programových priorit.⁹

Již výše jsme uvedli, že měření politické informovanosti v dotazníkových šetřeních je ovlivněno mírou odmítnutí, jež způsobuje nadreprezentaci informovaných občanů, kteří mnohem častěji souhlasí s dotazováním. Toto zkreslení samovýběrem redukuje pozorovaný vliv politických znalostí na jiné proměnné. Navíc formát otázky používaný k měření politické informovanosti může mít významný vliv na zaznamenané odpovědi [Schuman, Presser 1996; Tourangeau, Rips, Rasinski 2000]. Skutečnost, že většina otázek na politické znalosti má charakter pravdivá-nepravdivá odpověď, případně formát výběru správné odpovědi z více možností, vede k tomu, že i neinformovaní občané mají relativně vysokou pravděpodobnost správné odpovědi bez ohledu na jejich znalosti [Mondak 1999]. Z těchto důvodů může být úroveň politických znalostí ve společnosti ve skutečnosti ještě nižší, než naznačují výsledky analýz.

8 V USA je běžně používáno tazatelů k tomu, aby ohodnotili respondentovu úroveň politických znalostí [Bartels 1996], nebo jsou tato hodnocení používána v kombinaci se škálami, jež vycházejí z měření faktických znalostí [Zaller 1992: 333–334]. Vzhledem k tomu, že takováto hodnocení v používaných datových souborech nemáme, nebudeme zde tuto metodologii diskutovat.

9 V následujících částech budeme rozlišovat mezi pojmy občanské politické znalosti a znalosti veřejných politik (ve specifické podobě zařazování stran na levo-pravé škále budeme hovořit o ideologických znalostech). Budeme zároveň používat pojem politické znalosti, který je oběma nadřazen, a to pouze v případě, kdy budeme hovořit obecně o politických znalostech.

Alternativním způsobem k měření informovanosti o politických záležitostech může být dosažené vzdělání, případně počet let strávených ve škole. Většina výzkumů nicméně ukazuje, že vzdělání je velmi špatným prediktorem politických znalostí [Galston 2001: 226]. Navíc vztah mezi politickými znalostmi a vzděláním je zprostředkován jinými faktory, jako například jedincovou motivací k tomu, aby se vůbec informoval o politice. Nepřímý důkaz o tom, že uvedený vztah musí být mediován jinými faktory, spočívá například v tom, že přestože dochází ke zvyšování úrovně formální vzdělanosti ve společnosti, tak v čase se politické znalosti nezvýšily [viz Nie et al. 1996: 190–192].

Porovnáme-li otázky na občanské politické znalosti, jež byly položeny v šetření „ISSP 2006“ a „České volební studii 2006“, zjistíme, že měření politických znalostí je více reliabilní než zjišťování pocitu politické efektivity či důvěry v politické instituce v zemi. Důvodem může být to, že koncepty pocitu politické efektivity a důvěry jsou pravděpodobně mnohem vzdálenější úvahám občanů a jejich každodennímu životu. Proto mohou být náchylnější k systematickým zkreslením. Naopak zjišťování politických znalostí se správnými či špatnými odpověďmi je mnohem transparentnější ohledně potenciálního zkreslení odhadů [Grönlund, Milner 2006: 403].

Přestože je zřejmé, že dotazníková šetření mají omezení, zůstávají jedním z nejefektivnějších nástrojů přímého zjišťování úrovně politických znalostí ve společnosti [viz Neuman 1986; Converse 2000: 232; Zaller 1992: 333ff]. V případě, že není použito dotazníkové šetření, všechny ostatní nástroje zjišťování úrovně informovanosti musí využívat nepřímé nástroje jako tazatelovo hodnocení respondentových znalostí, stupeň krystalizace názorů či dosažené vzdělání. Přestože tyto charakteristiky nepochybně mají vztah k politickým znalostem, jsou zároveň limitující, neboť z nich nezjistíme, kolik toho občané vědí o politickém světě, v němž žijí. Z těchto důvodů považujeme v této studii odpovědi na baterii otázek zjišťujících politické znalosti za rozumný, i když ne úplně perfektní, nástroj měření politické informovanosti. Způsobu měření politické informovanosti založenému na faktických znalostech se věnujeme v následujících dvou částech.

Z diskuze v minulých částech je zřejmé, že literatura, jež zkoumá oprávněnost modelu odpovědných politických stran či hodnotí kognitivní vazby a ideologické uvažování, klade důraz na znalosti veřejných politik. Proto se v části 2.5 zaměříme i na podskupinu znalostí veřejných politik a programů, jež je založena na sebezarážování a zařazování stran na levo-pravé ideologické škále. Výzkumy politických znalostí ukazují, že výsledky obou způsobů měření se od sebe výrazně neodlišují [Neuman 1986; Luskin 1987, 1990; Zaller 1992; Delli Carpini, Keeter 1996: 147–51]. V této studii budeme využívat obou způsobů měření politických znalostí.

2.3. Občanské politické znalosti v České republice

Protože dotazníkové šetření „ISSP Role vlády“ (2006) nemělo specifický zájem v politických znalostech, zařadili jsme do dotazníku baterii otázek k měření občanských politických znalostí (více viz Příloha 2). Zároveň lze tento datový soubor využít i pro zkonstruování nástroje, jež měří znalost veřejných politik a programů, a to za použití sebezarážování respondentů na levo-pravé škále a zařazení politických stran na stejné škále (viz část 2.5).¹⁰

10 Tyto otázky byly použity pouze v české vlně šetření „ISSP Role vlády“ (2006), neboť nejsou součástí společného modulu dotazníku. Konkrétně byli respondenti požádáni umístit na levo-pravé škále od nuly do desíti sebe a strany ODS, ČSSD, KSČM, SZ a KDU-ČSL.

2.3.1. Celkový obraz občanských politických znalostí v České republice

Dotazníkové šetření „ISSP Role vlády“ obsahovalo baterii devíti otázek, jež měřily občanské politické znalosti. S cílem prozkoumat dimenzionalitu občanských politických znalostí byly otázky zaměřeny na tři hlavní teritoriální úrovně vládnutí: regionální, národní a evropskou/mezinárodní. Tento argument je založen na zjištění, že volební účast v jednotlivých úrovních se v ČR významně odlišuje [Linek 2004; Linek, Lyons 2007]. Dalším důležitým faktorem pro toto rozhodnutí byla skutečnost, že o národní a mezinárodní politice se občané dozívají především při výuce ve škole a z médií, zatímco regionální politiku mohou znát skrze osobní zkušenost a osobní vazby. Navíc exogenní faktory jako územní mobilita mohou způsobovat systematické odlišnosti mezi lidmi ohledně specifických politických znalostí: nově přistěhovavší do obce budou vědět méně o dané lokální politice. Zároveň je možné těchto devět otázek na politickou znalost reklasifikovat z hlediska tematického členění. Z tohoto hlediska otázky pokrývají: (1.) politické instituce a procesy; (2.) politické aktéry; (3.) všeobecná politická fakta. Jedná se o obdobný přístup, který vyvinuli Delli Carpini a Keeter [1996: 68].

Základní výsledky prezentované v tabulce 2.1 naznačují, že čeští občané znají přibližně stejně národní a lokální/regionální politiku. Přibližně 60 % respondentů odpovědělo správně na otázky týkající se této úrovně. Na druhé straně přibližně 40 % respondentů odpovědělo správně na otázky, jež se týkaly mezinárodní a evropské politiky. Nejčtenější odpovědí na otázky z této oblasti bylo, že respondent neví. Tyto výsledky naznačují, že existují v zásadě dvě dimenze občanských politických znalostí: domácí politika a mezinárodní politika.

Přesuneme-li naši pozornost na tematické členění občanských politických znalostí, údaje na konci tabulky 2.1 ukazují, že úroveň správných odpovědí ve všech třech oblastech je přibližně stejná, nicméně největší znalosti měli občané o politických aktérech v české politice. Toto zjištění nemusí tolik překvapovat, vezmeme-li v potaz, že šetření proběhlo po volbách do Poslanecké sněmovny, v době vleklých koaličních jednání a před komunálními volbami; tyto procesy jsou vždy výrazně personalizované. Nehledě na to, že politika je v posledních dekádách výrazně personalizovaná obecně. Občané věděli méně o politických institucích a obecných politických faktech. V těchto dvou tematických oblastech přibližně třetina respondentů říkala, že nezná odpověď na otázku, což znamená relativně vysokou míru neznalosti.

Data v tabulce 2.1 dále naznačují, že by mohly existovat odlišné oblasti občanských politických znalostí, kdy určitá skupina občanů ví více o jedné oblasti než jiná skupina o druhé. To vyvolává otázku, zda nejsou politické znalosti vícedimenzionální. Tyto úvahy jsou důležité z teoretického hlediska, protože mohou naznačit základní povahu politických znalostí. Na jedné straně existuje perspektiva tzv. jedné všeobecné vlastnosti (*general trait*), která tvrdí, že politické znalosti občanů se neliší od obecné inteligence a lidé vědí o politice málo nebo hodně, stejně jako mají malou nebo velkou všeobecnou inteligenci [Zaller 1992, 1986; Neuman 1986]. Jedná se o jednodimenzionální model občanských politických znalostí. Na druhé straně existuje perspektiva tzv. specifických domén, která tvrdí, že občané bývají specialisté, kteří jsou motivováni (například vlastním zájmem) znát hodně o specifických záležitostech a málo o ostatních. Jedná se o vícedimenzionální model občanských politických znalostí (o tom více v části 2. 4). Nicméně předtím, než prozkoumáme latentní struktury politických znalostí v české populaci, považujeme za nutné ukázat, které skupiny ve společnosti jsou více či méně informované o politice.

Tabulka 2.1. Odpovědi na různé typy otázek po občanských politických znalostech (řádková procenta)

Otázka, úroveň a téma	správně	nesprávně	neví
<i>Regionální politika</i>			
Uvést jméno hejtmána respondentova kraje†	68	6	26
Odpovědnost za odvoz domácího odpadu*	55	17	28
Průměr	60	10	30
<i>Národní politika</i>			
Způsob volby prezidenta ČR†	73	8	19
Rok ustavení ČR‡	71	17	12
Volební systém pro volby do PS*	24	24	52
Průměr	56	16	28
<i>Mezinárodní politika</i>			
Počet členů EU‡	54	9	37
Způsob výběru předsedy Evropské komise*	47	10	43
Kanada stálým členem Rady bezpečnosti OSN‡	18	27	55
Průměr	40	15	45
<i>Tematické členění</i>			
* instituce a politické procesy (průměr)	49	14	37
† političtí aktéři (průměr)	65	8	27
‡ obecná politická znalost (průměr)	48	18	35
N	1,201	1,201	1,201

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

2.3.2. Občanské politické znalosti v české společnosti: vzorce znalostí mezi podskupinami občanů

Výpočet úrovně politických znalostí občanů je komplikovaný kvůli tomu, že v literatuře existují spory ohledně toho, jak respondenti odpovídají na otázky s formátem pravdivé/nepravdivé tvrzení. Konvenční názor předpokládá, že neodpovězení na otázku by mělo být považováno za nesprávnou odpověď [Luskin, Bullock 2004]. Již výše jsme poznamenali, že zjištěné úrovně politických znalostí mohou být částečně důsledkem dotazovacího procesu. Jedním z hlavních důvodů je skutečnost, že respondent může odpověď tipovat. Při formátu pravdivé/nepravdivé odpovědi má respondent padesátiprocentní pravděpodobnost, že odpoví správně, i když ve skutečnosti vůbec odpověď nezná [Delli Carpini, Keeter 1996: 65–66].

V tomto smyslu existují důkazy systematické náchylnosti respondentů odpovědi tipovat. Proto není ani interpretace odpovědí „nevím“ úplně jasná [Sanchez, Morchio 1992; Nadeau, Niemi 1995; Mondak 2001; Mondak, Davis 2001; Sturgis et al. 2008]. Proto někteří autoři navrhují odrazovat respondenty od odpovědi „nevím“, a tím odstranit rozdílné pravděpodobnosti tipovat odpovědi mezi různými podskupinami občanů [Mondak, Canache 2004: 509]. Existuje nicméně jeden hlavní důvod, proč tohle není efektivní výzkumná strategie. Odstranění odpovědi „nevím“ ničí potenciálně užitečnou informaci o tom, proč existují rozdíly mezi občany v tom, jak odpovídají na otázky o politických znalostech [Sturgis et al. 2008].

Při přípravě dotazníkového šetření „ISSP Role vlády“ (2006) jsme se rozhodli podporovat respondenty v tom, aby přiznali neznalost odpovědi na danou otázku. V tabulce 2.2 prezentujeme informace o rozložení občanských politických znalostí v české společnosti na základě členění podle sociodemografických charakteristik a dle politických postojů, o nichž je z minulých výzkumů známo, že mají vztah k politické informovanosti [Delli Carpini, Keeter 1996; Grönlund, Milner 2006]. Tato tabulka prezentuje procenta správných odpovědí, která jsou agregovaná do čtyř skupin, jež přibližně odrážejí kvartily. Odpovědi „nevím“ a odmítnutí odpovědi jsou – relativně konvenčně – transformovány do kategorie chybných odpovědí [viz Luskin, Bullock 2004]. Z údajů v tabulce 2.2 je zřejmé, že pouze každý pátý český občan (17 procent) má nízké politické znalosti (správná odpověď na dvě a méně otázek z devíti) a přibližně stejný počet občanů (20 procent) má vysoké znalosti, neboť odpověděli správně sedm a více otázek.

Vzorce odlišností v občanských politických znalostech mezi jednotlivými sociodemografickými skupinami společnosti odráží vzorce, jež jsou známy z minulých výzkumů v zahraničí. Existují rozdíly mezi muži a ženami, zvláště na obou koncích škály znalostí [Frazer, Macdonald 2003]. Rozdíly mezi věkovými skupinami naznačují, že občanské politické znalosti se zvyšují s volební zkušeností, tak jak lidé stárnou. Evidentně jsou důležité i zdroje, jimiž občan disponuje, neboť jak v případě vzdělání, tak příjmu jsou výrazné rozdíly mezi nejnižšími a nejvyššími skupinami. Role zdrojů se projevuje i v případě vlivu sociální třídy a nezaměstnanosti. Zaoblený vztah existuje mezi politickými znalostmi a velikostí obce, kdy obce s nejmenším a největším počtem obyvatel mají nejvyšší míru občanských politických znalostí.

Tabulka 2.2. Profil jednotlivých skupin občanů z hlediska občanských politických znalostí (řádková procenta)

Skupina	Podskupina	Počet správných odpovědí					N
		(0–2)	(3–4)	(5–6)	(7–9)	Celkem	
Celkem	Všichni respondenti	17	27	37	20	100	1,201
Pohlaví	Muž	14	24	37	25	100	589
	Žena	19	30	36	16	100	612
Věková kohorta	18–24 let	18	30	36	16	100	157
	25–34 let	20	26	42	13	100	203
	35–44 let	19	26	35	20	100	212
	45 let a více	15	26	35	24	100	627
Vdaný/ženatá či s partnerem	Ne	19	26	40	16	100	975
	Ano	16	27	36	21	100	226
Dosažené vzdělání	Základní a méně	28	28	34	9	100	149
	Střední bez maturity	22	28	35	15	100	467
	Střední s maturitou	10	30	36	24	100	422
	Univerzitní a vyšší odborné	6	12	45	37	100	163
Příjem domácnosti	Méně než 14 000 Kč	23	32	32	14	100	221
	14 000–22 999 Kč	14	26	38	21	100	317
	23 000–34 999 Kč	14	24	43	20	100	234
	Více než 35 000 Kč	7	24	40	30	100	94
Sektor zaměstnání	Soukromý	18	26	36	20	100	636
	Státní	19	31	36	14	100	242
	Veřejné instituce	10	11	52	28	100	97
Současný zaměstnanecký stav	Zaměstnání na plný úvazek	16	26	39	20	100	491
	Soukromník, podnikatel	16	16	47	20	100	89
	Nezaměstnaný	29	23	30	19	100	52
	Student, učeň	11	28	39	22	100	99
	Starobní důchodce	16	27	35	22	100	295
Subjektivní sociální třída	Nižší třída	18	20	36	26	100	222
	Střední třída	16	29	37	18	100	420
	Vyšší střední a vyšší třída	13	29	39	20	100	489

Skupina	Podskupina	Počet správných odpovědí				Celkem	N
		(0–2)	(3–4)	(5–6)	(7–9)		
Stupeň urbanizace	Méně než 1000 obyvatel	13	24	37	27	100	206
	1000–1999 obyvatel	16	30	36	18	109	206
	2000–4999 obyvatel	24	22	38	15	100	109
	5000–9999 obyvatel	19	25	35	22	110	131
	10 000–49 999 obyvatel	18	30	34	18	100	110
	50 000–99 999 obyvatel	20	25	41	15	100	260
	100 000 a více (ne Praha)	14	25	40	20	100	136
	Praha	9	32	34	25	100	111
Počet sociálních kontaktů týdně	0–4 osoby	24	31	30	14	100	229
	5–9 osob	16	29	34	21	100	330
	10–19 osob	13	28	36	23	100	323
	20–49 osob	14	22	45	19	100	228
	50 osob a více	20	17	41	22	100	91
Míra stranické identifikace	Žádná	26	31	30	13	100	490
	Ne moc silná	15	24	43	19	100	172
	Celkem silná	8	23	41	28	100	390
	Velmi silná	7	24	41	28	100	105
Zájem o politiku	Malý a střední	21	30	35	15	100	830
	Velký	7	20	40	33	100	370
Volební účast	Nehlasoval ve volbách do PS 2006	29	34	29	8	100	413
	Hlasoval ve volbách do PS 2006	10	23	41	26	100	788
Spokojenost s fungováním demokracie v ČR	Ne	21	26	35	17	100	746
	Ano	9	28	38	25	100	454
Ideologická orientace	Levicová (0–3)	15	22	40	23	100	187
	Pravicová (7–10)	8	23	45	24	100	415

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Proměnné, jež se vztahují k politice, jako například stranická identifikace, volební účast, zájem o politiku či spokojenost s demokracií, naznačují, že občanské politické znalosti mají především ti, kteří jsou zapojeni, zajímají se a mají nějaké spojení s politikou. Odcizení občané jsou zároveň i méně informovaní. Rozdíly v občanských politických znalostech na základě levicovosti a pravico-
vosti (měřené pomocí standardní jedenáctibodové škály) naznačují minimální rozdíly, kdy levicoví občané mají lehce nižší politické znalosti.

2.3.3. Průměrné hodnoty občanských politických znalostí v jednotlivých skupinách

K tomu, abychom mohli prozkoumat, zda zkrácení způsobené odpovídáním na otázky může být problémem při analýze politických znalostí, jsme vytvořili tři rozdílné škály, které měří občanské politické znalosti. Zmíněné škály jsou využity pro zkonstruování tabulky 2.3. První škála (K1) je intuitivní škálou občanských politických znalostí: správné odpovědi dostaly hodnotu jedna, zatímco všechny ostatní nula. Druhá škála (PE) popisuje ochotu respondentů odpovídat: ti, kdo odpověděli – ať už správně, nebo špatně –, dostali hodnotu jedna; ostatní nulu. Třetí škála (K2) má za cíl informovat o přesnosti odpovědí na otázky po občanských politických znalostech. Proto ti respondenti, kteří odpověděli špatně, dostali penalizaci (-1), ti, kteří neodpověděli, získali nulu, a jedničku dostali ti, kteří odpověděli správně. Konstrukce škály sice penalizuje respondenty, kteří hádají, neřeší ale problém hádání jako takový. Respondenti totiž ve chvíli odpovídání o této penalizaci nevěděli a je nanejvýše pravděpodobné, že kdyby ano, změnili by strategii svého odpovídání (a dosti pravděpodobně by se změnily také výsledky). Předposlední sloupec (DK) ukazuje na průměrnou hodnotu neposkytnutí odpovědi či odpovědi „nevím“ na danou otázku ohledně politické znalosti. V tabulce 2.3 jsou prezentovány průměrné hodnoty těchto škál, jež byly transformovány na hodnoty mezi 0 a 1 (týká se všech škál, aby byla umožněna snadná srovnatelnost).

Srovnáme-li údaje týkající se první škály (K1) v tabulce 2.3 s počty správných odpovědí uváděných v tabulce 2.2, jedná se především o zkoncentrovanou informaci při zachování vzorců variability mezi jednotlivými skupinami. Největší rozdíly mezi skupinami se týkají vzdělání (0,24), měsíčního příjmu domácnosti (0,17), stranické identifikace (0,17), účasti ve volbách do PS v roce 2006, zájmu o politiku (0,15) a spokojenosti s demokracií (0,11); údaje uvedené v závorkách jsou meziskupinové rozdíly v průměrné hodnotě politických znalostí, například mezi skupinou se vzděláním základním a univerzitním. Naopak charakteristiky sociální třídy jako například subjektivní pocit příslušnosti do sociální třídy, ekonomický status či zaměstnanecký sektor úroveň občanských politických znalostí ovlivňují minimálně. Tabulka 2. 3 ukazuje relativně malý rozdíl v úrovni znalostí mezi pohlavími (0,07 ve prospěch mužů), jež je podobný rozdílu spojeným s věkem (0,05) a úrovní sociálních kontaktů (0,08 ve prospěch sociálně integrovaných).

Tabulka 2.3. Profil jednotlivých skupin občanů z hlediska občanských politických znalostí měřených různými způsoby (průměrné hodnoty)

Skupina	Podskupina	K1	PE	K2	DK	N
Celkem	Všichni respondenti	0,58	0,57	0,65	0,34	1201
Pohlaví	Muž	0,62	0,60	0,67	0,30	589
	Žena	0,55	0,54	0,63	0,37	612
Věková kohorta	18–24 let	0,56	0,55	0,62	0,33	157
	25–34 let	0,55	0,54	0,63	0,36	203
	35–44 let	0,58	0,56	0,65	0,35	212
	45 let a více	0,61	0,58	0,67	0,33	627
Vdaná/ženatý či s partnerem	Ne	0,56	0,55	0,63	0,34	975
	Ano	0,59	0,57	0,65	0,34	226
Dosažené vzdělání	Základní a méně	0,48	0,48	0,59	0,41	149
	Střední bez maturity	0,54	0,52	0,63	0,39	467
	Střední s maturitou	0,62	0,60	0,66	0,30	422
	Univerzitní a vyšší odborné	0,72	0,69	0,72	0,22	163
Příjem domácnosti	Méně než 14 000 Kč	0,52	0,50	0,63	0,42	221
	14 000–22 999 Kč	0,60	0,58	0,66	0,32	317
	23 000–34 999 Kč	0,61	0,60	0,66	0,31	234
	35 000 Kč a více	0,69	0,65	0,70	0,24	94
Sektor zaměstnání	Soukromý	0,58	0,56	0,65	0,35	636
	Státní	0,55	0,54	0,63	0,37	242
	Veřejné instituce	0,68	0,64	0,72	0,29	97
Současný zaměstnanecký stav	Zaměstnání na plný úvazek	0,59	0,58	0,65	0,33	491
	Soukromník, podnikatel	0,51	0,51	0,61	0,39	89
	Nezaměstnaný	0,62	0,60	0,67	0,30	52
	Student, učeň	0,62	0,60	0,65	0,28	99
	Starobní důchodce	0,60	0,57	0,66	0,35	295
Subjektivní sociální třída	Nižší třída	0,62	0,59	0,67	0,32	222
	Střední třída	0,57	0,56	0,65	0,35	420
	Vyšší střední a vyšší třída	0,60	0,59	0,65	0,31	489
Stupeň urbanizace	Méně než 1000 obyvatel	0,63	0,63	0,65	0,26	206
	1000–1999 obyvatel	0,58	0,57	0,64	0,33	109
	2000–4999 obyvatel	0,54	0,52	0,65	0,41	132
	5000–9999 obyvatel	0,58	0,56	0,65	0,34	109
	10 000–49 999 obyvatel	0,57	0,54	0,65	0,38	259
	50 000–99 999 obyvatel	0,57	0,54	0,65	0,38	136
	100 000 a více obyvatel (ne Praha)	0,58	0,57	0,65	0,33	111
	Praha	0,62	0,60	0,66	0,29	137

Skupina	Podskupina	K1	PE	K2	DK	N
Počet sociálních kontaktů týdně	0–4 osoby	0,52	0,51	0,62	0,40	229
	5–9 osob	0,59	0,57	0,65	0,34	330
	10–19 osob	0,61	0,59	0,66	0,31	323
	20–49 osob	0,61	0,59	0,65	0,31	228
	50 osob a více	0,60	0,57	0,67	0,35	91
Míra stranické identifikace	Žádná	0,51	0,49	0,62	0,41	490
	Ne moc silná	0,60	0,58	0,66	0,33	172
	Celkem silná	0,66	0,64	0,68	0,27	390
	Velmi silná	0,68	0,65	0,69	0,24	105
Zájem o politiku	Malý a střední	0,54	0,52	0,63	0,39	830
	Velký	0,69	0,67	0,70	0,23	370
Volební účast	Nehlasoval ve volbách do PS 2006	0,46	0,46	0,59	0,44	413
	Hlasoval ve volbách do PS 2006	0,65	0,62	0,68	0,28	788
Spokojenost s fungováním demokracie v ČR	Ne	0,55	0,54	0,64	0,37	746
	Ano	0,64	0,62	0,68	0,28	454
Ideologická orientace	Levicová (0–3)	0,62	0,60	0,66	0,30	187
	Pravicová (7–10)	0,65	0,63	0,68	0,27	415

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: K1 znamená počet správných odpovědí; PE označuje počet odpovědí; K2 znamená počet správných odpovědí s trestem za chybnou odpověď; DK počet odpovědí „nevím“ nebo chybějících odpovědí. Všechny součtové škály byly transformovány na škálu 0–1. V důsledku toho jsou hodnoty ve sloupci K2 nesrovnatelné s hodnotami v ostatních sloupcích, neboť v důsledku množství nesprávných odpovědí mohly hodnoty u respondenta nabývat negativních hodnot a tak mít jiný rozsah; transformací původních hodnot do rozmezí 0–1 došlo ke zvýšení úrovně průměrné hodnoty.

Druhá škála měří ochotu respondentů poskytnout alespoň nějakou odpověď, bez ohledu na správnost. Největší meziskupinové rozdíly se objevují u stranické identifikace (0,16), zájmu o politiku, příjmu domácnosti (obě proměnné 0,15) a dosaženého vzdělání (0,12). Rozdíly mezi pohlavími jsou obdobné jako v případě první škály, což poskytuje podporu pro tvrzení, že rozdíly mezi pohlavími ohledně občanských politických znalostí mohou být metodologickým artefaktem, neboť ženy mají menší tendenci tipovat odpovědi v případě, že je neznají [Mondak, Anderson 2004].

S cílem zjistit přesnost v odpovědích na otázky ohledně občanských politických znalostí jsme vytvořili škálu, která bere v potaz chybné odpovědi a respondenty s nimi penalizuje (sloupec K2). Meziskupinové rozdíly jsou v případě této škály menší. Největší rozdíly se týkají úrovně vzdělání (0,13), stranické identifikace, volební účasti a příjmu domácnosti (0,07) a v menší míře i věkových kohort (0,05), spokojenosti s fungováním demokracie v ČR a pohlaví (0,04). Překvapivě v případě všech škál byl vliv proměnných, jež měří vliv vztahů s ostatními občany jako manželský stav a počet sociálních kontaktů, minimální.

Přestože jednotlivé škály jsou konstruovány odlišně (je skoro nemožné říci, který způsob vytváření škály vede k „přesnějším“ závěrům; jejich účel je v současné fázi především popisný), vyprávějí přibližně stejný příběh ohledně rozdílů mezi jednotlivými podskupinami občanů. Ty pomůže odhalit předposlední sloupec tabulky 2.3, který prezentuje míru odpovědí „nevím“ a žádná odpověď (respondent získal hodnotu 1, když odpověděl „nevím“ nebo neposkytl žádnou odpověď). Cílem je zjistit meziskupinové rozdíly ve zdrženlivosti dát odpověď (ať už na základě znalosti nebo tipování). Podle očekávání pozorujeme největší rozdíly na základě vzdělání (0,19), měsíčního příjmu (0,18), stranické identifikace (0,17), zájmu o politiku a volební účasti (0,16). Naopak rozdíly mezi pohlavími (0,07) a věkovými kohortami (0,03) jsou relativně malé.

Celkově vzorce prezentované v tabulkách 2. 2 a 2. 3 odhalují, že existují minimálně tři důležité mechanismy, jež způsobují rozdíly v občanských politických znalostech v české společnosti.¹¹ První mechanismus se vztahuje k odlišné distribuci příležitostí dozvědět se a učit se o politice v průběhu života občanů. Indikátory fungování tohoto mechanismu jsou zachyceny výší příjmu a zároveň sociálně strukturálními proměnnými jako sociální třída, věk a pohlaví. Obecně lze říci, že občané s menšími příležitostmi ve smyslu času a povolání, jež je vystavuje politice, mají menší úroveň politických znalostí.

Druhým mechanismem je schopnost rozumět politice a odkazuje k jedincově schopnosti poskládat si politické informace dohromady a dát jim smysl v situaci, kdy už existuje příležitost dozvědět se o politice. Fungování tohoto mechanismu je měřeno pomocí rozdílů v dosaženém vzdělání. Sledování politických zpráv v médiích může mít minimální význam, jestliže osoba nechápe relativní důležitost prezentovaných informací. V případě, že osoba má nízké schopnosti rozumět politice, je velmi nepravděpodobné, že si zvedne své politické znalosti, protože (1.) prezentované informace jí nedávají dost smyslu; (2.) takováto situace vede k pocitům frustrace a odcizení, kdy osoba aktivně i pasivně odmítá politické informace. To nás vede k možná nejdůležitějšímu mechanismu ze tří zmiňovaných, k motivaci.

Výše zmiňované mechanismy způsobující rozdíly v politických znalostech v podobě příležitostí a schopnosti samy o sobě poskytují dojem, že úroveň občanských politických znalostí je určována sociální strukturou. Nicméně lidé mají možnost volby a zde nastupuje role motivace vyhledávat si informace o politice. Tím, že má člověk motivaci získat si znalosti o politice, zajistí, že dojde k transformaci příležitostí a schopností do znalostí o veřejných záležitostech. Proto mohou mít mladí, vysoce vzdělaní občané méně politických znalostí než starší a méně vzdělaní občané s minimem materiálních zdrojů z jednoduchého důvodu: mladší občany zajímá více než politika například hudba, sport, chození do klubů a na nákupy či cestování, zatímco starší zajímají vládní politiky ohledně zdravotnictví, důchodů a sociálního zabezpečení obecně.

Prozkoumání relativní důležitosti těchto tří faktorů ponecháme až na poslední část této kapitoly (část 2.6). Nejprve musíme totiž zjistit, zda platí předpoklad, který byl implicitně očekáván v tabulkách 2. 2 a 2. 3, a to ten, že všech devět otázek na občanské politické znalosti měří jednu latentní charakteristiku – politickou znalost. Nicméně to je empirická otázka. Vždyť například při diskusi vý-

11 Tyto mechanismy vycházejí z amerického výzkumu Hymana and Sheatsleyho [Hyman, Sheatsley 1947], jenž byl následně replikován Bennettem [Bennett 1996]. Tento rámec zahrnuje většinu toho podstatného, co je v současnosti známo o distribuci politických znalostí v soudobých demokraciích [e.g. Zaller 1992; Converse 2000].

sledků prezentovaných v tabulce 1 jsme naznačili, že je oprávněné si myslet, že občanské politické znalosti jsou specifické pro jednotlivé oblasti – rozlišené například geograficky podle úrovně vládnutí nebo tematicky na znalost osob a institucí či procesů.

2.4. Jaké jsou dimenze občanských politických znalostí?

V předchozí části jsme prozkoumávali, jak měřit občanské politické znalosti a jak zacházet s potenciálním zkreslením způsobeným odpovídáním respondentů a používáním odpovědi „nevím“. Ve zbývajících částech této studie použijeme jednoduché členění na správné a ostatní odpovědi. Tím nechceme naznačovat, že metodologické problémy s kategorií odpovědi „nevím“ nejsou důležité. Zároveň nechceme naznačovat, že rozšířená praxe kombinující odpovědi „nevím“ s chybnými je správná. Ve skutečnosti se zdá užitečné rozlišovat občany na plně informované, částečně informované, nepřesně informované a neinformované [Delli Carpini, Keeter 1996; Mondak 1999: 80; Barabas 2002]. Perspektiva, na níž je založena tato studie, považuje oba typy odpovědi (nevím a bez odpovědi) za reprezentaci realistických strategií, jež používají občané v běžných každodenních interakcích. V důsledku toho by sice bylo možné samotné vyjádření znalosti chápat jako mnohem důležitější než skutečnou úroveň znalostí [Frazer, Macdonald 2003], jsme však naopak přesvědčeni, že pouze správná odpověď na náš jednoduchý test politických znalostí měří proměnnou našeho zájmu.

Jedním z hlavních důvodů použití baterie otázek na politické znalosti je možnost vytvořit škálu latentní vlastnosti (případně vlastností), jejíž reliabilitu je možné ohodnotit například pomocí Cronbachova koeficientu alpha. V případě dichotomických dat je nicméně doporučováno použít zvláštní variantu Cronbachova koeficientu alpha, tedy tzv. Kuder-Richardson koeficient 20 (KR 20). Nicméně mnohem lepší způsob odhadu reliability škály spočívá ve využití Tarkkonenova koeficientu škálové reliability, jenž byl vytvořen před přibližně dvaceti lety. Tento koeficient je nicméně mnohem méně často používán než Cronbachův koeficient alpha vzhledem k jeho omezené dostupnosti ve statistických softwarech [viz Vehkalahti 2000].

Nejjednodušším způsobem vytvoření škály je sumační index, jenž v našem případě znamená součet správných odpovědí na otázky po politických znalostech. Testování reliability sumačního indexu předpokládá, že škála je jednodimenzionální. Proto je nutné nejprve testovat dimenzionalitu škály za použití analýzy hlavních komponent (faktorová analýza). Zjišťování dimenzionality pomocí analýzy hlavních komponent nicméně záleží na typu proměnných. Politické znalosti mají často charakter nominální proměnné, kdy respondenti odpovídají správně nebo špatně. V této situaci je použití analýzy hlavních komponent problematické, neboť data nejsou intervalová a výsledky by byly s velkou pravděpodobností vychýlené vzhledem k odpovědím na snadné a obtížné otázky. Tzv. klasická teorie testů (*Classical Test Theory* – CTT), jež je založena na předpokladu, že pozorované hodnoty lze dekomponovat na správné a chybové hodnoty, a jež využívá analýzu reliability a hlavních komponent, je proto méně užitečná pro tento typ dat. Jako vhodnější se jeví techniky založené na teorii odpovědí na otázku (v češtině též teorie položkových odpovědí; *Item Response Theory* – IRT). Teorie odpovědí na otázku je založena na myšlence, že existuje latentní dimenze, na níž je možné umístit jak respondenta, tak pokládané otázky. Ve stručnosti IRT umožňuje měřit nepozorované charakteristiky občanů, tj. úroveň jejich politických znalostí, a to tak, že respektuje typ analyzovaných dat [více o IRT viz například Crocker, Algina 1986; Hambleton, Swaminathan, Rogers 1991; Bechger, Gunter, Huub, Béquin 2003].

2.4.1. Klasická teorie testů versus teorie odpovědí na otázku

Využití přístupu IRT má tři výhody oproti použití postupu založeného na CTT. Zaprvé CTT předpokládá, že při analýze hlavních komponent jsou odhady latentní dimenze měření bez chyb; což je pochopitelně nerealistický předpoklad. Na druhé straně IRT techniky poskytují míry nejistoty pro všechny odhady a předpokládají, že odpovědi na otázky po politických znalostech mají náhodnou chybovou komponentu. Zadruhé faktorové zátěže při analýze hlavních komponent, což je jeden z hlavních nástrojů CTT, označují, nakolik správné/špatné odpovědi na konkrétní otázky přispívají k politickým znalostem (očekávané bipolární dimenzi). V takovéto analýze jsou na latentní dimenzi umístěni pouze respondenti. Naopak IRT poskytuje odhady umístění jak respondentů, tak samotných otázek na politické znalosti; je tak možné odhadovat „obtížnost“ jednotlivých otázek. Zatřetí jsou odhady latentních dimenzí při analýze hlavních komponent založené na asymptotické teorii dat, jež je – technicky vzato – správná pouze pro intervalové proměnné. IRT naopak takovéto předpoklady nedělá, a proto s velkou pravděpodobností poskytuje reliabilní a nezkreslené odhady při analýze nominálních dat.¹²

Je samozřejmě možné provádět analýzu hlavních komponent za použití tetrachorických korelací spíše než za použití běžných korelací, kdy se předpokládá, že ačkoli jsou data nominální, jsou normálně distribuovaná. Takovýto přístup je ale problematický, neboť kvůli silným předpokladům ohledně linearit a normality mohou být informace obsažené v datech zkreslené technikami, jež tyto informace ignorují [van Schuur 2003: 141].

Navíc v případě analýzy bipolárních konceptů, jako jsou politické znalosti, přináší analýza hlavních komponent s velkou pravděpodobností dvoudimenzionální řešení, a to proto, že vytvoří další „umělý“ faktor. Tato bezděčná produkce umělého faktoru je problematická, protože druhý faktor nemusí mít substantivní význam, ačkoli analytik mu jej může přisoudit. Další faktor může být vytvořen tím, že analýza hlavních komponent donutí oba póly jedné bipolární dimenze vytvořit dva faktory. Ty jsou pak interpretovány jako oddělené latentní faktory, i když ve skutečnosti existuje pouze jeden [van Schuur 1998: 45]. Eventuálně může druhý faktor odkazovat k obtížnosti některých položek ve škále [Gillespie et al. 1987].

Tato charakteristika využití analýzy hlavních komponent při zkoumání bipolárních konceptů – ačkoli byla pojmenována již před téměř padesáti lety – není ve společenských vědách dostatečně přijímána. Vzniká tak problém způsobený použitím nesprávného modelu měření. Kdyby stejná data byla analyzována pomocí tzv. analýzy rozložení (*unfolding analysis*), byly by výsledky s velkou pravděpodobností jiné a ukazovaly by jednodimenzionální řešení [van Schuur, Kiers 1994: 107].¹³ Modely

12 V posledních letech začali výzkumníci používat bayesovské metody odhadu IRT modelů kvůli relativní snadnosti při statistické identifikaci modelů [viz Lawrence 2003: 89–96; Levensky, Jackman 2003].

13 Analýza rozložení byla vyvinuta Clydem H. Coombsem [1950, 1964] pro analýzu preferencí a volby založené na těchto preferencích, jako například seřazení politických stran podle preferencí. Rozkládání (*unfolding*) je statistická technika, která testuje existenci společného latentního znaku (tzv. *Joint* nebo *J* škála), která podchycuje rozdílné preference vyjádřené respondenty v dotazníkovém šetření (tzv. *Individual* nebo *I* škála). Hlavní otázkou řešenou při analýze rozložení je, zda jedinci vnímají a seřazují jednotlivé stimuly (jako například politické strany) pomocí jednoho společného kritéria (jako například levo-pravé ideologické orientace). Jestliže tomu tak je, analýza rozložení umožňuje vytvoření „společného psychologického prostoru“, kde jsou na společném jednodimenzionálním kontinuu umístěni jak jednotlivci, tak otázky [McIver, Carmines 1994: 203ff.].

založené na analýze rozložení jsou používány k analýze dat, jež mají charakter preferencí, a voleb založených na těchto preferencích. Hlavním cílem tohoto typu modelů je určit, zda existuje (jedna) společná latentní charakteristika rozdílných způsobů seřazení preferencí [viz McIver, Carmines 1994: 203–4]. Škálovány jsou jak otázky, tak respondenti s cílem, aby seřazení preferencí jedinců bylo konzistentní s umístěním těchto jedinců na společný latentní faktor.

Zatímco důkaz pro tento metodologický (nejen pouze statistický) efekt není možné nalézt v otázkách na politické znalosti v souboru ISSP 2006, je možné jej nalézt v obdobných datech v české vlně Eurobarometru 62.1 (září 2004). V tomto šetření všechny otázky, na něž správná odpověď byla „pravdivá“, tvoří jeden faktor a otázky, na něž správná odpověď byla „nepravdivá“, tvoří druhý faktor (viz tabulku 2.4). Je zároveň možné, že tento konkrétní vzorec odpovědí v EB 62.1 vznikl zkreslením způsobeným systematickým odpovídáním „ano“ na otázky s nabízenými odpověďmi ano-ne (*acquiescence response set bias*), neboť tři „nepravdivé“ otázky byly v dotazníku umístěny za sebou. Proto mohla řada respondentů odpovídat úplně stejně na všechny otázky bez ohledu na jejich obsah. Tato forma zkreslení vede k tomu, že data nereprezentují autentické preference jedinců; vlastně se jedná o strategii respondentů, jak zacházet s dotazováním.

Tabulka 2.4. Výsledky faktorové analýzy odpovědí na otázky ohledně znalostí Evropské unie v ČR (metoda hlavních komponent)

Proměnné	Komponenty	
	1	2
Předseda Evropské komise je přímo volen všemi občany EU (špatně)	0,78	
Chystá se zavedení přímé evropské daně (špatně)	0,75	
Národní občanství vymizí (špatně)	0,70	
Minimálně milion občanů EU musí podpořit petici k tomu, aby EU začala připravovat daný zákon (správně)		0,77
Bude vytvořena pozice Ministra zahraničních věcí EU (správně)		0,71
Členský stát může vystoupit z EU, jestliže si to přeje (správně)		0,61
Vlastní hodnota (eigenvalue)	2,00	1,24
Procento vysvětlené variace	33,42	20,72
Celková vysvětlená variace	54,14	
Kaiserovo kritérium (KMO)	0,67	
Bartlettův test sféricity (df=15, p=<0,001)	627,96	

Zdroj: Eurobarometer 62.1 (září 2004); nevážená data.

Poznámka: Odhady jsou založené na rotaci direct oblmin, jež umožňuje prozkoumat zkorelovanost extrahovaných faktorů (0,20). Správné odpovědi jsou uvedeny v závorkách.

Takovéto zjištění není překvapivé, neboť existují důkazy podobného zkreslení v předchozím výzkumu o irském veřejném mínění ve vztahu ke globalizaci za použití Eurobarometru 61.0 [Kennedy, Sinnott 2007: 78]. Na druhé straně česká data EB 62.1 mohou produkovat druhý faktor oprávněně.

Při použití Mokkenova způsobu analýzy škál jsou extrahovány také dva faktory, což naznačuje, že se nejspíš jedná o reálný efekt. Obecně řečeno, přístup založený na CTT, jenž využívá především analýzu hlavních komponent, má významné důsledky, které mohou za jistých okolností vést k nevalidním závěrům. Z těchto důvodů je rozumné provést soubor exploračních analýz před využitím IRT technik.

2.4.2. Konzistentnost a dimenzionalita znalostních škál

S cílem ukázat povahu těchto efektů měření jsme provedli sérii exploračních analýz. Nejprve jsme provedli korelační analýzu odpovědí na jednotlivé otázky na politickou znalost. Jestliže má existovat nějaký latentní strukturující faktor, jenž ovlivňuje odpovědi, mělo by to být zřetelné z vzorců odpovědí. Tabulky 2.5 a 2.6 ukazují dva typy korelací, jež – jak bylo uvedeno výše – mají odlišné předpoklady o úrovni měření, ačkoli oba způsoby předpokládají asymptotickou normalitu dat. Většina Pearsonových korelací, jež předpokládají intervalový typ proměnných, je dosti nízká a nepřesahuje výši 0,3. Použití tetrachorických korelací vede ke zvýšení hodnot korelací (jak se dalo očekávat, neboť tetrachorické korelace jsou designované pro dichotomické proměnné). Každopádně ani nejvyšší tetrachorická korelace nepřevyšuje hodnotu 0,5 a ve velkém množství případů dosahují pouze poloviny této hodnoty. Obecně lze říci, že korelační analýza neodhalila nějaký silný vzorec odpovědí.

Tabulka 2.5. Pearsonovy korelace mezi odpověďmi na otázky na občanské politické znalosti

Položka	2	3	4	5	6	7	8	9
1	0,14	0,20	0,11	0,14	0,14	0,12	0,09	0,16
2		0,21	0,14	0,09	0,12	0,15	0,07	0,09
3			0,22	0,13	0,17	0,21	0,18	0,21
4				0,13	0,10	0,10	0,24	0,13
5					0,22	0,29	0,12	0,01
6						0,26	0,16	0,15
7							0,18	0,10
8								0,14

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: Koeficienty významné minimálně na hranici 0,05 jsou označeny kurzivou (významnost je upravena za použití Bonferroniho metody). Znění jednotlivých položek (otázek) viz Přílohu.

Tabulka 2.6. Tetrachorické korelace mezi odpověďmi na otázky na občanské politické znalosti

Položka	2	3	4	5	6	7	8	9
1	0,24	0,33	0,21	0,26	0,25	0,22	0,15	0,29
2		0,33	0,24	0,16	0,19	0,23	0,11	0,16
3			0,36	0,22	0,26	0,35	0,28	0,38
4				0,22	0,17	0,17	0,39	0,27
5					0,36	0,47	0,21	0,02
6						0,41	0,24	0,27
7							0,29	0,20
8								0,26

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: Koeficienty významné minimálně na hranici 0,05 jsou označeny kurzívou (významnost je upravena za použití Bonferroniho metody). Znění jednotlivých položek (otázek) viz Přílohu.

S cílem prozkoumat dále otázku dimenzionality jsme provedli odhady celkové mezipoložkové korelace. Nyní budeme prezentovat dvě odlišné míry: Cronbachův koeficient alpha (nazývaný též koeficient reliability) reprezentuje nejčastěji používanou míru vnitřní konzistence škály, zatímco koeficient Kuder-Richardson (KR-20) je zvláštní verzí Cronbachova koeficientu alpha pro dichotomické proměnné. Je nutné zdůraznit, že vysoké míry Cronbachova koeficientu alpha či KR-20 nejsou důkazem jednodimenzionality. Může nastat situace, že proměnné budou mít vysokou míru konzistence, a přesto budou vícedimenzionální.

Cronbachův koeficient alpha dosahuje hodnoty 0,61 a průměrná mezipoložková korelace je 0,15. Hodnota koeficientu KR-20 má také hodnotu 0,61. Tabulka 2.7 dále ukazuje korelační koeficienty využívané při výpočtu koeficientu KR-20 (v případě Cronbachova koeficientu alpha byly použity korelační koeficienty z tabulky 2.5, jež informuje o Pearsonových korelačních koeficientech). Při interpretaci hodnot jako Cronbachův koeficient alpha či KR-20 je nutné být opatrný, neboť tyto koeficienty se zvyšují s větším počtem analyzovaných položek, ačkoli průměrný korelační koeficient zůstává stejný. V situaci relativně velkého počtu položek (devět) a průměrnou mezipoložkovou korelací 0,15 není škála politických znalostí silná.

Tabulka 2.7. Koeficient reliability Kuder-Richardson (KR-20) mezi odpověďmi na otázky na občanské politické znalosti

Položka	Snadnost položky	Rozptyl položky	Korelace mezi položkou a ostatními položkami
1	0,24	0,18	0,26
2	0,58	0,24	0,25
3	0,46	0,25	0,38
4	0,71	0,21	0,29
5	0,72	0,20	0,29
6	0,52	0,25	0,33
7	0,68	0,22	0,36
8	0,56	0,25	0,29
9	0,18	0,15	0,24
Test	0,52	–	0,30

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: Znění jednotlivých položek (otázek) viz Přílohu.

Odhady koeficientu reliability Kuder-Richardson (KR-20) tedy indikují existenci relativně nerobustní škály. V tabulce 2.7 ve sloupci obtížnost položky můžeme vidět, že otázky, jež zjišťovaly založení ČR (položka 4), způsob volby prezidenta (položka 5) a způsob volby krajských zastupitelů (položka 7), mají malou diskriminační sílu. Tyto „snadné“ položky jsou vysoce zkorelovány s celkovou hodnotou politických znalostí a nedostatečně rozlišují mezi informovanými a neinformovanými. Poslední sloupec tabulky 2.7 ukazuje korelace mezi položkou a ostatními položkami, což je vlastně bodový biseriální korelační koeficient. Tato míra je korelací mezi správnou odpovědí jednotlivých respondentů na konkrétní otázku po politických znalostech a jejich celkovým skórem pro všech devět otázek.¹⁴ Otázky, jež zjišťovaly způsob volby předsedy Evropské komise (položka 3) a způsob volby krajských zastupitelů (položka 7), jsou nejvíce zkorelovány s celkovou škálou politických znalostí. Celková hodnota diskriminace položek dosahuje 0,52, což naznačuje, že škála politických znalostí je rozumná. Průměrná korelace mezi respondentovými odpověďmi na otázku a jeho celkovým skórem je 0,30.

Vezmeme-li v potaz konvenční pravidlo, že jednotlivé položky by měly diskriminovat v rozmezí 0,40 až 0,60, tak otázky na volební systém do Poslanecké sněmovny (položka 1) a členství Kanady v Radě bezpečnosti OSN (položka 9) diskriminují nadměrně. Naopak otázky na vznik České republiky (položka 4), způsob volby prezidenta Klause (položka 5) a způsob volby krajských zastupitelů (položka 7)

¹⁴ Bodové biseriální korelační koeficienty se liší od běžných korelačních koeficientů v tom, že na odpovědi na jednotlivé otázky pohlížejí jako na správné a špatné. Na každou otázku se v tomto typu analýzy nahlíží jako na normálně distribuovaný soubor charakteristik, který určuje, zda respondent odpoví správně nebo špatně. Správné odpovědi tak indikují znalost a naopak. Naopak běžné korelační koeficienty indikují podíl skutečného rozptylu (skutečné rozdíly mezi respondenty) ve vztahu k chybě měření (tipování odpovědi, zkreslení ovlivněné systematickým způsobem odpovědi apod.).

jsou příliš jednoduché a mezi respondenty nediferencují. Aplikace těchto konvenčních pravidel je na tomto místě velmi problematická, neboť cílem otázek na politické znalosti je mít otázky s různou mírou obtížnosti. V tomto smyslu existuje rozpor mezi škálou, která mezi respondenty diskriminuje, a škálou, která konzistentně měří danou charakteristiku. Navíc už výše jsme naznačili, že hodnota Cronbachova koeficientu alpha či koeficientu KR-20 na úrovni 0,60, jež indikuje existenci konzistentní škály, není garancí jednodimenzionality škály. S cílem testovat dimenzionalitu škály jsme provedli exploratorní (faktorovou) analýzu hlavních komponent za použití jak běžných korelačních koeficientů, tak tetrachorických. Výsledky jsou prezentovány v tabulkách 2.8 a 2.9.

Korelační matice prezentované v tabulkách 2.5 a 2.6 odhalily velké množství nízkých hodnot. Analýza hlavních komponent s běžnými korelačními koeficienty ukazuje vysoké hodnoty jedinečnosti jednotlivých položek a dosti nízké faktorové zátěže na první extrahovaný faktor (druhý sloupec tabulek 2.8 a 2.9 odzadu); tato zjištění souvisí s nízkými korelacemi v tabulce 2.5. Za použití konvenčních pravidel (považovat za významné pouze vlastní hodnoty vyšší než jedna) má tento model jednofaktorové řešení, což naznačuje jednu dimenzi. Nicméně vzhledem k tomu, že data jsou nominální (dichotomická), je přesnější použít k odhadům tetrachorické korelace.

Výsledky této analýzy jsou prezentovány v tabulce 2.9. Podle očekávání – vzhledem k vyšším korelačním koeficientům prezentovaným v tabulce 2.6 – má první extrahovaný faktor vysokou vlastní hodnotu (2,34 oproti 1,39) a hodnoty jedinečnosti položek jsou mnohem nižší, zatímco faktorové zátěže jsou vyšší. Obecně lze říci, že výsledky prezentované v této části naznačují, že je užitečné uvažovat o otázkách, jež měří politické znalosti, tak, že měří jednu latentní charakteristiku občanů – úroveň informovanosti o politice a veřejných záležitostech.

Tabulka 2.8. Dimenzionalita škály občanských politických znalostí (výsledky analýzy hlavních komponent s běžnými korelačními koeficienty)

Faktor	Vlastní hodnota	Rozdíl	Podíl	Kumulativní podíl	Položka	Faktor 1	Jedinečnost
Faktor 1	1,39	1,11	1,00	1,00	1	0,34	0,89
Faktor 2	0,28	0,15	0,20	1,20	2	0,32	0,90
Faktor 3	0,13	0,07	0,09	1,29	3	0,50	0,75
Faktor 4	0,05	0,06	0,04	1,33	4	0,37	0,86
Faktor 5	-0,01	0,03	-0,01	1,32	5	0,38	0,86
Faktor 6	-0,04	0,05	-0,03	1,29	6	0,43	0,82
Faktor 7	-0,10	0,03	-0,07	1,22	7	0,47	0,78
Faktor 8	-0,13	0,06	-0,09	1,13	8	0,38	0,86
Faktor 9	-0,19	-	-0,13	1,00	9	0,31	0,91

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; nevážená data.

Poznámka: Znění jednotlivých položek (otázek) viz Přílohu. Test poměru věrohodnosti (likelihood ratio test): nezávislý vs. saturovaný $\chi^2(36) = 774,3$; Pravděpodobnost $\chi^2 < 0,0001$. Poslední tři sloupce odkazují k faktorovým zátěžím pro model s jedním faktorem.

Tabulka 2.9. Dimenzionalita škály občanských politických znalostí (výsledky analýzy hlavních komponent s tetrachorickými korelačními koeficienty)

Faktor	Vlastní hodnota	Rozdíl	Podíl	Kumulativní podíl	Položka	Faktor 1	Jedinečnost
Faktor 1	2,34	1,89	1,00	1,00	1	0,47	0,78
Faktor 2	0,45	0,25	0,19	1,19	2	0,41	0,84
Faktor 3	0,20	0,11	0,09	1,28	3	0,63	0,60
Faktor 4	0,09	0,09	0,04	1,32	4	0,49	0,76
Faktor 5	0,00	0,07	0,00	1,32	5	0,48	0,77
Faktor 6	-0,07	0,08	-0,03	1,29	6	0,54	0,71
Faktor 7	-0,15	0,06	-0,06	1,23	7	0,59	0,65
Faktor 8	-0,21	0,11	-0,09	1,14	8	0,48	0,77
Faktor 9	-0,32	-	-0,14	1,00	9	0,46	0,79

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; nevážená data.

Poznámka: Znění jednotlivých položek (otázek) viz Přílohu. Test poměru věrohodnosti (likelihood ratio test): nezávislý vs. saturovaný $\chi^2(36) = 2006,5$; Pravděpodobnost $\chi^2 < 0,0001$. Poslední tři sloupce odkazují k faktorovým zátěžím pro model s jedním faktorem.

2.4.3. Mokkenův způsob analýzy škály občanských politických znalostí

Jednou z nejčastěji používaných metod testování jednodimenzionality škál v rámci přístupu IRT je použití Mokkenova způsobu analýzy škál [Mokken 1971]. Mokkenův způsob analýzy škál je vhodný pro analýzu politických znalostí, neboť škála politických znalostí je v zásadě kumulativní škálou. Základní myšlenkou je to, že nejvíce informovaní občané mají nejvyšší skóre správných odpovědí z otázek na politické znalosti. Nejstarším a možná nejznámějším typem jednodimenzionálních kumulativních škál je Guttmanova škála.¹⁵ Nicméně Mokkenův způsob škálování představuje důležitou extenzi Guttmanových škál, neboť nepředpokládá žádnou konkrétní distribuci v datech (tedy je neparametrický), umožňuje náhodné chyby v procesu odpovídání a využívá pravděpodobnostní spíše než deterministický přístup [viz Molenaar 1998].

Mokkenův způsob analýzy škál spočívá na třech základních předpokladech o datech: (1.) jednodimenzionalita – existuje jedna latentní dimenze nebo vlastnost jako například úroveň politických znalostí; (2.) monotónnost – některé otázky jsou více obtížné než jiné, a je proto možné seřadit respondenty podle jejich odpovědí na otázky na kontinuu politických znalostí; (3.) nezávislost – způsob, jak respondenti odpovídají na dvě a více otázek na politické znalosti, je závislý pouze na jejich informovanosti a nezávisí na jiných charakteristikách [van Schuur 2003: 145].

¹⁵ Guttmanova škála je založena na souboru tvrzení (například sedmi) se zvyšující se extremitou. Cílem je určit, kam zařadit respondenta na dané škále. Například když respondent souhlasí s položkou 3 na sedmistupňové Guttmanově škále, pak lze očekávat, že bude souhlasit také s položkou 1 a 2 a nesouhlasit s položkami 4 až 7. Takováto škála je deterministická, neboť říká, že stačí znát respondentovo kumulativní skóre, a můžeme perfektně předpovědět ostatní odpovědi.

Při sestavování Mokkenovy škály je klíčovým kritériem koeficient homogenity Loevinger's H.¹⁶ Jedná se o poměr počtu respondentů, kteří odpověděli na snadnou otázku nesprávně a na obtížnou otázku správně, a očekávaného počtu špatných odpovědí. A to vše za předpokladu nezávislosti odpovědí na otázky jak mezi respondenty, tak v rámci odpovědí jednoho respondenta.¹⁷ Koeficienty mohou být odhadnuty jak pro celou škálu, tak pro jednotlivé položky; mohou být vypočítány i Z-statistiky k testování hypotézy, zda statistika H v populaci není nula [van Schuur 2003: 155].

Předběžná analýza statistik H pro všech devět položek odhalila, že Mokkenova škála zahrnující všech devět položek je relativně špatná. Škála má koeficient H ve výši 0,23, čímž nedosahuje konvenční pravidlo minimální výše 0,3. Koeficienty H pro každou položku mají také problematickou hodnotu, protože ani jedna z nich nedosahuje hodnoty 0,5. Proto si nemůžeme být jisti tím, že otázky na občanské politické znalosti použité v šetření „ISSP Role vlády“ (2006) tvoří jednu škálu. Tzv. jedinečnost či diskriminační charakter (1 minus odhad jedinečnosti) pro každou položku (viz poslední sloupec tabulek 2.8 a 2.9) prezentuje stejnou informaci jako analýza koeficientu KR-20 v tabulce 2.7 (položky 3, 6 a 7 jsou nejméně jedinečné a spoluutváří škálu).

Mokkenův škálovací model je založen na postupném výběru položek s cílem postupného vytváření škály za použití kritéria, že koeficient H je větší než 0,3 [Hardouin 2008: 8–9]. Tato analýza je prezentovaná v tabulce 2.10. Výše uvedené pravidlo vede k vytvoření dvou škál složených ze čtyř a tří položek.¹⁸ Škála 1 je spíše silnější, neboť koeficient Loevinger H dosahuje celkové hodnoty 0,40. Na druhé straně škála 2 je slabá, neboť koeficient K dosahuje 0,33. Interpretace těchto škál je obtížná, neboť obě zahrnují mix regionálních, národních a mezinárodních otázek. Navíc je třeba být opatrný při interpretaci těchto škál, neboť mohou být částečně důsledkem zkreslení způsobeného systematickým odpovídáním „ano“ na otázky s nabízenými odpověďmi ano–ne. Toto podezření vychází z toho, že tři ze čtyř položek ve škále 2 se objevily v šetření za sebou.¹⁹

Dalším důležitým zjištěním je vyloučení dvou položek s regionální tematikou (položky 2 a 8). To naznačuje, že tato doména politických znalostí je s velkou pravděpodobností odlišná, nicméně ne dosti diferencovaná od ostatních. Tato interpretace má své opodstatnění: (1.) krajská úroveň existuje v ČR relativně krátce (ustavení od přelomu let 2000/2001); (2.) srovnání územně zakotvené identity v Evropě mezi lety 1995 a 2003 naznačila, že došlo k nárůstu regionální identifikace občanů [Vlachová, Řeháková 2004: 17–28].

Parametr snadnost ukazuje, nakolik je obtížné pro respondenta v dané otázce odpovědět správně (údaje jsou velmi podobné těm v tabulce 2.7). Vědět, že ČR oficiálně nevznikla v roce 1989, je snadná otázka, což znamená, že člověk nemusí mít mnoho politických znalostí, aby na tuto otázku

16 Vlastně existují dva typy Mokkenova způsobu analýzy škál [Sijtsma 1998: 41]. První je model monotónní homogenity (MH), který se používá pro seřazení jedinců a skupin, zatímco druhý model dvojité monotónnosti (DM) zahrnuje seřazení jedinců a škálovaných položek. Tento druhý model je více restriktivní. Diskuze v textu se vztahuje k DM modelu.

17 $H = 1 - (Eobs / Eexp)$, kde Eobs je počet pozorovaných chyb a Eexp je počet očekávaných chyb za statistické nezávislosti [Loevinger 1948]. Tato statistika má rozpětí 0 (všechny odpovědi jsou nezávislé) až 1 (žádné zpochybnění modelu). Hodnoty H nad 0,30 jsou považovány za dostatečně vysoké pro dobrý model [van Schuur 1992].

18 Pouze sedm položek je použito k vytvoření těchto škál, protože dvě otázky (jmenovat krajského hejtmana a znalost toho, kdo má odpovědnost za komunální odpad) nedosáhly požadované hranice 0,3.

19 Výše jsme zmínili, že se obdobný efekt s velkou pravděpodobností objevil v české vlně Eurobarometru 62.1 při odpovídání na otázku o EU.

odpověděl správně. Naopak správná odpověď na těžkou otázku, jako například trvalé členství Kanady v Radě bezpečnosti OSN, vyžaduje mnoho politických znalostí.

Tabulka 2.10. Mokkenův způsob analýzy škál občanských politických znalostí

	Snadnost P(X _j =1)	Pozorované Guttmanovy chyby	Očekávané Guttmanovy chyby	Koeficient Loevinger H	Z-statistika	p hodnota
Položky ve Škále 1						
3	0,46	169	276	0,39	10,41	<0,001
4	0,71	138	223	0,38	8,65	<0,001
9	0,18	101	176	0,43	8,38	<0,001
Škála 1	–	204	337	0,40	11,23	<0,001
Položky ve Škále 2						
1	0,24	216	312	0,31	7,92	<0,001
5	0,72	322	487	0,34	13,16	<0,001
6	0,52	349	517	0,33	12,52	<0,001
7	0,68	351	525	0,33	13,48	<0,001
Škála 2	–	619	921	0,33	16,72	<0,001

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: Znění jednotlivých položek (otázek) viz Přílohu. Všechny položky v obou škálách mají koeficient H větší než 0,3.

Celkově Mokkenův způsob analýzy škál odhalil, že baterie devíti otázek zjišťujících občanské politické znalosti, jež byly dotazovány v české vlně šetření „ISSP Role vlády IV“ (2006), netvoří jednotnou škálu. Dvě extrahované škály nejsou příliš silné a neodkazují ani ke geografické úrovni znalostí o politice, ani k tematickým doménám, jako jsou instituce či osoby (přehled škál poskytuje tabulka 2.11). Tento výsledek může být ovlivněn zkreslením způsobeným systematickým odpovídáním „ano“ na otázky s nabízenými odpověďmi ano-ne. Nebo může být také důkazem znalostní struktury, kterou zatím nechápeme.

Tabulka 2.11. Shrnutí Mokkenova způsobu analýzy škál občanských politických znalostí

Položka	Popis	Správná odpověď	Škála
1	Poslanci do PS voleni na základě poměrného nebo většinového volebního systému	Poměrného	Škála 2
2	Říci jméno hejtmana kraje, kde respondent žije otázka	Otevřená	Vyloučena
3	Předseda Evropské komise je volen občany EU	Ne	Škála 1
4	Česká republika formálně vznikla v roce 1989	Špatně	Škála 1
5	Současný prezident Václav Klaus byl zvolen na základě hlasování Poslanecké sněmovny a Senátu	Správně	Škála 2
6	V současné době má EU 25 členských států	Správně	Škála 2
7	Členové krajských zastupitelstev jsou vybíráni na základě výsledků voleb do krajských zastupitelstev	Správně	Škála 2
8	Odpovědnost za odvoz domácího odpadu mají krajská zastupitelstva	Špatně	Vyloučena
9	Kanada je stálým členem Rady bezpečnosti OSN	Špatně	Škála 1

2.5. Ideologické politické znalosti: škály založené na umístění politických stran na levo-pravé škále

Již dříve jsme naznačili, že politické znalosti je možné konceptualizovat i pomocí politické ideologie, resp. schopnosti občanů umísťovat politické strany na ideologické škále. Zvláště ve vztahu k úvahám o efektivní politické reprezentaci je oprávněné se ptát, zda občané znají ideové pozice stran. Model odpovědných politických stran, o němž jsme se v úvodu zmínili, zdůrazňuje myšlenku, že politická reprezentace je možná tehdy, když občané znají vlastní postoje a postoje stran k veřejným politikám. Jednoduchým způsobem, jak prozkoumat tento typ politických znalostí, je zhodnotit, nakolik jsou občané schopni správně umístit politické strany na základní ose politické soutěže v ČR, na levo-pravé škále. Do české vlny „ISSP Role vlády“ (2006) jsme proto zařadili sebezařazovací otázky a otázky na zařazení pěti hlavních politických stran na jedenáctibodové levo-pravé škále (znění otázek viz Přílohu 2). Pomocí těchto informací můžeme vytvořit tři typy škál ideologických znalostí.

2.5.1. Tři odlišné typy škál ideologických politických znalostí

První typ škály – kumulativní škála zařazení stran (*Cumulative Party Placement Scale*) – ohodnocuje stupeň, v němž je respondent schopen umístit na levo-pravé škále sebe a pět hlavních politických

stran ve správném pořadí od leva do prava. Výsledkem je šestibodová škála, kdy jeden bod respondent získává za zařazení sebe a další bod za každé správné umístění stran, resp. určení jejich pořadí. Seřazení stran od leva do prava jsme stanovili takto: KSČM, ČSSD, KDU–ČSL, SZ a ODS.²⁰ Respondenti tedy získávali body za umístění ČSSD napravo od KSČM, KDU–ČSL napravo od ČSSD, SZ napravo od KDU–ČSL a ODS napravo od SZ. Jakmile ale jednou respondent udělal chybu, například zařadil KDU–ČSL nalevo od ČSSD, už nemohl získat body za další správné zařazení, například za zařazení ODS napravo od SZ. Tato škála totiž sleduje Guttmanovu logiku, a proto mezi respondenty výrazně diskriminuje. Tato logika se výrazně projevuje při zařazování dvou pravostředových stran KDU–ČSL a SZ, jejichž zařazování dokonce dělalo problémy i odborníkům na politiku. Celkově tedy respondent, který nebyl schopen umístit sebe na dané škále, získal automaticky nula bodů, i když zařadil správně všechny strany. Naopak respondent, který umístil sebe a všechny strany správně, získal pět bodů.²¹

Druhý typ škály, tzv. škála relativního zařazení stran (*Relative Party Placement Scale*), hodnotí schopnosti respondentů umístit strany nalevo či napravo od krajních stran. Využíváme KSČM jako krajní stranu nalevo a ODS jako krajní stranu napravo. Proto respondent v případě, že umístí ČSSD napravo od KSČM, získá bod. Jestliže tato osoba umístí SZ napravo od KSČM, získá další bod (a to bez ohledu na umístění dalších stran). Tato škála diskriminuje mezi respondenty méně než kumulativní škála, neboť bodově odměňuje každý projev znalosti.

Poslední typ škály jsme nazvali škála absolutního zařazení stran (*Absolute Party Placement Scale*). Ta hodnotí schopnost respondentů zařadit strany na levo-pravé škále stejně jako experti. Proto respondenti získali bod pouze tehdy, když umístili KSČM na 0 nebo 1, ČSSD mezi body 2–4, KDU–ČSL a SZ mezi body 5–7 a ODS od 8 do 10. Zde neočekáváme, že respondenti budou rozlišovat mezi KDU–ČSL a SZ, neboť i experti je řadili do přibližně stejných míst.

2.5.2. Analýza škál ideologických znalostí

Tabulka 2.12 prezentuje profil jednotlivých skupin občanů z hlediska tří výše uvedených škál zařazení politických stran. Největší rozdíly mezi jednotlivými podskupinami občanů na základě těchto škál způsobují vzdělání, stranická identifikace, zájem o politiku a příjem. Rozdíly mezi jednotlivými podskupinami a proměnnými odráží rozdíly prezentované v tabulkách 2.2. a 2.3, jež ukazují profil jednotlivých skupin občanů z hlediska občanských politických znalostí. To naznačuje, že škála občanských politických znalostí a škála ideologických znalostí si jsou podobné.

20 Toto seřazení pěti parlamentních stran na levo-pravé ideologické škále vychází z výsledků expertního šetření postojů politických stran, které v době po volbách do PS v roce 2006 provedl Kenneth Benoit (Trinity College Dublin), jenž nám poskytl data. Detaily metodologie viz Laver, Benoit [2006] a http://www.tcd.ie/Political_Science/ppmd.

21 Jsme si vědomi toho, že expertní řazení stran nemusí odpovídat laickému řazení stran respondenty. Podle nás se nicméně jedná o relevantní výzkumnou strategii, jejímž cílem je nalézt hodnotící hledisko pro určení „správnosti“. Bez tohoto hodnotícího nástroje nelze hovořit o politických znalostech založených na dichotomii správně–nesprávně, resp. trichotomii správně–nesprávně–nevím. Je možné využít řazení stran na základě průměru či modu umístění respondenty. Oprávněnost použití kritéria správnosti je ale v takovémto případě obtížné: je správné většinové hledisko?

Tabulka 2.12. Profil jednotlivých skupin občanů z hlediska jednotlivých škál zařazení stran (průměrné hodnoty)

Skupina	Podskupina	KUM	ABS	REL	N
Celkem	Všichni respondenti	0,46	0,60	0,74	1,201
Pohlaví	Muž	0,48	0,63	0,77	589
	Žena	0,45	0,57	0,71	612
Věková kohorta	18–24 let	0,42	0,55	0,68	157
	25–34 let	0,47	0,61	0,73	203
	35–44 let	0,43	0,54	0,68	212
	45 let a více	0,49	0,63	0,77	627
Vdaný/ženatá či s partnerem	Ne	0,43	0,56	0,69	975
	Ano	0,47	0,61	0,75	226
Dosažené vzdělání	Základní a méně	0,40	0,51	0,64	149
	Střední bez maturity	0,42	0,57	0,69	467
	Střední s maturitou	0,48	0,61	0,77	422
	Univerzitní a vyšší odborné	0,58	0,72	0,86	163
Příjem domácnosti	Méně než 14 000 Kč	0,43	0,55	0,69	221
	14 000–22 999 Kč	0,46	0,62	0,75	317
	23 000–34 999 Kč	0,56	0,64	0,79	234
	35 000 Kč a více	0,54	0,68	0,84	94
Sektor zaměstnání	Soukromý	0,47	0,60	0,74	636
	Státní	0,43	0,57	0,68	242
	Veřejné instituce	0,53	0,67	0,79	97
Současný zaměstnanecký stav	Zaměstnání na plný úvazek	0,47	0,59	0,73	491
	Soukromník, podnikatel	0,38	0,55	0,61	89
	Nezaměstnaný	0,51	0,64	0,82	52
	Student, učeň	0,48	0,62	0,79	99
	Starobní důchodce	0,47	0,63	0,77	295
Subjektivní sociální třída	Nižší třída	0,45	0,60	0,73	222
	Střední třída	0,48	0,61	0,74	420
	Vyšší střední a vyšší třída	0,48	0,62	0,77	489
Stupeň urbanizace	Méně než 1000 obyvatel	0,43	0,54	0,65	206
	1000–1999 obyvatel	0,45	0,57	0,75	109
	2000–4999 obyvatel	0,45	0,58	0,68	131
	5000–9999 obyvatel	0,49	0,65	0,81	110
	10 000–49 999 obyvatel	0,47	0,62	0,75	260
	50 000–99 999 obyvatel	0,34	0,54	0,66	136
	100 000 a více obyvatel (ne Praha)	0,47	0,61	0,76	111
	Praha	0,62	0,70	0,87	136

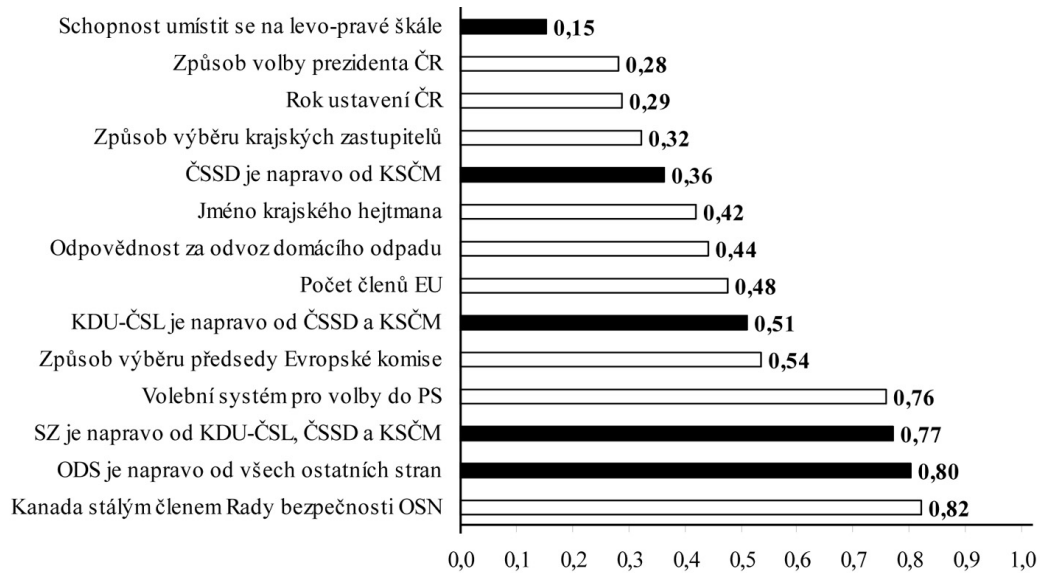
Skupina	Podskupina	KUM	ABS	REL	N
Počet sociálních kontaktů týdně	0–4 osoby	0,36	0,53	0,63	229
	5–9 osob	0,50	0,62	0,75	330
	10–19 osob	0,52	0,64	0,79	323
	20–49 osob	0,46	0,59	0,78	228
	50 osob a více	0,43	0,56	0,66	91
Míra stranické identifikace	Žádná	0,38	0,52	0,63	490
	Ne moc silná	0,47	0,65	0,80	172
	Celkem silná	0,57	0,67	0,83	390
	Velmi silná	0,50	0,65	0,84	105
Zájem o politiku	Malý a střední	0,42	0,57	0,69	830
	Velký	0,57	0,66	0,84	370
Volební účast	Nehlasoval ve volbách do PS 2006	0,37	0,51	0,61	413
	Hlasoval ve volbách do PS 2006	0,51	0,64	0,80	788
Spokojenost s fungováním demokracie v ČR	Ne	0,42	0,57	0,70	746
	Ano	0,53	0,64	0,79	454
Ideologická orientace	Levicová (0–3)	0,52	0,68	0,81	187
	Pravicová (7–10)	0,59	0,67	0,85	415

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: KUM odkazuje ke kumulativní škále zařazení stran (odleva doprava); ABS odkazuje k absolutní škále zařazení stran (podle expertů); REL odkazuje k relativní škále zařazení stran (správně určit pořadí stran na škále).

Proto prozkoumáváme obtížnost jednotlivých otázek na politické znalosti, a to jak občanské, tak ideologické, a výsledky prezentujeme v grafu 2.1. Tento graf odhaluje, že by mohlo být možné zkombinovat všech 14 položek do jedné škály politických znalostí. To ale není ve skutečnosti možné. Použití různých parametrických (korelační koeficienty) a neparametrických (míry asociace jako gamma či Kendelovo tau-b) měř asociace proměnných ukazuje, že neexistuje silná asociace mezi otázkami na občanské politické znalosti a mírami schopností zařazovat strany na levo-pravé škále. Obecně lze říci, že všechny míry asociace či korelační koeficienty jsou nižší než 0,25, což naznačuje, že tyto položky neměří ten samý latentní koncept politických znalostí. Je nicméně nutné vést v patrnosti to, co jsme zmínili na konci minulé části, a to, že otázky na občanské politické znalosti netvoří jednu škálu, ale minimálně dvě (viz výsledky Mokkenova způsobu škálování).

Graf 2.1. Obtížnost otázek na politické znalosti a kumulativní schopnosti zařazovat strany na levo-pravé škále



Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: Odhady jsou založeny na Mokkenově způsobu škálování, kdy nula naznačuje velmi snadnou odpověď a jednička velmi obtížnou. Bílé sloupce označují občanské politické znalosti a černé sloupce položky zařazování stran na levo-pravé škále.

Za použití dvou způsobů měření zařazování stran na levo-pravé škále jsme vytvořili Mokkenovy škály; výsledky jsou prezentovány v tabulce 2.13. Kumulativní škála zařazení stran je z definice jednodimenzionální, a proto nebyla analyzována.²² Mokkenův způsob analýzy škály relativního zařazení stran odhaluje, jak obtížné bylo zařadit jednotlivé strany napravo od KSČM. Nejsnadnější bylo pro respondenty zařadit ODS napravo od KSČM. Naopak nejtěžší bylo umístit ČSSD napravo od KSČM; umístit SZ a KDU-ČSL napravo od KSČM bylo střední obtížnosti. Tyto výsledky dávají intuitivně smysl a zapadají do očekávání vzhledem k relativní vzdálenosti jednotlivých stran na levo-pravé škále (a implikací i vzhledem k obtížnosti jejich zařazování). Znalost relativního zařazení stran na levo-pravé škále je docela silná ($H = 0,79$).

²² Tato škála je založena na deterministické logice Guttmanových škál; snaží se totiž maximalizovat jednodimenzionalitu tím, že odstraní všechny případy/respondenty, kteří nezařadí správně stranu v pořadí stanoveném experty na politické strany. Navíc by analýza Guttmanova typu škál pomocí Mokkenova způsobu vedla pravděpodobně k prokázání špatné shody modelu s daty, neboť tyto škály většinou v realitě nefungují dobře.

Tabulka 2.13. Mokkenův způsob analýzy položek pro vytváření škál ideologických politických znalostí

	Snadnost P(X _j =1)	Pozorované Guttmanovy chyby	Očekávané Guttmanovy chyby	Koeficient Loevinger H	Z-statistika	p hodnota
<i>Položky ve škále 1 (relativní umístění)</i>						
SZ	0,77	136	577	0,76	40,82	<0,001
ODS	0,81	94	517	0,82	41,01	<0,001
ČSSD	0,69	113	534	0,79	36,66	<0,001
KDU–ČSL	0,77	111	574	0,81	43,09	<0,001
Škála 1	–	227	1100	0,79	56,99	<0,001
<i>Položky ve škále 2 (absolutní umístění)</i>						
ČSSD	0,50	204	351	0,42	13,22	<0,001
ODS	0,71	200	417	0,52	20,47	<0,001
KSČM	0,71	206	431	0,52	20,21	<0,001
Škála 2	–	305	595	0,49	21,91	<0,001

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážená data.

Poznámka: Znění jednotlivých položek (otázek) viz Přílohu. Všechny položky v obou škálách mají koeficient H větší než 0,3.

Legenda ke škále 1: SZ znamená, že „SZ je napravo od KSČM“, ODS znamená, že „ODS je napravo od KSČM“ atd.

Legenda ke škále 2: KSČM znamená zařazení KSČM na body 0–1 na jedenáctibodové levo-pravé škále od 0 do 10, ČSSD znamená zařazení ČSSD na body 2–4 na téže škále, KDU–ČSL znamená zařazení KDU–ČSL na body 5–7 na téže škále, SZ znamená zařazení SZ na body 5–7 na téže škále, ODS znamená zařazení ODS na body 8–10 na téže škále. KDU–ČSL a SZ byly nicméně ze škály vyloučeny vzhledem k nízkému koeficientu Loevingerova H.

Absolutní zařazení stran je podle očekávání mnohem obtížnější, což se odráží v nižších hodnotách snadnosti v druhém sloupci tabulky 2.13 a také v celkově nízké hodnotě Loevingerova koeficientu H (H = 0,49). Navíc je nutné si uvědomit, že zařazení KDU–ČSL SZ bylo ze škály vyloučeno, neboť správné zařazování těchto stran nesouviselo se znalostmi zařazování ostatních stran. Vyloučení těchto stran upozorňuje na validitu zjištění Vinopala [Vinopal 2006], který ukázal, že koncept levo-pravé škály je mnohodimenzionální nejen na teoretické úrovni, ale i v představách obyvatel. Podle něj může být každá ze stran na škálu kladena s ohledem na jinou dimenzi (ekonomická, hodnotová atd.), což právě u KDU–ČSL a SZ může způsobovat problémy s jejich jednoznačným seřazením. Jestliže je nicméně člověk ochotný přijmout validitu zařazovacích otázek jako indikátor úrovně politických znalostí respondentů, potom výsledky analýz naznačují, že je možné využít relativně silnou škálu pro další analýzu.

Dosud jsme diskutovali otázku důležitosti informovaného občanství pro efektivní politickou reprezentaci a metodologii, na níž je založeno měření politické informovanosti pomocí občanských a ideologických politických znalostí. Neméně důležitou otázkou je i to, jaké jsou determinanty politických znalostí. Proto nyní prozkoumáme důvody, proč jsou někteří občané více informováni než jiní. Zároveň nám tato analýza řekne něco o povaze politických znalostí.

2.6. Determinanty politické informovanosti: příležitosti, schopnosti a motivace

Tabulky 2.2 a 2.3 naznačily existenci minimálně tří odlišných mechanismů, jež způsobují, proč mají někteří občané vyšší míru politických znalostí než ostatní. Tyto tři mechanismy jsme označili jako příležitost, schopnost a motivace. Hlavním cílem této části je (1.) prozkoumat důkazy pro takovéto vysvětlení determinant politických znalostí; a (2.) určit, který mechanismus je nejdůležitější.

Závislá proměnná pro tyto analýzy je první škála vytvořená Mokkenovým způsobem škálování z tabulky 2.10. Tato proměnná má ordinální charakter se třemi stupni obtížnosti. Proto používáme modely založené na ordinálních logitových regresních specifikacích. V souladu s myšlenkou, že politické znalosti jsou jednodimenzionální charakteristika, tento model předpokládá, že jednotlivé body škály jsou indikátory této latentní neměřené dimenze [Long 1997: 116–122].²³

Hlavním předpokladem všech ordinálních logitových modelů je paralelnost sklonu nezávislé proměnné. Tento předpoklad je nutný k tomu, aby bylo možné takový model vůbec odhadnout. V praxi to znamená, že uvedený logitový model je odhadován pro každý stupeň (politické znalosti) s tím, že se předpokládá, že regresní koeficienty jsou pro všechny stupně stejné. Jedná se o silný předpoklad, a proto by měl být nejprve testován. Prozkoumání tohoto předpokladu o paralelnosti sklonu nezávislých proměnných pro všechny škály politických znalostí, jež jsme dosud popsali, ukázalo, že pouze škála občanských politických znalostí se při modelování chová jako skutečně ordinální.

Přestože jsme dříve vyjádřili pochybnosti ohledně škály politických znalostí (obtížnost interpretace či potenciální zkreslení odpovědí způsobem odpovídání), jedná se o škálu, jež se nejlépe hodí pro ordinální logitové regresní modelování. Přestože se nejedná o absolutně uspokojivé řešení, je možné v dalším výzkumu využít multinomické logitové regresní modely pro ostatní škály. Z těchto důvodů modely, o nichž informujeme v tabulce 2.14, reprezentují první exploraci dat.

Bez ohledu na tyto potenciální výtky nyní představíme model příležitostí, schopností a motivace, jenž je založen na zjištěních z předchozích výzkumů. Zaprvé hlavním znakem informovanosti občanů a jejich participace na veřejných záležitostech je motivace k tomu, dozvědět se více o politice. Tato politická motivace neovlivňuje pouze zájem o politiku, ale i pocit politické efektivity, jenž vede občany k angažování v politice. Navíc je to důležitý předpoklad pro důvěru v politické instituce a spokojenost s fungováním demokracie v zemi. Pocit politické efektivity je složen ze dvou komponent: vnitřní a vnější. Pocit vnitřní efektivity odkazuje k jedincově víře, že je kompetentní k participaci na politice a výkonu všech občanských povinností. Naopak pocit vnější efektivity odkazuje k jedincově přesvědčení, že politické instituce a aktéři reagují na vyjádření preference občanů. V modelu

23 Alternativně může být ordinální logitový model odvozen jako nelineární pravděpodobnostní model.

prezentovaném v tabulce 2.14 využíváme sumační škály pro měření politické důvěry a pocit vnitřní a vnější politické efektivity.

Zadruhé je pro existenci politických znalostí nutné mít příležitost získat politické informace. Tato příležitost je typicky spojena s (1.) meziosobními sociálními sítěmi, které poskytuje například rodina či místní komunita, (2.) výstupy mediálních organizací. Samozřejmě, že se příležitosti k získání politických informací mění v závislosti na životní situaci, jež souvisí především se sociálním statusem. Zde se soustředíme pouze na vliv věku, pohlaví a příjmu [Frazer, Macdonald 2003: 69; Mondak, Anderson 2004].

Zatřetí je klíčovou charakteristikou schopnost občanů porozumět a pochopit politické informace. Tyto kognitivní schopnosti zde měříme pomocí vzdělání; to je klíčová proměnná pro konverzi zájmu o politiku a přístupu k informacím především skrze média do dlouhodobých informací o politice [Converse 1974b: 730; Converse 1975: 96–7; Zaller 1992]. Nedostatek schopností pochopit dané informace může nejprve vést k frustraci a později k pocitům odcizení a nezájmu (a samozřejmě i nízkým úrovním politických znalostí). Všechny tři vysvětlení politických znalostí prozkoumáme zvlášť a provedeme statistické testy pro nalezení nejsilnějšího vysvětlení.

2.6.1. Vliv motivace

Motivační model politických znalostí je prezentován v horní části tabulky 2.14 a ukazuje, že pocit vnitřní politické efektivity, pravicová orientace, účast ve volbách do PS 2006 a spokojenost s demokracií v ČR jsou pozitivně asociovány s vyššími mírami politických znalostí. Pociť vnější politické efektivity má také pozitivní vliv, ale zdá se, že jeho efekt je pokryt některými jinými proměnnými zařazenými do modelu.

Nejpřekvapivější zjištění motivačního modelu je silný negativní koeficient pro důvěru v politické instituce a aktéry. Podle těchto dat mají nejvíce informovaní občané méně důvěry v politické instituce a aktéry než ostatní občané. Tento výsledek společně se statisticky nevýznamným vlivem vnější politické efektivity a významným vlivem spokojenosti s fungováním demokracie v ČR naznačuje, že občané s politickými znalostmi mají pozitivní postoje k českému politickému systému, ale jsou kritičtí k fungování hlavních aktérů.

Motivační model lze interpretovat v kontextu výsledků voleb do Poslanecké sněmovny v červnu 2006, v nichž zvítězila pravicová ODS. Analyzované šetření proběhlo čtyři měsíce po volbách v průběhu dlouhotrvajících povolebních koaličních jednání. Lze očekávat, že nepříznivé důsledky volebního výsledku ovlivnily vztah mezi motivačními proměnnými a úrovní politických znalostí. Konkrétně většina proměnných, jež byla statisticky významně pozitivně vztažena k úrovni politických znalostí, jsou zároveň charakteristikami voličů ODS. Zároveň ale z předchozích výzkumů víme, že voliči ODS mají vyšší příjem a vzdělání, jež pozitivně ovlivňují motivační proměnné.

Tabulka 2.14. Determinanty politické informovanosti (ordinální logitové modely)

Vysvětlující proměnné	B	SE	Sig.	Δ p	Δ pct
<i>Motivace</i>					
Zájem o politiku (od slabého k silnému)	0,22	0,13	0,093	0,03	25
Stranická identifikace (od slabé k silné)	-0,03	0,19	0,886	<0,01	-3
Důvěra v politické instituce a aktéry (škála od slabé k silné)	-1,62	0,35	≤ 0,001	0,18	-80
Pocit vnitřní politické efektivity (škála od slabého k silnému)	1,31	0,32	≤ 0,001	0,16	269
Pocit vnější politické efektivity (škála od slabého k silnému)	0,07	0,33	0,831	0,01	7
Levicová orientace	0,12	0,16	0,445	0,02	13
Pravicová orientace	0,13	0,13	≤ 0,001	0,02	14
Účast ve volbách do PS v roce 2006	0,59	0,13	≤ 0,001	0,07	80
Spokojenost s demokracií (od slabé k silné)	0,48	0,12	≤ 0,001	0,06	62
<i>Příležitost</i>					
Pohlaví (žena=1)	-0,26	0,12	0,023	0,03	-23
Vdaná/ženatý nebo s partnerem/partnerkou	-0,06	0,16	0,693	0,01	-6
Věk v letech (přeškálováno na 0-1)	0,24	0,31	0,438	0,03	27
Úroveň sociálních kontaktů (škála od slabé do silné)	0,08	0,21	0,708	0,01	8
Příjem domácnosti (přeškálováno na 0-1)	0,32	0,18	0,071	0,04	38
<i>Schopnost</i>					
Nejvyšší dosažené vzdělání (4bodová škála)	0,86	0,20	≤ 0,001	0,10	136
konstanta 1 / hraniční bod 1 (poslanci jsou voleni na základě proporčního volebního systému)	-0,50	0,37			
konstanta 2 / hraniční bod 2 (ČR formálně nebyla ustavena v roce 1989)	1,40	0,37			
konstanta 3 / hraniční bod 3 (Kanada není členem Rady bezpečnosti OSN)	3,46	0,39			

Statistiky shody jednotlivých modelů s daty

	Motivace	Příležitost	Schopnost	Kombinovaný model
N	1 201	1 201	1 201	1 201
Wald chi ²	144,33	42,78	59,21	155,00
Prob > F	≤ 0,001	≤ 0,001	≤ 0,001	≤ 0,001
Pseudo R ²	0,05	0,02	0,02	0,06
AIC	2953	3064	3039	2937
BIC	3014	3105	3060	3029
Log-Lik Full Model:	-1464	-1524	-1516	-1456
LR	165,44	46,389	63,244	193,274
Prob > LR:	≤ 0,001	≤ 0,001	≤ 0,001	≤ 0,001
Lambda	0,41	0,40	0,40	0,43

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; nevážená data.

Poznámka: Jedná se o výsledky ordinálního logitového modelu. Tento model vysvětluje politické znalosti respondenta na čtyřbodové škále (viz text pro více detailů o škále). Všechny proměnné byly transformovány do rozmezí 0 až 1, a proto jsou všechny koeficienty srovnatelné, kdy vyšší hodnoty indikují vyšší vliv. Druhý sloupec odzadu obsahuje odhady, o kolik by se zvýšila pravděpodobnost, že by respondent měl nejvyšší politické znalosti, kdyby se vysvětlující proměnná změnila z nejmenší na nejvyšší hodnotu. Pravděpodobnost, že by respondent měl nejvyšší politické znalosti, se zvyšuje o 0,16, když by měl silný pocit politické efektivity oproti slabšímu. V procentech se pravděpodobnost této změny více než zdvojnásobuje; celkem o 269 % [viz Long 1997: 127ff].

2.6.2. Vliv příležitosti

Nejvýznamnějším faktorem modelu příležitosti jsou rozdíly způsobené pohlavím. Podle údajů prezentovaných ve středu tabulky 2.14 to, že respondent je ženského pohlaví, snižuje pravděpodobnost toho, že bude mít vysoké politické znalosti, o 0,03.²⁴ Je zajímavé, že vliv pohlaví je větší než vliv rodinného stavu, věku (indikátoru politické zkušenosti) a úrovně sociálních kontaktů; všechny tyto faktory nemají statisticky významné koeficienty. Jedinou statisticky významnou proměnnou je příjem domácnosti, jenž má podle očekávání pozitivní vliv na úroveň politických znalostí ($p = +0,04$).

Další zajímavou charakteristikou modelu vlivu příležitosti je, že indikátor sociální integrace – počet sociálních kontaktů – není asociován s politickými znalostmi. To naznačuje, že proces předávání politických znalostí skrze sociální síť závisí na jiných kontextuálních faktorech s důležitým samoselekčním mechanismem. V tomto smyslu je jednoduché si představit situace, kdy některé sociální skupiny mají intenzivní politické diskuze a jiné žádné, což v důsledku způsobuje statisticky

24 Tyto výsledky jsou v protikladu se zjištěními Ingleharta a Norris [Inglehart, Norris 2003], kteří zjistili, že rozdíly v politických znalostech způsobené pohlavím byly v regresních modelech eliminovány, jestliže došlo ke kontrole zaměstnání a příjmu.

nevýznamný koeficient. Celkově je vliv pozice ve společnosti relativně specifický a je spojen s pohlavím a příjmem. Tato zjištění jsou podobná těm z předchozích výzkumů politických znalostí. Klíčovou proměnnou pro zkoumání vlivu příležitostí by mělo být používání médií, nicméně tyto informace v šetření „ISSP Role vlády“ (2006) nemáme.

2.6.3. Vliv schopností

Podle očekávání existuje silný pozitivní vztah mezi nejvyšším dosaženým vzděláním a úrovní politických znalostí. Výsledky analýz ukazují, že změna dosaženého vzdělání ze základního na univerzitní zvyšuje pravděpodobnost, že respondent bude mít vysoké politické znalosti o 0,10. Jedná se o jeden z nejsilnějších vlivů ze všech použitých proměnných. Tento výsledek podporuje tezi, že kognitivní schopnosti hrají hlavní úlohu při konverzi motivace a příležitostí do získávání politických znalostí. Příští výzkum by měl prozkoumat tento vliv dále a identifikovat, zda je důležitější interakční efekt vzdělání a proměnných z modelu motivace či příležitostí.

V této studii nicméně spočívá specifikace modelu na relativně jednoduchém aditivním principu. V tomto smyslu odhady prezentované v tabulce 2.14 ukazují, že nejsilnějším zdrojem je nedostatek důvěry v politiku. Pravděpodobnost, že občan bude mít nejvyšší úroveň politických znalostí, je zvyšuje o 0,18, jestliže tento občan nedůvěřuje politice. Naopak jestliže občan je přesvědčen, že politice rozumí (pocit vnitřní politické efektivity), zvyšuje se pravděpodobnost, že bude mít nejvyšší politické znalosti, o 0,16 oproti lidem, kteří o tom nejsou přesvědčeni. Zatímco relativní vliv jednotlivých proměnných je důležitý, neméně důležité je i to, který ze zmíněných tří modelů vysvětluje politické znalosti nejlépe.

2.6.4. Který model je nejsilnější: motivace, příležitost nebo kognitivní schopnosti?

S cílem zjistit rozdíly mezi jednotlivými modely ohledně toho, jak se shodují s daty a jak vysvětlují rozdíly v politických znalostech, jsme použili Akaike informační kritérium (Akaike Information Criteria-AIC) a Bayesovské informační kritérium (Bayesian Information Criterion-BIC). Používáme dvě informační statistiky o kvalitě modelů z toho důvodu, že BIC hodnotí hůře modely s větším počtem parametrů. Existují-li mezi jednotlivými modely rozdíly jak ve statistice AIC, tak ve statistice BIC, jedná se o skutečné rozdíly. Obecně se doporučuje, že rozdíl větší než deset je velmi silným důkazem toho, že model s nižší hodnotou je mnohem lepší než ten druhý (rozdíl v hodnotách ve výši dvou bodů je důkazem odlišnosti modelů). Obecně řečeno: čím je AIC a BIC nižší, tím je model lepší. Obě statistiky umožňují srovnání odlišných modelů a jsou méně ovlivněny charakteristikami datových souborů, jako je například nestejný počet analyzovaných případů u testování poměru podobnosti (*likelihood ratio testing*) [Raftery 1995].

Spodní část tabulky 2.14 ukazuje statistiky shody modelů s daty. Samozřejmě, že nejsilnějším modelem je ten kombinovaný. Zaměříme-li ale naši pozornost na to, který z aspektů tohoto kombinovaného modelu vysvětluje nejlépe data, statistiky AIC a BIC odhalují, že jsou to především vliv motivace, jenž je následován vlivem schopností a nakonec příležitostmi.²⁵ Tyto výsledky jsou důle-

²⁵ Toto pořadí ukazují statistiky BIC a upravené R². Rozdíl v hodnotě BIC mezi vlivem motivace a kombinovaným modelem je pouze 16 bodů, zatímco v případě kombinovaného modelu a vlivu schopností je to 102 a kombinovaného modelu

žité v tom, že naznačují, že zvýšení úrovně vzdělání občanů v ČR nutně nepovede ke zvýšení jejich politických znalostí. Konkrétně toto oddělení vzdělání a politických znalostí bylo pozorováno v USA již od čtyřicátých let.

Výsledky regresních analýz prezentované v tabulce 2.14 ukazují, že příležitosti, schopnosti a motivace jsou tři klíčové mechanismy, jež spoluutvářejí politické znalosti. Zároveň tato data – v souladu s předchozími výzkumy – ukazují, že motivace občanů je hlavní podmínkou pro to, aby se občan stal politicky informovaným. Zatímco ostatní dva faktory umožňují konverzi získaných informací o veřejných záležitostech do znalostí o politickém systému. Skutečnost, že občané mají vysokou úroveň politických znalostí, je důležitá, neboť je spojena s vysokými hodnotami pocitu politické efektivity a volební účasti. Oba tyto faktory tvoří základy pro efektivní politickou reprezentaci.

2.7. Závěr

V již klasické studii o volebním chování [Berelson, Lazarsfeld, McPhee 1954: 308] autoři na závěr tvrdili, že „zatímco se očekává, že občan v demokracii bude dobře informovaný o politice, bude znát jednotlivá politická témata, jejich historii, relevantní fakta, navrhované alternativy, postoje jednotlivých stran a pravděpodobné důsledky rozhodnutí, skutečnost je jiná. Podle těchto standardů jsou voliči neinformovaní“. Výsledky prezentované v této studii, jež byla provedena půl století po výše zmínované studii Berelsona, Lazarsfelda a McPhee a v politickém systému s odlišnou historií a sociální strukturou, vedou ke stejným závěrům.

V úvodní části jsme zdůraznili důležitost politické informovanosti za použití modelu odpovědných stran, jež je příkladem současného způsobu uvažování o tom, jak by liberálně demokratický systém reprezentace měl fungovat. A to i přesto, že se ideál informovaného občana může zdát naivní. Empirický výzkum měření politické informovanosti pomocí politických znalostí v posledním půlstoletí ukázal, že způsob, jak člověk konceptualizuje a měří politické znalosti, má velký vliv na dosažené výsledky. V této studii jsme politickou informovanost operacionalizovali dvěma způsoby jako: (1.) občanské politické znalosti pomocí devíti otázek na témata z oblasti české národní a regionální politiky a také mezinárodní politiky; (2.) ideologické znalosti založené na schopnosti zařazovat strany a sebe na levo-pravé škále. Obecně je měření politických znalostí komplikováno potenciálním vlivem metodologických artefaktů.

Ohledně občanských politických znalostí náš výzkum ukázal, že čeští občané vědí více o domácí politice (národní nebo lokální/regionální) a méně o mezinárodní. Existují navíc významné rozdíly ve znalostech mezi lidmi ohledně jejich sociální pozice (pohlaví, vzdělání a příjem) a postoje orientace (stranická identifikace, zájem o politiku, volební participace, spokojenost s demokracií a ideologická orientace). Tyto rozdíly jsou evidentní bez ohledu na to, jak jsou občanské politické znalosti měřeny a konstruovány.

Hlavní předpoklad, na kterém stojí měření jak občanských, tak ideologických politických znalostí spočívá v jejich jednodimenzionalitě. Tento předpoklad jsme testovali za použití Mokkenova způsobu

a vlivu příležitostí dokonce 127. Takovéto rozdíly naznačují, že kombinovaný model je sycen především motivačními faktory a že kognitivní schopnosti a příležitosti přidávají pouze málo ke zlepšení modelu.

bu analyzování škál. Zjistili jsme, že devět otázek v baterii politických znalostí netvoří jednodimenzionální škálu občanských politických znalostí. Ve skutečnosti Mokkenův způsob škálování odhalil přítomnost dvou škál, nicméně obsah těchto škál je obtížné interpretovat a je odůvodněné si myslet, že mohou být důsledkem zkreslení způsobeného odpovídáním.

Poté jsme použili nejsilnější ze škál odhalených výše uvedeným způsobem, a to jako závislou proměnnou v regresní analýze s cílem odhalit faktory, které určují politické znalosti. Jako nejsilnější faktor se ukázala motivace, následována kognitivními schopnostmi a příležitostmi získat informace. Náš kombinovaný model politických znalostí naznačuje, že motivace jsou klíčové pro získání politických znalostí. Toto zjištění může přispět k řešení významné úlohy v politologické literatuře, jež zkoumá, proč politické znalosti občanů zůstávají přibližně stejné, přestože došlo ke zvýšení úrovně formální vzdělanosti v soudobých demokraciích.

Tato zjištění naznačují, že důraz na poskytování faktických informací občanům v průběhu školní docházky či v médiích může mít omezený efekt, jestliže občané nejsou motivováni chápat a sledovat veřejné záležitosti. Na druhé straně občané, kteří žijí v chudých oblastech a mají nízké vzdělání, mohou mít dostatečné politické znalosti proto, že jsou k tomu motivováni. Možná tento motivační prvek stojí v pozadí odlišností mezi jednotlivými pohlavími, které bylo možné vidět jak v naší studii, tak v zahraničních výzkumech.

3. Vazby mezi politickými postoji a jejich závislost na politické informovanosti (a zapojení do politiky)

Lukáš Linek

Demokratická teorie předpokládá sofistikované občany, tedy takové, kteří se zajímají o politiku, znají důležitá témata politiky a jsou schopni k nim zaujmou postoje. Na druhé straně reprezentativní demokracie nevyžaduje, aby občané znali všechno: stačí, když budou znát postoje kandidujících stran a své vlastní, resp. pouze ty postoje, které považují za důležité. V zásadě již od počátků rozvoje dotazníkových šetření vyjadřují sociologové a politologové pochybnosti ohledně schopností voličů rozumět politickým debatám a zastávat názor na aktuální politické otázky. Obecně analýzy založené na dotazníkových šetřeních negovaly předpoklady o minimálních znalostech politiky ze strany občanů. Základní zjištění většiny výzkumů bylo, že průměrní občané téměř nechápou politiku a jsou málo ovlivněni ideologií stran (nemají politický prostor organizovaný tak jako strany a politici).

V předchozí části jsme zkoumali politickou informovanost, způsob jejího měření pomocí politických znalostí a nakonec jsme provedli i explorativní výzkum zdrojů politických znalostí. Způsob jejich operacionalizace využíval jak faktografické otázky, jež se týkaly základních politických institucí a aktérů v Česku, tak otázky na zařazování politických stran na levo-pravé škále. Politické znalosti byly analyzovány jako závislá proměnná – ať už se jednalo o zkoumání jejich úrovně, dimenzionality či zdrojů. V této části naopak přistoupíme k politickým znalostem jako k nezávisle proměnné a využijeme je pro zkoumání organizovanosti a konzistence politických postojů, resp. vazeb mezi postoji. Analýza vazeb mezi postoji je primárně téma americké politologie a sociologie. Proto bude představení výzkumu postojových vazeb provedeno na americké diskuzi, jež trvá přibližně čtyřicet let od publikování textu Philipa Converse *The Nature of Belief Systems* [Converse 1964]. Téma postojových vazeb se pouze ojediněle objevuje ve výzkumné agendě vědců v Evropě. Výjimky v tomto případě tvoří výzkumníci především ze Švédska a Velké Británie, jejichž některé studie budou také představeny.

Výzkum vazeb mezi postoji má dvě perspektivy: synchronní a diachroní. První odkazuje ke zkoumání vazeb mezi odlišnými postoji či dimenzemi jednotlivých postojů v jednom časovém okamžiku. Typicky jde o to zjistit, nakolik občan zastávající k danému tématu například postoj, který daná společnost považuje za pravicový, má pravicový postoj i v jiné oblasti. Tedy to, nakolik jsou politické postoje občanů koherentní dle měřítek daných politickou kulturou a hlavními ideologiemi dané země. Lze se ptát například na to, nakolik souhlas se snížením daní koreluje se souhlasem s omezením veřejného sektoru či zavedením soukromého sektoru do zdravotnictví.

Druhá perspektiva odkazuje ke stabilitě – a to jak samotných postojů, tak vazeb mezi postoji – v čase. Zůstaneme-li u výše uvedeného případu pravicových postojů a konkrétně snížení daní, tak zde je typickou úlohou zjistit, zda občan, který souhlasí se snížením daní v jednom časovém okamžiku, souhlasí s poklesem daní i v pozdějším časovém okamžiku. Tento příklad sice odkazuje k prosté stabilitě postojů, nicméně je základem pro zkoumání stability vazeb mezi postoji. Ta totiž vyžaduje sledování toho, nakolik vazba mezi postojem ke snížení daní a omezením veřejného sektoru zůstává v čase, stejná nebo se proměňuje.

Důvodů, proč zkoumat vazby mezi politickými postoji, je mnoho.²⁶ V prvé řadě je možné sledovat odlišnosti v organizaci politických postojů mezi veřejností a elitami a zkoumat, nakolik odlišným jazykem spolu tyto skupiny komunikují; a to tak, že se porovnají postojové vazby obou skupin (ať už jejich šetřením či v případě stran extrapolací z jejich programů). Tato hypotetická odlišnost může vysvětlit, proč se proti agendě elit může veřejnost bouřit a nesouhlasit s ní (hlasování pro stranu nemusí vůbec znamenat souhlas s jejím programem) či proč veřejnost chápe politické elity jako ideologizující, neboť ideologická konzistentnost jejich postojů jim nedovoluje být flexibilní při řešení problémů. Zadruhé je možné zkoumat organizaci politických postojů veřejnosti a zjišťovat, zda různé skupiny neorganizují své postoje odlišně, či zda není veřejnost stratifikována ohledně vazeb mezi postoji tak, že se některé její skupiny hodně blíží elitám. Odborná literatura o těchto skupinách referuje a bývají ponejvíce definované politickou informovaností [Converse 1964], zapojením do politiky [Converse, Pierce 1986] či způsobem chápání politiky [Knight 1985].²⁷

Závislost mezi politickou informovaností a postojovými vazbami naznačil již Converse [1964], když hovořil o tom, že vazby mezi postoji mají silnější a stabilnější ti občané, kteří jsou více sofistickovaní a více se účastní politiky. Converse sice ještě nehovořil o politických znalostech ve smyslu měření faktografické znalosti, ale jeho koncept chápání politické ideologie amerických stran se velmi blíží konceptu ideologických politických znalostí. Nejde ale pouze o odlišnosti síly a stability postojových vazeb u různě sofistickovaných skupin, ale jde i o heterogenitu občanů z hlediska role postojů pro jejich jednání, z hlediska našeho zájmu pro jejich volební chování. Mají-li různé skupiny občanů odlišně stabilní a odlišně svázané postoje, z principu musí být mezi těmito skupinami rozdíl z hlediska toho, jak vysvětlovat určité chování pomocí postojů [viz například Bartle 2000].

Naše ambice v této části nesahají k analýze vlivu postojů na chování u jednotlivých skupin občanů, definovaných na základě politických znalostí. Spokojíme se s představením teoretických přístupů ke zkoumání vazeb mezi postoji a analýzou vazeb postojů mezi skupinami občanů, definovanými mimo jiné na základě škál politických znalostí popsanych a analyzovaných v předchozí části. Proto v první části představíme Converseovu studii *The Nature of Belief Systems* a v druhé části budeme prezentovat replikace Converseových analýz vazeb mezi postoji, a to především v evropském kontextu. Chceme totiž představit další možné vysvětlení zdrojů vazeb mezi postoji, které mohou být specifické pro evropské státy, neboť se ukazuje, že vazby mezi postoji závisí na politickém a institucionálním

26 Vůbec se nezmiňujeme například o důvodech, jež spadají spíše do oboru sociální či politické psychologie ohledně vytváření a změny postojů a hodnot [viz například Oskamp, Schultz 2005].

27 Nejlepší explanační síla těchto proměnných je s největší pravděpodobností způsobena tím, že se jedná o charakteristiky, které nejvíce odlišují politické elity (poslance, ministry, stranické funkcionáře) od veřejnosti. Tyto elity jsou z principu své činnosti politicky aktivní, zajímají se o politiku, mají o ní hodně informací a jsou schopny o ní uvažovat v abstraktních pojmech. Proto i veřejnost definovaná těmito charakteristikami by se měla politickým elitám blížit například více, než kdybychom různé segmenty definovali na základě vzdělání či příjmu apod.

ním kontextu. Ve třetí části dáme slovo jednotlivým kritikům Conversova přístupu, a to především z hlediska metodologie, teoretických předpokladů a časové omezenosti jeho závěrů. Ve čtvrté části představíme hypotézy a data pro výzkum vazeb mezi postoji a jejich závislost na politických znalostech v ČR. Následně budeme prezentovat výsledky analýzy dat. Tuto část ukončíme závěrečnými úvahami ohledně vztahu politických znalostí a vazeb mezi postoji. Začít ale musíme v roce 1964 u Conversova textu.

3.1. Conversova Povaha hodnotových systémů veřejnosti aneb o neexistenci vazeb mezi postoji jako důsledku ne-postojů

Cílem Conversova textu z roku 1964 bylo poukázat na rozdíly ve strukturovanosti hodnotových systémů u politických elit na jedné straně a veřejnosti na druhé straně [Converse 1964: 206]. Implikace takového zjištění mohou být významné především pro teorie demokracie a demokratickou politiku obecně. Jestliže existují rozdíly v hodnotových systémech elit a veřejnosti, lze očekávat, že mechanismus voleb jako výběr politických elit, jež nabízejí soubory programů, nemůže splňovat základní požadavky racionálního rozhodování. Vazba mezi tím, co si myslí (a požaduje) veřejnost, a tím, co si myslí (a provádějí) politické elity, může být oslabena především tím, že strukturace postojů politických elit do určité ideologie není veřejností reflektována a internalizována.

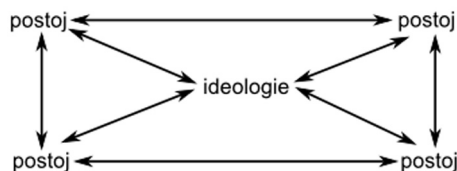
Pro analýzu hodnotových systémů použil Converse čtyři základní pojmy: hodnotový systém, postoj (hodnota), vazba a centralita. Předmět své analýzy nazývá hodnotovým systémem (*belief system*), jež definuje jako konfiguraci postojů a hodnot, v níž jsou jednotlivé složky tohoto systému spojeny dohromady vazbou či funkční závislostí (*constraint or functional interdependence*). Staticky je touto vazbou míněna úspěšnost, s níž předpovíme na základě znalosti jednoho postoje jiný postoj. Vrátime-li se k příkladu s daněmi, tak Conversův pojem vazba označuje vztah mezi souhlasem se snížením daní a souhlasem například s omezením veřejného sektoru či zavedením soukromého sektoru do zdravotnictví. Takovouto vazbu lze měřit například pomocí korelačního koeficientu. V dynamickém případě vazba odkazuje k pravděpodobnosti, s níž změna v jednom postoji vyžaduje změnu v jiném postoji [1964: 207–208]. V našem příkladu to znamená, že když člověk změnil svůj postoj k daním v tom smyslu, že namísto vysokých daní bude souhlasit s nízkými daněmi, tak tato změna bude vyžadovat i změnu jeho postojů v oblasti rozsahu veřejného sektoru či role soukromého sektoru ve zdravotnictví.

Hodnotový systém je složen z dílčích hodnot a postojů (Conversův pojem *idea-elements* lze překládat jako jednotlivý prvek hodnotového systému; my budeme využívat pojmy postoj či hodnota). Tyto postoje se liší v centralitě (*centrality*) svého postavení v hodnotovém systému, tj. v tom, jakou roli hrají v hodnotovém systému. Nejsnáze si centralitu představíme na našem příkladu s daněmi: občan například souhlasí se snížením daní a snížením rozsahu veřejného sektoru a ví, že tento program nabízí v české politice především ODS, a proto ji podporuje. V hypotetickém případě se ale může stát, že ODS změní svůj postoj a rozhodne se zachovat stávající rozsah veřejného sektoru. Občan má několik alternativ pro rozhodnutí, nicméně dvě základní spočívají v následujícím: změnit postoj k ODS nebo změnit postoj k rozsahu veřejného sektoru. Centrálnější je ten postoj, který se nezmění. Centralita tedy odkazuje k pevnosti zastávání postoje, ale zároveň – a to nepřímo – i k významnosti daného postoje pro občana. Podle Converse by se měl měnit spíše ten prvek, který je nástrojem, a nikoli ten, který je cílem (v našem případě je volba ODS nástrojem dosažení změny v daňovém zatížení či rozsahu veřejného sektoru, nikoli cílem sama o sobě).

Hodnotové systémy se neliší jen tím, jaký prvek je v nich centrální, ale také svým rozsahem (*range*). Tento termín Converse přesně nedefinoval, nicméně odkazuje k šířce spektra postojů, jež hodnotový systém zahrnuje. Hodnotový systém se může týkat například pouze náboženských rituálů či vztahu mezi počasím a zdravím. Converseův zájem se ale koncentroval na ty hodnotové systémy, které jsou relativně široké a které umožňují některým prvkům v podobě politických objektů, aby se staly centrálními. Důvodem je především to, že tyto hodnotové systémy mohou mít relevanci pro politické jednání [Converse 1964: 208–209].

Hodnotový systém tedy znamená seskupení určitých postojů do většího souboru, a to na základě vazeb mezi těmito postoji, jež mohou být vertikální nebo horizontální (viz Obrázek 3. 1). Converse upozornil, že zdroje těchto vazeb mohou být různé (logické, psychologické a sociální), nicméně nejvýznamnější je vytváření hotových hodnotových systémů malou skupinou lidí, která je difúzně šíří jako balíky, které pro občany mají již přirozené vazby. Converse uznával, že si lidé přepracovávají různé myšlenkové projekty a vytvářejí vlastní idiosynkratické hodnotové systémy; ty nemusejí být logické a stačí, že jsou psycho-logické, tedy že dávají smysl pouze jejich držitel. Nicméně nejdůležitější pro něj byla sociální difuze hodnotových systémů, tedy vědění „o tom, co jde společně s čím“. Vytváření vazeb skrze difuzi implikuje závislost na předávání informací – jestliže nejsou informace dostatečně přenášeny, nebudou existovat vazby. Converse rozlišuje dva typy informací: (1.) informace o tom, co souvisí s čím; a (2.) informace o tom, proč to spolu souvisí. Druhý typ informací zajišťuje pevnější vazby, nicméně první typ bývá snadněji přenášen [Converse 1964: 209–213].

Obrázek 3.1. Hodnotový systém dle Converse [1964]



Zdroj: Překresleno dle Dalton [2002: 16].

Conversovou základní tezí je, že sestupujeme-li po vertikálním žebříčku, který měří politickou informovanost,²⁸ zjišťujeme, že vazby mezi jednotlivými prvky hodnotového systému klesají a rozsah systémů se zužuje. Namísto několika širokých hodnotových systémů se setkáváme se shluky hodnot, mezi nimiž je malá vazba. Zároveň při sestupu po žebříčku informovanosti se mění i charakter objektů, jež jsou ústřední pro hodnotový systém: od vzdálených a abstraktních k blízkým a konkrétním (od ideologických principů, přes hodnoty zprostředkované sociálními skupinami a jejich lídry, až po ty, zprostředkované členy rodiny, kolegy v práci a přáteli).

28 Converse hovořil o míře informovanosti (*vertical information scale*) a upozorňoval, že se nejedná pouze o důsledek vzdělání, ale i o vliv například politického zájmu či zapojení do politiky. Obecněji o zdrojích politických znalostí pojednává předchozí kapitola.

Po představení základního konceptuálního rámce Converseovy analýzy a základní hypotézy ohledně role politické informovanosti můžeme přistoupit k představení jeho jednotlivých zjištění, jež strukturujeme do 4 oblastí: (1.) rozsah ideologického uvažování o politice; (2.) síla vazeb mezi postoji; (3.) stabilita postojů v čase a existence nepostojů; (4.) existence tématických veřejností. Tyto oblasti se zároveň v následujících 40 letech staly svým způsobem subdisciplínami výzkumu politických postojů.

První zjištění se věnuje míře, v níž občané používají ideologii k pochopení politických problémů a témat. Použitím ideologie Converse myslel využití organizačního postoje či posuzovací dimenze k určení postojů občanů k různým tématům. Za pomoci otevřené otázky na zhodnocení politických stran, kandidátů a témat zkonstruoval tzv. míru ideologizace (*level of ideologization*), proměnnou, která měřila to, nakolik abstraktně respondent uvažuje o politice. Vytvořil celkem pět kategorií: (1.) ideologové (využívali abstraktních pojmů jako liberální a konzervativní);²⁹ (2.) skoro-ideologové (periferní zmínka abstraktní pojmové dimenze liberalismus-konzervatismus či nejistota ohledně jejího použití); (3.) občané hodnotící politiku na základě zájmu (hodnotili strany a kandidáty na základě toho, jak které skupině může vyhovovat jejich politika); (4.) občané hodnotící politiku bez vztahu k zájmům a ideologii (když vládli Demokrati, bylo dobře/špatně, či hodnocení na základě jednoho úzkého tématu); (5.) občané hodnotící politiku na základě sympatičnosti a osobní kvality, a to bez vztahu k tématu či zájmu [Converse 1964: 216–218].³⁰ Converse zároveň – vedle míry konceptualizace – vytvořil jeden z prvních nástrojů na měření politických znalostí, tzv. míru znalostí a pochopení (*level of recognition and understanding*). Jedná se o kombinaci použití ideologických konceptů, pochopení a vysvětlení pojmů liberalismus a konzervatismus a jejich přiřazení k politickým stranám (obdobně viz část 2.5 této studie, kde píšeme o ideologických znalostech). Skupiny, jež se v politice orientují, byly velmi málo početné a Converse následně ukazoval závislost těchto dvou měř politické informovanosti na vzdělání, věku (kumulace znalostí v průběhu života), pohlaví (ženy více bez znalostí) a politické angažovanosti [Converse 1964: 224–226].

Druhé významné zjištění se týkalo míry vazeb mezi postoji. Používání ideologie liberalismus-konzervatismus může poskytovat jeden z hlavních nástrojů pro organizaci postojů do uceleného souboru, a to aniž by byla jedinci tato ideologie explicitně artikulována. Proto Converse zkoumal míru organizovanosti hodnotových systémů; konkrétně se v jeho případě jednalo o vazby mezi sedmi postoji k politickým tématům měřené pomocí korelačního koeficientu. Jelikož jeho základní tezí bylo, že síla vazeb se proměňuje v závislosti na politické informovanosti (jíž zredukoval na politickou sofistikovanost), zkoumal vazby jak u veřejnosti, tak u politických elit.³¹ Výše vazeb mezi jedno-

29 Converse nevyžadoval, aby se jednalo o dimenzi liberalismus-konzervatismus, nicméně byla to podle něj téměř jediná, kterou respondenti využívali.

30 Jednotlivé kategorie jsou detailně popsány v Campbell et al. [1960: kap. 10]. Podobnou strukturu společnosti z hlediska používání abstraktních a ideologických rámců pro uvažování o politice identifikoval Neuman [1986]. Replikaci Converseových analýz používání ideologických rámců provedla Knight [1985] s velmi obdobnými závěry. Knight navíc ukázala, že pouze mezi tzv. ideology má sebezařazení na ideologické škále vliv na hodnocení kandidátů; vliv ideologie je kvalitativně odlišný v různých skupinách občanů.

Luskin [1987] o tomto přístupu k hodnocení ideologického myšlení jedinců hovořil jako o základním způsobu, jak uvažovat o politické sofistikovanosti (*political sophistication*); je nutné vést v patrnosti, že odlišujeme politickou/ideologickou sofistikovanost a politickou informovanost (viz část 1 a 2.2).

31 Converse skromně upozornil v textu, resp. v poznámkách pod čarou, na odlišnost znění otázek, jež byly položeny veřejnosti a elitám (kandidátům do Kongresu). Postupně začala být Converseova zjištění ohledně vazeb mezi postoji interpretována jako by byla založena na položení stejných otázek veřejnosti a elitám. Na odlišnost znění otázek upozornil Wray [1979].

tlivými prvky hodnotového systému byla v obou skupinách odlišná, neboť politické elity měly mnohem vyšší organizovanost postojů.³² Converse tvrdil, že variaci ve vazbách způsobovala politická informovanost; žádné jiné faktory tak výrazně nediskriminovaly; toto tvrzení ale nedokázal.³³ Zároveň ukázal, že vazby mezi doménami témat a uvnitř samotných domén (domácí a zahraniční politika) se liší, což naznačuje existenci hranic mezi hodnotovými systémy [1964: 228–229].

Při zkoumání vazeb mezi postoji Converse upozornil na důležitou skutečnost: referenční skupiny hrají důležitou roli při strukturaci postojů občanů a tyto skupiny je mohou strukturovat tak, že jsou ve vztahu ke stranickým ideologiím nekoherentní. Představme si dělníka s nejistým zaměstnáním a zároveň otce rodiny s hypotékou. Tento člověk většinu svých politických postojů může organizovat kolem teze „co je dobré pro dělníka“ (naopak jeho zaměstnavatel může používat tezi „co je dobré pro vlastníka, pro byznys“). Proto může tento dělník požadovat jak nižší daně, tak vyšší dávky v nezaměstnanosti či státní podporu hypoték. Tyto požadavky jsou z hlediska levo-pravé ideologické škály nekoherentní (nižší daně vs. vyšší dávky), ale z hlediska života onoho člověka jsou logické a koherentní. Takto podle Converse uvažují o politice občané, kteří ji hodnotí na základě zájmu (třetí kategorie způsobu myšlení; viz výše). Při konstrukci těchto zájmů a postojů jedinců hrají významnou roli především viditelné sociální skupiny (například třída, odbory, etnická či národní skupina, náboženská skupina apod.).

Existence vazeb mezi postoji je s největší pravděpodobností způsobena dvěma základními charakteristikami hodnotového systému: (1.) existencí organizačního principu v podobě například politické ideologie, jež umožňuje koherentní seskupení postojů, a (2.) rozsahem hodnotového systému, který se projevuje tím, že jedinec má na konkrétní téma názor a dokáže k němu zaujmout postoj [na tyto zdroje upozornili Sturgis, Roberts, Allum 2005: 34]. V případě, že jedinec k danému tématu nemá názor, nemůže ani vzniknout vazba mezi postoji, neboť tyto postoje neexistují. To se již dostáváme k dalšímu hlavnímu zjištění.

Třetí hlavní Conversovo zjištění vychází ze zkoumání stability postojů v čase. Na základě předchozích dvou zjištění je známo, že lidé, kteří jsou málo politicky informovaní, mají nekoherentní politické postoje. Lze ale namítnout, že v prezentovaných závěrech je chyba, neboť pokles vazeb mezi jednotlivými politickými tématy nemusí být způsoben nižší politickou informovaností jednotlivců, ale tím, že konfigurace hodnot jednotlivých občanů s nízkou politickou informovaností mohou být idiosynkratické, specifické a osobní (například takové, jaké jsme zmínili v předchozím odstavci v případě dělníka). Kdyby tomu tak ale bylo, měly by tyto osoby mít své postoje stabilní v čase. Converse nicméně tuto námitku zamítl na základě analýzy panelových dat: v průměru se pouze 13 z 20 jedinců opakovaně zařadilo na stejnou stranu postojové otázky, když 10 z 20 by se tak mělo zařadit na základě náhody [1964: 239]. Svě zjištění ještě dále specifikoval v tom smyslu, že (1.) stabilnější jsou po-

32 Politické elity měly zároveň vyšší vazby mezi jednotlivými postoji a stranickou identifikací, což poukazuje na existenci stranicky definované ideologie. To je vlastně jedním z předpokladů Conversova modelu, kdy stranickým vedením definovaná ideologie je šířena ve veřejnosti.

33 Converse hovořil také o tom, že v pozadí vyšších vazeb mezi postoji je vyšší vzdělání; toto tvrzení nicméně nedokázal, přestože data to umožňovala. Tento důkaz provedl Wray [1979], když ukázal, že vzdělání transformované do dvou kategorií systematicky neovlivňuje sílu vazeb. Converse uznal svou chybu, když předpokládal, že vzdělání, politické znalosti, míra ideologizace či zapojení do politiky jsou dostatečně zkorelované, že budou vhodnými proměnnými pro požadované rozčlenění veřejnosti [tamtéž 1979: 1182].

stoje k viditelným skupinám (například k politickým stranám³⁴ či barevným) než postoje, jež se těchto skupin pouze týkají; (2.) stabilnější jsou postoje, které se týkají zisků nějaké skupiny, než postoje, ke kterým je potřeba další kontextuální informace (s nárůstem vzdálenosti objektu postoje se postoj stává méně stabilní [Converse 1964: 239–241]).

Mnohem překvapivější ale byl poznatek, že korelační koeficienty odpovědí na postojové otázky mezi třemi časovými body jsou stejné, a to jak mezi sousedními časovými body, tak mezi krajními. Z toho plyne, že postoje v posledním časovém okamžiku lze předpovědět stejně tak na základě informací z druhého šetření jako z šetření prvního. Neočekávanost tohoto výsledku spočívá v tom, že má-li být změna postojů relativně kontinuální proces sdílený všemi respondenty, pak by korelační koeficienty měly s časem klesat [Converse 1964: 242]. Tato změna nemůže být způsobena jednotným procesem, ale pouze takovým, který se týká části populace. První možností je, že si respondent pamatuje odpověď z prvního šetření a schválně odpoví ve druhém opačně a ve třetím zase opačně vůči druhému šetření. Druhou možností je rozdělit veřejnost na ty, kteří mají krystalizované a stabilní postoje, a na ty, kteří odpovídají náhodně. Converse tomuto druhému modelu říká černo-bílý (*black and white model*).³⁵

Platnost modelu dokázal Converse rozdělením souboru na dvě skupiny na základě ne/shody odpovědí mezi prvním a druhým šetřením a korelačních koeficientů v obou skupinách mezi odpověďmi ve druhém a třetím šetření. Jestliže respondenti v prvním a druhém šetření odpověděli odlišně, pak o nich Converse uvažoval jako o nahodile odpovídajících respondentech; proto také korelace odpovědí mezi druhým a třetím šetřením musí být nulová.³⁶ Naopak respondenty, kteří v prvním a druhém šetření odpověděli stejně, chápal jako respondenty se stabilními postoji (plus někteří náhodně odpovídající respondenti); proto u nich očekává vysokou korelaci postojů mezi druhým a třetím šetřením. Jeho analýzy tento model potvrdily na jedné postojové škále (postoj k roli vlády v podnikání) perfektně, kdy skupina náhodně odpovídajících měla korelaci odpovědí 0,004 a skupina se stabilními postoji 0,49. Skutečnost, že ostatní případy takto perfektně modelu neodpovídaly, interpretoval Converse jako důsledek existence třetí síly, tedy menší skupiny lidí, kteří opravdu procházejí procesem změny postojů [1964: 243–244].

Tvrzení o nestabilitě postojů a nahodilosti odpovědí lze zpochybnit námitkou, že otázky jsou ne-reliabilní, neboť pro některé lidi nemají smysl nebo jim tyto lidé špatně rozumí. Toto je námitka, kterou rozvíjela metodologická kritika Conversových zjištění, především Achen [1975]. Converse ale namítl, že to je vlastnost černo-bílého modelu. Reliabilita totiž není jen vlastností nástroje (dotazníku), ale i lidí a společnosti (tuto myšlenku rozvíjel Converse v jiné své studii; Converse 1970). Pro jednu skupinu respondentů je otázka perfektně reliabilní a pro druhou vůbec. To, že Converse použil témata z národní politiky a respondenti měli velké problémy na ně reagovat, vypovídá hodně o jejich

34 Zde je velmi zajímavé, že vůči politické straně (jako prostředku dosažení nějakého cíle) měli občané stabilnější postoje než k politickým otázkám (cílům).

35 Na základě matematických výhod odmítá model například s šedou zónou uprostřed, kde by byli lidé, kteří v průběhu doby změnily postoje. Důvodem je, že v černo-bílém případě existují pouze lidé, kteří buď odpovídají stabilně nebo náhodně. Ve skupině náhodně odpovídajících může být část lidí, kteří náhodnou odpovědí mohli docílit struktury odpovědí, jako kdyby měli pevné postoje; rozsah této skupiny ale lze statisticky určit.

36 Converse tvrdil, že jej k černo-bílému modelu inspirovala vlastní zkušenost s dotazováním, kdy při otázkách na témata národní politiky registroval velký počet odpovědí, jež byly doprovázeny povzdechy typu „já nevím“, krčením ramen, grimasami vyjadřujícími nejistotu či protáčením očí v sloup [1974a: 650].

schopnostech rozumět politice, spíše než o nereliabilitě nástroje. Další analýzy naznačily, že nestabilita je způsobena nedostatkem informací anebo minimálně nedostatkem zájmu [1964: 245].

Analýza panelových dat tak dokázala, že dříve zmíněné nízké míry vazeb mezi jednotlivými postoji veřejnosti nejsou důsledkem pevně zastávaných, ale do ideologií nezklastrovaných postojů, ale spíše důsledkem extrémní nestability zastávání těchto postojů. Nízká časová stabilita z principu snižuje míru vazeb mezi postoji při statickém měření, a to i v případě měření vazby mezi perfektně stabilním prvkem a nestabilním prvkem. To, co způsobuje nízkou stabilitu postojů, současně způsobuje nízkou míru vazeb mezi nimi: neexistence smysluplných postojů u velké části populace, a to ani u témat, jež tvoří základ intenzivního politického sporu mezi elitami [Converse 1964: 245]. Toto zjištění většina empirických výzkumů nereflektuje, neboť žije představou, že musí být změřen postoj pro každého člena populace a na všech dimenzích.

Čtvrté zjištění Converse spočívá v tvrzení, že lidé tvoří tzv. tematické veřejnosti (*issue publics*) podle toho, zda se o daná témata zajímají. Nejenže někdo nemusí patřit do žádné tematické veřejnosti, ale zároveň jedinec může patřit do více těchto tematických veřejností. Veřejnost je tak fragmentarizována do úzkých skupin-agregátů, v nichž se členství nekumuluje, ale spíše překrývá. Podle Converse žádná z nich nedosahuje více než poloviny občanů a spíše jsou malé: jejich rozsah je zkorelován s mírou postojové stability. Zájem členů těchto skupin o problémy se projevuje stabilitou a krystalizací jejich postojů; a v případě lidí, jež jsou členy více tematických veřejností, pak i vysokými vazbami mezi postoji. Tematická veřejnost se tak projevuje jako elitní skupina [1964: 246].³⁷

Conversova zjištění ohledně nízkých vazeb mezi postoji a ohledně nestability postojů vyvolala v odborné veřejnosti velký zájem; zároveň ale reakce byla podle Granberga a Holmberga obdobná té po publikaci Darwinovy teorii o původu druhů: „Doufejme, že to není pravda. A jestliže to je pravda, doufejme, že se to veřejnost nedoví“ [Granberg, Holmberg 1988: 66]. Teoreticky měla jeho zjištění významné implikace, a to jak pro politickou teorii, tak pro sociálně psychologický výzkum a výzkum veřejného mínění. V politické teorii, konkrétně teorii demokracie, Conversovy důkazy o tom, že relativně ústřední a trvalá témata americké politiky nemají pro voliče téměř žádný význam a že netvoří konceptuální rámec uvažování voličů o politice, podpořily revizionistickou větev teoretiků demokracie či tzv. teorii elitní demokracie.³⁸ Conversova zjištění zapadala do zjištění Berelsona, Lazarsfelda a McPheeho [1954], Campbella, Converse, Millera a Stokesa [1960] a Almonda a Verby [1963]. Tito všichni z odlišných úhlů demytizovali představy o občanech v demokratickém režimu: občané se o politiku nezajímají, nerozumí jí, nedokážou posuzovat jednotlivé alternativy a vládní politiky a volební rozhodnutí jsou neracionální. A zároveň se snažili interpretovat vlastní zjištění v pozitivním světle, tedy rekonstruovat teorii demokracie podle těchto zjištění [obdobně i Sartori 1965, 1987].

Výzkum veřejného mínění, sociální psychologie, sociologie a politologie zareagovaly na Conversova zjištění tím, že velká část následujícího výzkumu v oblasti struktury politických postojů směřovala

37 Converse po 40 letech přiznal, že měl v plánu popsat veřejnost jako hierarchicky uspořádanou, kde politicky informovaní občané jsou odpovědní za smysluplné postoje. Nicméně „musel jsem přestat ... data hovořila tak nahlas, že ačkoli existuje vrchní vrstva tzv. generalistů, existuje i množství specialistů na jednotlivé tematické domény“ [Converse 2006: 607].

38 O tom, že Converse je představitelem elitismu, nemůže být pochyb. V Conversově představě společnosti jsou elity zdrojem hodnotových systémů [1964: 213], což znamená, že politické postoje a jejich vzájemnost a stabilita jsou vlastností elit. Proto je pochopitelné, že většina populace politické postoje nemá.

k hledání politických, sociálních a psychologických mechanismů, jež způsobují odlišnosti v síle vazeb a ve stabilitě postojů mezi jednotlivými skupinami občanů. Základním východiskem se časem stal koncept politické informovanosti: lidé bez politických znalostí a neinformovaní mají nízké vazby a nestabilní postoje. Velká část výzkumu tak pokračovala v tradici výzkumu postaveného na předpokladu, že politicky informovaní občané utvářejí standard (mají přece skutečné postoje, nikoli ne-postoje). A to nejen standard teoretický, ale i normativní: velká část literatury na dané téma hodnotí pozitivně racionalitu, informovanost a rozum ve vztahu k demokratické teorii [viz Mutz 2007: 95].

Interpretace Conversova textu se často nese ve velmi radikálním duchu: veřejnost nemá politické postoje, pouze odpovědmi vytvářejí zdání existence postojů. Mnohem přesnější je ale interpretace, podle níž veřejnost má politické postoje, ale zastává je pouze selektivně; koncept tematických veřejností je ztělesněním Conversova popisu zastávání politických postojů veřejností. Zároveň Converse tvrdil, že většina populace nemá shodně organizované (a stabilní) postoje jako politická elita, z čehož plyne, že tyto dvě úrovně jsou jakoby bez vazby. Pro Converse byla neexistence vazeb a nízká stabilita postojů důsledkem existence ne-postojů. Tedy toho, že respondenti o daných věcech nikdy nepřemýšleli a s největší pravděpodobností přemýšlet nebudou, jestliže nebudou dotazováni [1964: 241]. V důsledku je to velmi obdobná argumentace jako u Zallera [1992], a dokonce se tak u Converse objevil i náznak poznatku, že postoje jsou konstruované dotazovacím procesem. Rozdíl nicméně mezi oběma zůstává, protože Converse tvrdil, že velká část lidí nemá žádné smysluplné postoje (*no meaningful opinions at all*) [1964: 245], zatímco Zaller [1992] zastával tezi, že lidé postoje mají, ale kontradiktorické. Ještě před tím, než prozkoumáme tyto přístupy, jež vycházejí z vědomí heterogenity veřejnosti, – kterou ostatně Converse naznačil představením konceptu tematické veřejnosti –, zaměříme se na výzkumy, jež pokračovaly v Conversově tradici a metodologii.

3.2. Replikace a další prohloubení Conversových zjištění

Zjištění ohledně vazeb mezi postoji a jejich stabilitou byla zkoumána především v USA, ve Velké Británii a Švédsku, kde existence relativně extenzivních panelových šetření umožnila analýzu stability postojů a vazeb mezi nimi. Při použití obdobné metodologie byla Conversova zjištění ve velké míře potvrzena. Naopak použití odlišných předpokladů vedlo k odlišným závěrům a interpretacím (podrobněji viz část 3.3). Zde zmíníme pouze některé studie, jež analyzovaly vazby mezi postoji a stabilitu postojů v čase.

Jednu z mála klasických replikací Conversových analýz konzistence a stability postojů veřejnosti a elit provedl Kent Jennings [1992], který využil panelových šetření delegátů nominačních konferencí Demokratů a Republikánů a panelových šetření prováděných v rámci amerických povolebních studií.³⁹ Jennings, obdobně jako Converse, využil politický aktivismus k členění veřejnosti. Vyšel totiž z předpokladu, že straničtí delegáti jsou především super-aktivisti a tato behaviorální dimenze odlišuje delegáty od běžné veřejnosti. Proto při srovnávání konzistence a stability postojů využíval nejen informací o elitách a veřejnosti zvláště, ale veřejnost ještě rozčlenil do tří skupin na základě míry politické aktivity. Jenningsova zjištění potvrdila závislost konzistence postojů a jejich stability na politickém aktivis-

³⁹ Vazby mezi postoji zkoumali Bishop a Frankovic [1981] a na datech z roku 1978 ukázali, že voliči mají mnohem menší vazby mezi různými postoji než kandidáti do Kongresu.

mu, který způsoboval téměř lineární závislost. Jennings ale nezkoumal pouze konzistenci a stabilitu politických postojů, ale i postoje k politickým lídrům a společenským a politickým skupinám. Postoje ke skupinám a politikům byly konzistentnější a stabilnější než abstraktní politické postoje.

Zatímco Jennings [1992] používal jako diferenciativní kritérium veřejnosti politickou aktivitu, tak Robert Erikson a Kent Tedin [2001] členili veřejnost podle politických znalostí. Potvrdili nyní již klasické zjištění, že respondenti s vyššími politickými znalostmi mají vazby mezi postoji mnohem silnější než respondenti s nízkými politickými znalostmi, u nichž se korelační koeficienty vazeb blíží nule.

Úplně odlišným způsobem prozkoumali Conversovu tezi o nepostojích, jež mají být důsledkem nevykrytalizovaných postojů a tím pádem nestabilních preferencí, John Bassili a Joseph Fletcher [1991]. Využili nové techniky při telefonním dotazování s počítačem, jež umožňuje měřit časové intervaly mezi položením otázky a odpovědí na ní. Ve svém výzkumu položili respondentům mimo jiné otázku, jež obsahovala konflikt dvou hodnot, a na ně navazující otázku, jež respondenta konfrontovala s hodnotou, kterou svou předchozí odpovědí odmítl. Tak získali informace o tom, kteří respondenti mají své postoje stabilní a vykrytalizované a kteří mají postoje nestabilní a odpovídají improvizovaně a nahodile. Doba mezi dotazem a odpovědí mezi oběma skupinami respondentů se výrazně lišila, což vedlo Bassiliho a Fletchera k argumentaci, že respondentům s nestabilními postoji trvá delší dobu, než si svůj postoj ujasní, zatímco respondenti s vykrytalizovaným postojem odpovídají snadněji a tedy rychle. Jejich metodologie a východiska ohledně postojů a odpovídání na postojové otázky se hodně blíží Zallerově kritice teorie skutečných postojů (více viz část 3.4).

Mimo území USA byla zjištěna o vztazích mezi postoji a stabilitě postojů v čase prozkoumána především ve Švédsku a Velké Británii (ve Francii provedl obdobný výzkum Converse společně s Rorem Piercem a zjistili obdobně nízké míry stability a konzistence; [viz Converse, Pierce 1986]). V Británii Butler se Stokesem na datech z povolební studie v roce 1970 zjistili, že mezi britskou veřejností jsou některé postoje systematicky svázané: postoj k jaderným zbraním, znárodnění, imigraci, trestu smrti, moci odborů a existenci monarchie. Nicméně hodnoty korelačních koeficientů byly velmi nízké [Butler, Stokes 1974: 320], a to i přesto, že používali informace pouze o těch respondentech, kteří odpověděli na všechny postojové otázky, čímž výrazně zredukovali datový soubor o méně politicky informované respondenty.

Na rozdíl od Butlera a Stokese využili jiní britští autoři panelové šetření a zkoumali vazby mezi postoji a jejich změnu mezi lety 1962–1970–1974 [Himmelwiet, Humphreys, Jaeger 1981]. Analyzované postojové otázky se týkaly čtyř liberálních témat: trestu smrti, legalizace homosexuality, omezení imigrace a aktuálního stavu imigrace. Prokázali nárůst vazeb mezi postoji v roce 1970 a následný pokles v roce 1974 skoro na úroveň roku 1962. Tyto změny vysvětlovali Himmelwiet et al. [1981: 136–138] tím, jak se jednotlivá témata dostávala do politické agendy. Upozornili především na zvýšený zájem o témata práva a pořádku ve volbách v roce 1970. Jejich tvrzení o roli politizace tématu dokumentovali na změně vazeb mezi postojem ke státu organizovanému základnímu školství a ostatními postoji. Zatímco v šedesátých letech toto téma nebylo vůbec významné, tak v sedmdesátých letech se jím stalo; souběžně se tím také došlo k změně od žádného vztahu k ostatním tématům k vysoké konzistenci s jinými postoji. V obecnější rovině tito autoři své zjištění interpretovali jako potvrzení toho, že politickou ideologii ve vztahu k volebnímu chování nelze vyjadřovat pouze v pojmech vazeb mezi postoji a ignorovat tak historii jednotlivých témat a to, jak se témata dostávají do politické agendy a jsou z ní vylučovány.

Naopak studie, jež porovnávaly strukturaci politických postojů občanů Švédska a USA, zkoumaly roli kontextu na sílu vazeb a stabilitu postojů. V obecné rovině ukázaly, že občané Švédska mají ve srovnání s Američany mnohem stabilnější postoje a mnohem pevnější vazby mezi nimi [Niemi, Westholm 1984; Sidanius, Brewer, Banks, Ekehammar 1987; Granberg, Holmberg 1988]. Interpretace těchto odlišností vycházela především z odlišnosti politických kontextů, tedy existence vícestranického politického systému a větší vazby konfliktních linií (a politických stran) na hlavní dimenze politických postojů ve Švédsku. Dominantní levo-pravá dimenze ve Švédsku je podle výše uvedených autorů mnohem koherentnější a stabilnější než v USA.⁴⁰

Jako první se na roli kontextu zaměřili Richard Niemi a Anders Westholm [1984], kteří detailně zmapovali stabilitu postojů na základě panelových šetření v USA a Švédsku. Srovnáním jednotlivých tematických skupin postojů ukázali, že švédští občané měli stabilnější postoje ke všem tématům s výjimkou morálních témat jako postoje k potratům, kouření marihuany či povolení pornografie. Dokonce u abstraktních a relativně ideologicky zabarvených postojů měli Švédové vysoké hodnoty stability.

Když Niemi a Westholm vysvětlovali zdroje odlišné míry stability v obou zemích, využili koncept politického zájmu a vzdělání. Zatímco vzdělání vysvětlovalo vazby mezi postoji v obou zemích, tak zájem o politiku vysvětloval vazby pouze ve Švédsku. Podle autorů to znamená, že zájem o politiku v USA není dostatečným zdrojem stability, zatímco ve Švédsku je. Důvod pro odlišné fungování konceptu politického zájmu spočívá v rozdílném stranickém systému: zatímco ve Švédsku více stran poskytuje jasné informace o tom, kde která strana stojí na jednotlivých tématech, tak v USA se obě strany přibližují středu a neposkytují jasné signály ani těm občanům, kteří se o politiku zajímají. Proto ti občané, kteří se zajímají o politiku, získávají přesnější informace ve Švédsku. Důvody tedy vůbec nemusí spočívat v odlišných kognitivních schopnostech Švédů, ale v tom, že švédské politické strany poskytují veřejnosti jasná vodítka v podobě stabilních a konzistentních postojů [Niemi, Westholm 1984: 75–76].

Granberg s Holmbergem [1988, 1996] vyšli z poznatků sociální psychologie, jež jsou založena na zjištění, že skupinově založené postoje jsou mnohem stabilnější a rezistentní změně než postoje, jež takto skupinově ukotvené nejsou. Jejich výzkum je vlastně replikací a domyšlením původního Converseova přístupu. Nicméně na rozdíl od Converse, který vysvětloval odlišné míry konzistence a stability postojů politickou informovaností (tedy mírou informací a znalostí o politice) a zapojením do politiky, tak Granberg a Holmberg argumentují především aktivitou občanů a jejich příslušností do skupin.

Ve studii z roku 1988 Granberg s Holmbergem zkoumali sílu vazeb mezi různými typy politických postojů (role státu v hospodářství, morální témata, ochrana životního prostředí) a sledovali, které proměnné dokážou nejvíce diferencovat mezi občany s konzistentními a nekonzistentními postoji. K tomu využili dvě povolební studie z počátku 80. let ve Švédsku a USA. Zjistili, že vzdělání a politické znalosti mají systematický vliv na sílu vazeb mezi postoji, ačkoli diferencují relativně slabě.

40 Sidanius, Brewer, Banks a Ekehammar [1987] na případě amerických a švédských studentů ukázali, že rozdíly mezi oběma zeměmi jsou způsobeny především rozdíly mezi muži. Naopak americké a švédské ženy jsou si úrovní konzistence postojů blízké, především kvůli obecně nižším vazbám způsobeným nízkým zájmem o politiku. Sidanius a Duffy [1988] ukázali, že již mezi studenty určují politické znalosti vyšší postojové konzistence.

Naopak proměnné, které měří míru zahrnutí do politiky jako stranická identifikace, členství ve straně a zájem o politiku, nerozlišovali mezi konzistentními a nekonzistentními občany v případě všech typů postojů, ale v případě určující postojové osy pro politický konflikt v obou politických systémech (role státu v hospodářství) diferencovaly výrazně [Granberg, Holmberg 1988: 68–72]. Tímto zjištěním potvrzovali svou tezi o tom, že politická angažovanost a ideologicky zřetelné politické strany ovlivňují míru konzistentnosti postojů. Politický kontext podle nich tedy hraje významnou roli.

Svou tezi o tom, že na konzistenci postojů mají větší vliv politické strany a příslušnost ke skupině než politická informovanost občanů, potvrdili ve studii z roku 1996. Platí-li jejich teze, pak lze očekávat, že existuje hierarchie ve strukturaci a stabilitě politických postojů od nejpevnějších a nejstrukturovanějších postojů politických elit (v jejich případě členů parlamentu), přes členy politických stran, voliče až k nevoličům, u nichž lze naopak očekávat nejnižší míru stability a strukturace postojů [Granberg, Holmberg 1996: 60]. Proto ve svém designu výzkumu využili tři zdroje dat: panelová dotazníková šetření populace a poslanců a šetření elit (jednalo se o elity z politiky, veřejné správy, korporací, masmédií, vzdělávacích institucí, kultury, náboženství a armády). V případě populace a poslanců bylo díky panelovému charakteru dat možné zkoumat stabilitu postojů a vazeb v čase. Postoje měřili pomocí míry souhlasu na pětibodové škále s celkem sedmi politickými tématy. Mezi ně byly zařazeny otázky například na omezení veřejného sektoru, privatizaci zdravotnictví, využití jaderné energie či zavedení šestihodinového pracovního dne. Zároveň využili sebezařazení občanů na jedenáctibodové levoprávé škále.

Granberg a Holmberg ukázali, že vazby mezi postoji rostou s mírou angažovanosti, resp. příslušnosti do skupin. Nejméně strukturované postoje měli nevoliči, pak voliči, následovaní členy stran, a nejvíce strukturované postoje měli poslanci. Zároveň ukázali, že stejně hierarchicky roste i stabilita postojů v čase, jež byla překvapivě vysoká.⁴¹ Nicméně důkaz pro větší význam politické angažovanosti a organizovanosti pro existenci vazeb mezi postoji získali analýzou postojů elit, jež rozdělili do několika skupin. Síla vazeb mezi postoji klesala od politických elit a pracovníků zájmových skupin, přes mediální a kulturní elity, až po vedoucí pracovníky v hospodářství, náboženství, vysokém školství a armádě. Pro Granberga s Holmbergem je tato variabilita v síle vazeb mezi jednotlivými skupinami důkazem toho, že politické strany a další politické organizace usnadňují formování politických ideologií a jejich stabilitu. Jejich zjištění ale nejsou přímým potvrzením teze, že politická angažovanost má větší význam než politické znalosti. Neprovedli totiž přímé srovnání vlivu obou proměnných na stabilitu postojů a jejich vazby. Zároveň lze očekávat, že různé elity se liší v míře politických znalostí (například náboženské a kulturní elity mohou mít nižší politické znalosti než politické a hospodářské elity). Separátní vliv politických znalostí, angažovanosti a skupin na strukturaci postojů nebyl dostatečně vyřešen.

Výše uvedené studie replikovaly Conversův původní výzkum ohledně vazeb a stability postojů. Pro členění populace využívaly jak koncept politického aktivismu, tak politických znalostí. Oba koncepty výrazně člení veřejnost ohledně míry vazeb postojů a jejich stability, nicméně žádná z těchto studií nezkoumala souběžný vliv těchto konceptů. Kromě odlišného členění veřejnosti tyto studie přinesly důležité zjištění ohledně role politického a stranického systému na krystalizaci postojů a jejich organizaci podle politických ideologií [Himmelweit et al. 1981; Granberg, Holmberg 1988]. Roli

41 Průměrné autokorelace pro sedm postojových položek dosahovaly mezi voliči 0,61 a mezi členy politických stran dokonce 0,70 (Pearsonův korelační koeficient).

kontextu se budeme věnovat v jedné z kritik Conversových zjištění, jež jsou obsahem následující podkapitoly.

3.3. Kontra Converse: teoretické a metodologické kritiky Conversovy konceptualizace a způsobu měření vazeb mezi postoji a jejich stability

Po publikaci Conversova textu vznikla významná diskuze o roli politických znalostí pro strukturování politických postojů a jejich stability. V průběhu následujících více než čtyřiceti let bylo publikováno množství kritik či rozpracování Conversova přístupu, analýz a závěrů.⁴² Tyto kritiky lze rozlišit na dva základní směry. První uznává smysluplnost zkoumání strukturační postojů veřejnosti, a to především na základě kognitivních schopností občanů. Tento směr s Conversem sdílí elitistický pohled na veřejné mínění, nicméně autoři z tohoto směru kritizují Conversovu míru zobecnění [Nie, Anderson 1974] a metodologii [především Achen 1975].

Naopak druhý směr kritik říká, že v zásadě všichni občané mají politické postoje, nicméně lidé se různí v tom, jak je mají prohloubené a strukturované; proto je nerelevantní zkoumat to, nakolik jsou jednotlivé dimenze postojů navzájem provázány. Tento směr lze charakterizovat jako pohled vycházející z vědomí heterogenity veřejnosti (*mass-politics view of public opinion*).⁴³ Do tohoto směru patří na jedné straně autoři, již využívají kvalitativní techniky studia ideologií a politických postojů občanů [Lane 1962, 1973], a na druhé straně autoři, již nezpochybňují paradigma dotazníkového šetření a někteří z nich dokonce ani ne většinu z Conversových zjištění, nicméně tato zjištění interpretují odlišně.

V této části si nebudeme všimnout kritik založených na odlišné paradigmatické konceptualizaci postojů občanů využívajících hloubkové rozhovory [Lane 1962]⁴⁴ a zmíníme pouze některé kritiky Converse, jež používají dotazníkové šetření k měření postojů. Důvod tohoto omezení spočívá v jejich relevanci pro náš výzkum vlivu politických informací na strukturaci politických postojů. Nejprve proto pojednáme o kritikách z pozic elitistického pohledu na veřejné mínění, kdy terčem kritiky byla: (1.) míra zobecnění Conversových zjištění, jež nemusí platit v odlišném kontextu způsobeném společenskými změnami ve společnosti [Nie, Anderson 1974; Nie, Verba, Petrocik 1976] či odlišným politickým systémem [Granberg, Holmberg 1988: 66–87];⁴⁵ (2.) metodologie a chyby měření [Achen

42 Kritiky Conversových analýz a zjištění využívají různé strategie, jež se dokonce samotný Converse pokusil shrnout při reakci na jednu z mnoha kritik jeho textu z roku 1964 [Converse 1980]. Jedná se především o odlišné definice politických elit či použití pouze dotazníkového šetření veřejnosti, v němž jsou jako elity definováni lidé s vyšším vzděláním. Metodologické texty využívají strategie korekce dat o chyby měření či kritizují odlišnou variabilitu postojů srovnávaných skupin.

43 Oskamp a Schultz [2005: 140–159] rozlišují přístupy ke studiu hodnotových systémů a politických postojů na elitistický přístup (*elitist view of public opinion*) a přístup vycházející z vědomí heterogenity veřejnosti (*mass-politics view of public opinion*). Jejich konceptualizace nicméně řadí studie Achena [1975] a Nieho a jeho kolegů [1974, 1976] mezi přístup vycházející z vědomí heterogenity veřejnosti. Členění, jež využíváme v této studii, vychází spíše z Brownova [1970] členění na elitistický a populistický přístup ke studiu politických postojů veřejnosti.

44 Converse [1975: 86–89; 2007] upozornil na společné zjištění jeho a Roberta Lanea, kterým byla neprovázanost postojů respondentů (Converse) a informantů (Lane). Ve společné komunikaci Lane toto zjištění Converseovi potvrdil [2007: 149]. To naznačuje, že obecná interpretace Laneových zjištění jako kritiky Conversovy analýzy je minimálně zavádějící.

45 Argumentaci Granberga a Holmberga [1988] jsme prezentovali již v předchozí části a nebudeme ji zde zmiňovat; jejich argumentace upozorňuje na obdobné faktory jako Nie a Anderson [1974], tedy na roli politické mobilizace a politických stran.

1975; Judd, Milburn 1980; Weissberg 1976; Barton, Parsons 1977]. Poté pojednáme o kritice, jež byla založena na (3.) odlišných definicích hodnotové a tematické konzistence [Axelrod 1967; Brown 1970]; a na (4.) teoretické inovaci v oblasti teorie odpovědí na otázky v dotazníkových šetřeních [Zaller 1992; Zaller, Feldman 1992].

3.3.1. Společenské změny a relevance Conversových zjištění v odlišném kontextu

Kritiky Conversových zjištění o slabých vazbách mezi postoji z hlediska změn ve společnosti jsou důležité především proto, že jaksi mimoděk poukazují na samotnou povahu vazeb mezi postoji obecně a zdroje těchto vazeb. Zjistíme-li, že v období politizace určitého problému dochází k nárůstu vazeb mezi postoji, jež byly do té doby nízké, je zřejmé, že politizace témat ovlivňuje sílu vazeb mezi postoji (jedná se o odlišný kontext měření konzistence postojů jako v případě švédsko-amerického srovnání, viz předchozí část). Proto texty, jež relativizují Conversova zjištění, mohou přinést nový pohled na zdroje vazeb mezi postoji a obecně strukturu postojů.

V polovině 70. let prezentoval především Norman Nie se svými kolegy [Nie, Anderson 1974; Nie, Verba, Petrocik 1976] zjištění ohledně změny vazeb mezi postoji v průběhu let 1956 až 1972, tedy v šestnáctiletém časovém rozpětí (oproti Conversovým čtyřem letům). Tito autoři použili pět postojových otázek (odpovědnost vlády za sociální zabezpečení, sociální programy pro Afroameričany, rozsah federální vlády, rasová integrace škol, postoj ke komunistickým státům). Jejich zjištění lze shrnout následovně: (1.) proměna zakomponování postoje k rozsahu federální vlády a postoje ke komunistickým státům do celkové ideologie amerických občanů ve sledovaném období; (2.) krystalizace ideologie liberalismu a konzervatismu v americké veřejnosti; a (3.) nárůst vazeb mezi postoji ve sledovaném období.⁴⁶ Jejich zjištění budeme postupně přibližovat.

Do začátku 60. let tvořily jádro liberálního-konzervativního štěpení Američanů postoje k odpovědnosti vlády za sociální zabezpečení a integraci Afroameričanů do společnosti, kde liberální postoj vyžadoval větší zapojení vlády do těchto sociálních programů. Změna nicméně přišla na počátku 60. let, kdy do liberálně-konzervativní konfliktní linie byly zakomponovány i postoje ke komunistickým státům a rozsahu federální vlády (liberální postoj vyjadřoval souhlas s větším rozsahem vlády a s kooperativnějším způsobem jednání s komunistickými státy). Nicméně na přelomu 60. a 70. let došlo k opětovnému odpoutání postoje k federální vládě od liberálně-konzervativní konfliktní linie.

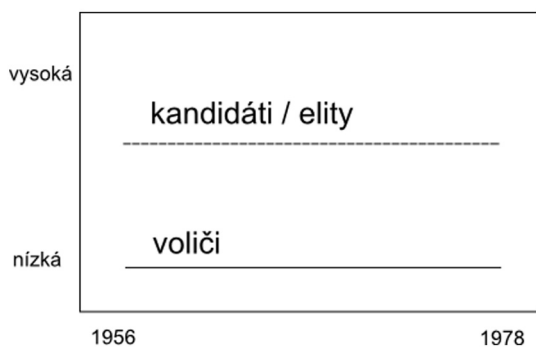
Důvody výše uvedené změny spočívaly podle autorů v neúspěchu americké politiky ve Vietnamu a v neúspěchu sociálních a integračních projektů demokratických prezidentů. Přestože liberálové stále souhlasili s tím, že by stát (resp. společnost) měl nést odpovědnost za určitou míru sociální politiky a integrace občanů do společnosti, existovala mezi nimi silná nedůvěra k tomu, že to dokáže federální vláda. Nie a Anderson zde nicméně upozorňují na důležitý fakt: přestože došlo k poklesu vazeb postoje k rozsahu federální vlády na ostatní postoje, nejedná se o pokles konzistentnosti postojů, ale o redefinici liberálního postoje veřejnosti k tématu [Nie, Anderson 1974: 557].

46 Vzhledem k tomu, že od roku 1964 byla používána jiná otázka na měření rozsahu federální vlády, byli Nie s Andersonem kritizováni za to, že jimi pozorované změny jsou artefaktem měření, resp. změny otázek [Bishop et al. 1978, Sullivan et al. 1978]. Diskuze mezi týmy Niemiho, Bishopa a Sullivana pokračovala v prvním čísle *American Journal of Political Science* z roku 1979.

Za druhé Nie a Anderson ukazují postupnou krystalizaci relativně široké ideologické orientace amerických občanů na ose liberalismus-konzervatismus v průběhu 60. let. Ideologie jsou typické tím, že obsahují postoje k více tématům zároveň [Sartori 1969; Heywood 1994: 14]. Nie a Anderson ukazují, že došlo k zakomponování postojové osy svoboda-řád do štěpení liberalismus-konzervatismus v průběhu 60. let. Používají k tomu sledování postojů k propouštění komunistů z vládních úřadů, k demonstracím, odmítnutí vojenské služby, občanským nepokojům, právům stíhaných a konzumaci drog [1974: 561–564].

Základní zjištění Nie a Andersona spočívá v tom, že ukázali zpevnění vazeb mezi všemi pěti sledovanými postoji na počátku 60. let (především Nie, Anderson [1974: 566]; srovnání Conversových a Nieho zjištění viz Obrázky 3. 2 a 3. 3). Výše vazeb na přelomu 60. a 70 let dosahovala úrovně, kterou měli na konci 50. let politické elity (jedná se o totožný soubor, který použil Converse [1964]). Téměř celá druhá část jejich textu je věnována hledání důvodů této změny. Nejprve odmítají tvrzení Converse, že důvody nekonzistence spočívají v omezeních, jež jsou inherentní občanům: nízká znalost politiky, kterou operacionalizovali pomocí dosaženého vzdělání. Přestože došlo k dramatickému nárůstu počtu lidí s vyšším vzděláním v analyzované době, tento nárůst nevysvětluje nárůst v konzistentnosti postojů, neboť nárůst se týká jak skupin s nízkým, tak s vysokým vzděláním.

Obrázek 3.2. Síla vazeb mezi politickými postoji dle Converse [1964, 1979]

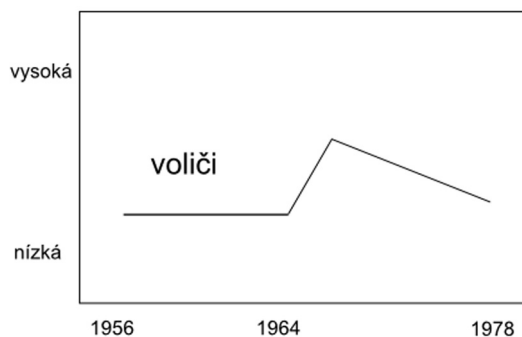


Zdroj: [Converse 1964; Converse, Markus 1979; dle Krouse, Marcus 1984: 30].

Proto představili odlišné vysvětlení, jež je založené na nárůstu významnosti politiky. Základní argument vychází ze sociální psychologie, především teorie kognitivní disonance [Festinger 1968], jež mimo jiné vysvětluje, proč lidé zastávají nekonzistentní postoje v těch oblastech, jež jsou vzdáleny od běžného života lidí. Jestliže došlo k politizaci řady témat v 60. letech, lze v tomto procesu hledat důvod nárůstu vazeb mezi postoji. Politizaci měří pomocí proměnné „zájem o volební kampaň“ a ukazují, že docházelo k částečnému zvýšení konzistentnosti v důsledku nárůstu zájmu o kampaň [1974: 574] a nárůstu nedůvěry ve vládu [1974: 577–578].⁴⁷ Jejich závěr spočívá v tom, že Conversova

47 Bishop [1976] kritizoval Nieho a Andersonova [1974] zjištění především z hlediska nárůstu důležitosti politiky a operacionalizace vzdělání.

Obrázek 3.3. Síla vazeb mezi politickými postoji dle Nieho [1974, 1976]



Zdroj: [Nie, Anderson 1974; Nie, Verba, Petrocik 1976; dle Krouse, Marcus 1984: 30].

zjištění z konce 50. let byla pouze časově omezeným fenoménem a že v 60. letech vazby i struktura postojů byla odlišná. Důležité je upozornění na to, že postoje a jejich struktura jsou ovlivněny politikou, tedy upozornění, jež jako by vypadlo z jinak přesvědčivé Converseovy argumentace. Klasická teorie postojů veřejnosti totiž nachází vysvětlení především v charakteristikách veřejnosti.

Na tyto studie zareagoval Converse společně s Gregory Markusem, kteří replikovali Converseovy analýzy z šedesátých let na obdobném panelovém šetření z let 1972 až 1976. Opět se jednalo o panelové šetření, jež organizovalo Centre for Political Studies (University of Michigan) těsně po konání prezidentských a kongresových voleb v USA. Presentace jejich analýz a celé zaměření textu klade důraz na zkoumání toho, zda došlo k proměně stability postojů ve vztahu k politickým stranám a politickým tématům. Důvodem byla především celá 70. léta trvající odborná diskuze o poklesu stranické identifikace občanů a nárůstu hlasování podle témat v USA [Burnham 1968; Nie, Anderson 1974; Nie, Verba, Petrocik 1976]. Bylo totiž oprávněné očekávat, že v zemi, kde se čím dál tím menší část občanů identifikuje se stranami a voliči se označují spíše jako nezávislí, bude klesat i stabilita stranické identifikace v čase. A naopak bylo stejně tak oprávněné předpokládat, že s nárůstem významu politických témat pro volební rozhodování dojde i ke stabilizaci těchto postojů ve veřejnosti [Converse, Markus 1979: 34].

Zjištění Converse a Markuse byla v tomto ohledu ale překvapivá, neboť prokázali, že stabilita stranické identifikace i postojů k politickým otázkám byla v polovině 70. let stejná jako na konci 50. let [1979: 34]. Navíc ukázali, že postoje k morálním otázkám, jako je povolení potratů či legalizace marihuany, a postoje k občanským právům jsou mnohem stabilnější než postoje k tématům politiky domácí (míra zdanění či vládní garance pracovních míst) a zahraniční (podpora izolacionismu či zahraniční pomocí chudým zemím) [1979: 39–44]. Autoři v tomto kontextu hovořili o větší krystalizaci postojů k tématům, jež jsou voličům bližší [1979: 42]. Nemusí jít jen o blízkost jako takovou, ale i o to, že uvedené morální otázky spadají do před či mimo politického světa, což je činí relativně imunní aktuálnímu dění v politice.

3.3.2. Metodologické kritiky

Metodologické kritiky Conversova přístupu jsou dvojího typu. Zaprvé byl Converse kritizován za nerozlišování stability a reliability při měření stability postojů v čase. Achen [1975], Pierce a Rose [1974], Erikson [1979] a Judd a Milburn [1980] prezentovali sofistikované statistické metody určené k opravě nereliabilního měření postojů, díky čemuž se jim podařilo určit skutečnou postojovou stabilitu a odstranit chyby měření. Zadruhé byl kritizován způsob měření vazeb mezi postoji pomocí korelačních statistik. Nejucelenější kritiku v tomto směru prezentoval Weissberg [1976], který doporučil používání koeficientu gamma či procentního údaje shody. Na Weissbergovu studii navázali Barton a Parsons [1977], kteří odmítli skupinové míry postojové vazby a představili individuální míry založené na směrodatných odchylkách; Wyckoff [1987] kritizoval reliability a validitu jak tradičního, tak nového přístupu. Nakonec Martin [1999] doporučil měření postojových vazeb pomocí měř entropie.

Achen [1975] reagoval především na Conversova zjištění, že občané (1.) mají málo stabilní postoje k veřejným záležitostem, anebo (2.) nemají postoje vůbec. Jestliže podle Achena nelze Conversův argument odbýt odmítnutím důležitosti znalostí o politice (demokracie totiž znalosti a racionalitu vyžaduje), ani tvrzením, že jeho údaje ukazují permanentní změny postojů veřejnosti (analýzy to nepotvrzují), tak je demokratická teorie bez svého stavebního kamene: veřejného mínění o politických záležitostech. Achenova strategie spočívala v znevěrohodnění Conversových analýz poukazem na chyby měření: nízká míra stability postojů je podle něj důsledkem nereliability postojových otázek, nejspíše špatného znění otázek.⁴⁸

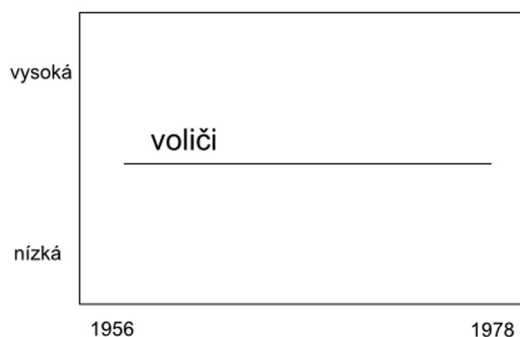
Achenovým východiskem byla zjištění sociálních psychologů (především Warda Edwardse [1954]), již se věnovali teorii individuální volby. Tato teorie říká, že lidská rozhodnutí jsou pravděpodobnostní. Nejenže lidé nemají jednu jedinou preferenci ve většině rozhodovacích situací. Oni ani ve stejné situaci neudělají dvakrát za sebou stejné rozhodnutí. Různá alternativní rozhodnutí mají odlišné pravděpodobnosti. Aplikace tohoto zjištění na odpovědi v dotazníkových šetřeních znamená, že odpovědi je nutné chápat jako pravděpodobnostní. Zdroje této variability rozhodnutí mohou být dva: objekt volby a ten, kdo se rozhoduje. Ten, kdo rozhoduje má sice preferované rozhodnutí, ale v okolí této preference jsou také přijatelná rozhodnutí (výběr z distribuce kolem centra preference). Stejně tak se může proměňovat hodnocení objektu rozhodnutí. Respondentova odpověď na otázku je tedy spíše výběr z distribuce bodů kolem centrální pozice (zde je velká teoretická podobnost s Zallerovým modelem obdržení informace, jejího přijetí a vybrání, nicméně u Zallera hraje větší roli ambivalence a nejistota na straně respondenta). Obdobně i na straně objektu existuje určitá vágnost, dvojznačnost či nejistota ohledně znění otázky a jejích kategorií. Respondent může odpovídat různě, i když nezměnil postoj. Achen nicméně zastává názor, že postoje skutečně existují, pouze je však nedokonale měříme; vytváří proto model k rozpoznání skutečné stability postojů.

Proto, jestliže člověk srovnává odpovědi v dvou časových obdobích, je nutné očekávat něco menšího než perfektní korelaci, a to v závislosti na vágnosti otázky a odpovědi (variace kvůli objektu) a na nestabilitě respondentových postojů (variace kvůli subjektu). Implikace těchto zdrojů variability jsou různé. První je chyba měření (nereliabilita otázek), druhé Conversova nestabilita postojů.

48 Důvod, proč Achenovu kritiku řadí Oskamp a Schultz mezi přístup vycházející z vědomí heterogenity veřejnosti [Oskamp, Schultz 2005: 152–153], spočívá nejspíše v tom, že Achen hovoří o reliability v analýze využívaných otázek pouze pro některé skupiny respondentů.

Nicméně Converse oboje směšuje, a proto podhodnocuje postojovou stabilitu. Achen proto vytváří statistický model, který má opravit odhady stability o chybu měření. Logicky proto Achen prezentuje vyšší hodnoty stability postojů. Stabilita postojů díky korekci vychází Achenovi velmi blízko absolutní stabilitě. Měřeno pomocí korelačního koeficientu jsou hodnoty velmi blízké hodnotě 1; v jednom případě jí dokonce převyšují (sic!). Ačkoli Achen hovoří o stabilitě postojů, týkájí se jeho zjištění i vazeb mezi postoji, neboť existuje silná provázanost mezi stabilitou a vazbami postojů [Converse 1964]. Nízká časová stabilita z principu snižuje míru vazeb mezi postoji při statickém měření, a to i v případě měření vazby mezi perfektně stabilním prvkem a nestabilním prvkem (viz Obrázek 3.4).

Obrázek 3.4. Síla vazeb mezi politickými postoji dle Achena [1975]



Zdroj: [Achen 1975; dle Krouse, Marcus 1984: 30].

Achenův model odpovědí na otázky v dotazníkových šetřeních má několik předpokladů, z nichž nejdůležitější tvrdí, že změna postojů je náhodná, což znamená, že všechny zdroje změny postojů jsou implicitně považovány za chybu měření [1975: 1221]. Další (a stejně nerealistický) předpoklad říká, že chyby měření jsou nezávislé na charakteristikách respondentů [1975: 1222]; tedy nejsou závislé například na politických znalostech respondentů.⁴⁹ Nicméně Achen tento předpoklad testoval pomocí regresní analýzy, kdy závisle proměnnou byl odhad chyby měření a nezávisle proměnnou různé socio-demografické proměnné a sledování volební kampaně, a prokázal zanedbatelný vliv proměnných jako vzdělání či sledování kampaně, jež považoval za indikátory politických znalostí.

Zaller a Feldman [1992: 582] kritizují Achena za to, že jestliže chyba měření je tak velká jak naznačuje, je otázka, o čem tato chyba vypovídá a jak vzniká. Podle Zallera a Feldmana se jedná pouze o jiný název pro nevysvětlenou varianci dat.⁵⁰ Converseova odpověď Achenovi byla založena na argumentu, že nízké hodnoty reliability otázek v letech 1956–1960 jsou důsledkem společného působení tématického obsahu otázky a stupně postojové krystalizace k daným tématům. Tato krystalizace je

49 Pro upozornění: Converseův černo-bílý model nepředpokládá tuto nezávislost, a naopak říká, že pouze v případě nestabilních odpovědí jsme svědky chyby měření a nereliability.

50 Converse zjištění založená na očištění dat od chyby měření komentuje následujícími slovy. Na jedné straně autorům vyjde, že po korekci jsou postoje stabilní a k žádné postojové změně nedochází. Na druhé straně ale reálná data bez korekce ukazují výrazné změny. Tato výrazná změna musí být důsledkem něčeho ze země nepoznané, ze souboru ne-skutčných postojů, tedy nepostojů [1974a: 652].

vyšší u témat, jež jsou respondentům blízká a s nimiž se setkali (především morální témata), a u politicky sofistikovaných respondentů. Converse se táže, proč jsou autoři výzkumu schopní připravit reliabilní otázky pro morální postoje a pro politicky sofistikované respondenty [Converse, Markus 1979: 43].

Achenův model odpovědí na otázky srovnal s Conversovým černo-bílým modelem Robert Erikson [1979]. Využil nicméně obdobné postupy jako Achen, tedy vyhlazování dat od chyb měření a tím pádem zvyšování stability odpovědí. Eriksonovy závěry jsou tudíž obdobné Achenovým: nízká reliabilita otázek, dojde-li k opravě dat kvůli nízké reliabilitě, zvýší se jak časová stabilita postojů, tak vazby mezi postoji. Zároveň Erikson zkoumal předpoklady Achenova a Conversova modelu, tedy zda jsou nestabilní (chybné) odpovědi rozloženy náhodně (Achen) nebo systematicky u méně sofistikovaných respondentů (Converse). Testování prováděl srovnáváním dvou skupin (více a méně sofistikovaných respondentů), jež definoval na základě účasti ve volbách, sledování médií, politické aktivity, účasti na politice, zájmu o politiku a schopnosti rozlišit Republikány a Demokraty. Takto diferencované skupiny se chovaly velmi obdobně, a proto odmítl Conversovu tezi o tom, že chybovost je způsobena méně sofistikovanými občany [Erikson 1979: 106–109].

Odmítnutí tradičních nástrojů měření postojových vazeb a stability inspirovalo i Charlese Judda a Michaela Milburna [1980]. Ti analyzovali data z panelového šetření z let 1972–1976 [obdobně jako Converse, Marcus 1979] s cílem srovnat vazby mezi postoji a postojovou stabilitu mezi dvěma skupinami, které byly definovány na základě výše vzdělání. Použití tradičních korelačních technik potvrdilo Conversova zjištění: skupina, kterou lze díky vyššímu vzdělání označit jako elitní, měla stabilnější a konzistentnější postoje, než skupina méně vzdělaných respondentů [1980: 635–636]. Pomocí konfirmační faktorové analýzy a strukturního modelování nicméně ukázali, že obě skupiny mají obdobné ideologické predispozice (postoje obou skupin jsou určovány jednou hlavní dimenzí), obdobnou stabilitu a konzistenci postojů [1980: 640]. Důvody tohoto výsledku jsou velmi obdobné těm u Achena a Eriksona: očištění dat o chybu měření znamená, že více jsou očištěna data u méně vzdělaných než u vzdělanějších, v důsledku čehož pak oba soubory vypadají totožně [Converse 1980: 645]. Navíc modelování prováděli pouze na 350 respondentech z 1320, neboť pouze takto malá část respondentů odpověděla na všechny otázky v panelu; tím vyselekovali velkou část respondentů, jejichž postoje nebyli tak vykrystalizované.

Druhý typ metodologických kritik Conversova přístupu se týká měření postojových vazeb. Nejsilněji proti používání různých korelačních statistik vystoupil Robert Weissberg [1976], který využil zjištění statistiků Huberta Blalocka a Johna Carrola ohledně špatného fungování korelačních statistik, když mají proměnné modální rozdělení. Využití korelačních statistik totiž vyžaduje variabilitu proměnných [Weissberg 1976: 350–352]. Weissberg dokumentuje, že použití korelačních statistik v situaci, kdy je rozdělení marginálních četností vychýlené, je zavádějící. Mohou nastat takové situace rozdělení, kdy nemůže například Pearsonův korelační koeficient dosáhnout ani hodnoty 0,7. Podobně u měř asociace jako gamma hrozí, že za situace vychýlené distribuce dat budou některé buňky kontingence tabulky prázdné, což činí koeficient výrazně nestabilním a zavádějícím. Weissberg zároveň upozornil na to, že korelační statistika měří pouze kovariaci dvou proměnných, nikoli absolutní pozici respondentů. Proto se může stát, že i při vysoké hodnotě korelační statistiky budou respondenti levicoví v jedné věci a pravicoví v jiné. Může jít o lineární vazbu mezi liberálními a konzervativními postoji. Ze systematického srovnání koeficientů Pearsonova, tau-b a gamma Weissbergovi vyšla jako nejspolehlivější gamma, která se nejvíce blíží procentnímu údaji [1976: 354–358].

S podobnou kritikou tradičního způsobu měření postojových vazeb pomocí korelačních koeficientů vystoupili Barton a Parsons [1977]. Jejich kritika byla zaměřena konkrétně na používání Pearsonova korelačního koeficientu s poznámkou, že koeficient γ používaný Conversem nabývá stejných hodnot jako Pearsonův korelační koeficient v případě běžné distribuce dat při měření postojů v dotazníkových šetřeních. Barton s Parsonsem ukázali, že korelační koeficient je závislý na rozdělení odpovědí: jestliže jsou odpovědi na dvě postojové otázky koncentrovány a homogenní, vyjde korelační koeficient kolem nuly, i když postoje mohou mít vysoké vazby. Naopak v případě polarizace postojů kolem pólů škál (což bývá příklad politických elit) mohou být korelační koeficienty vyšší ve srovnání s populací, která své postoje koncentruje kolem středu.

Barton a Parsons navrhuji odlišný způsob měření konzistence, jenž je založen na měření individuální konzistence na rozdíl od běžného pojetí vazby jako skupinové homogenity. Způsob výpočtu předpokládá, že analyzované postoje mají ideologickou strukturu, ať už určenou apriori či zjištěnou na základě faktorové či shlukové analýzy. Individuální konzistenci vyjadřuje směrodatná odchylka od průměru odpovědí respondenta na analyzované postojové otázky, jež musí být transformovány tak, aby vždy na každé straně byly postoje, které mají být konzistentní.⁵¹ Údaje o individuální konzistenci je pak možné snadno sečíst za různé skupiny, jež mohou být charakterizovány (1.) průměrnou konzistencí postojů jedinců, kteří tvoří danou skupinu; a (2.) stupněm konsenzu skupiny pro daný postoj. Výhodou tohoto přístupu také je, že lze měřit absolutní konzistentnost postojů a relativní, vztaženou například ve vztahu k průměru všech respondentů; měřeno jako směrodatná odchylka od průměru [Barton, Parsons 1977: 164–170]. Navíc je možné testovat zdroje konzistence postojů například pomocí regresní analýzy.

Nakonec Barton s Parsonsem u jednotlivých podskupin elit porovnávají hodnoty běžných korelačních koeficientů a hodnoty založené na jejich způsobu výpočtu průměrné konzistence. Nejenže se mezi sebou hodnoty obou způsobů měření vazeb mezi postoji liší, ale liší se systematicky v závislosti na míře variability uvnitř jednotlivých podskupin. Potvrdili tak tvrzení, na jehož základě v obecné rovině kritizovali korelační koeficienty. Korelační koeficienty mohou být používány pouze tehdy, když je homogenita postojů srovnávaných skupin konstantní [1977: 175–176].

Tento nový způsob měření postojové konzistence analyzoval Wyckoff [1987], který nejenže porovnával korelační koeficienty s individuálním způsobem měření konzistence, ale zároveň zkoumal reliabilitu a validitu těchto způsobů měření postojové konzistence ve vztahu k politické informovanosti. Wyckoff potvrdil, že individuální i skupinový způsob měření konzistence přináší obdobné výsledky za předpokladu, že postoje jsou rozloženy tak, jak většinou v dotazníkových šetřeních bývají, tedy normálně. Na druhé straně reliabilita individuálního měření postojových vazeb nebyla vysoká a konstruktová validita individuálního způsobu měření postojové konzistence také neprokázala, že by měřený koncept souvisel s takovými koncepty, jako je zájem o politiku, politické znalosti, ideologická sofistikovanost či politická participace. Wyckoff svou studii uzavřel tvrzením, že způsoby měření postojové konzistence nejsou reliabilní a validní [1987: 166].

Takto prezentovaná zjištění mohou být schopná narušit již několik desetiletí probíhající výzkum vazeb mezi postoji a jejich stabilitu, nicméně Wyckoffovy závěry toho nedosáhly. Především proto,

51 Zde Barton a Parsons předpokládají, že s ordinálními proměnnými je možné zacházet jako s kvantitativními.

že Wyckoff potvrdil shodnost mezi skupinovým a individuálním způsobem měření postojové konzistence za normálního rozdělení odpovědí, což poskytuje určitou míru jistoty v používané postupy. Jeho další zjištění ohledně nízké reliability a validity způsobů měření odborná veřejnost téměř nepřijímá. Co se týče nízké reliability měření postojové konzistence je otázkou, zda nízká reliability není důsledkem toho, že část respondentů odpovídá – Conversovými slovy – náhodně. Wyckoff nicméně nezkoumal reliability ve vztahu k různým skupinám dle jejich politických znalostí; oprávněně lze očekávat, že by se reliability zvyšovala s vyššími politickými znalostmi. Navíc nízká konstruktová validita postojové konzistence ve vztahu ke konceptům, jako je zájem o politiku či informovanost, nebyla bez existence vztahu (korelace dosahovaly kolem 0,2), přičemž koncepty postojové konzistence a politických znalostí či zájmu nemají být totožné.

Jiné řešení metodologické kritiky způsobu měření postojových vazeb prezentoval John Levi Martin [1999]. Jeho kritika konvenčních metod analýzy vztahů dvou proměnných byla obdobná té, kterou prezentovali Barton a Parsons [1977]. Kritizoval předpoklad, podle něž je závislost mezi proměnnými vydávána za jejich vazbu; nicméně základní poznatek o korelačních technikách spočívá v tom, že statistická závislost vůbec nemusí znamenat podmíněnost odpovědí. Martinovo řešení spočívá v definici postojové vazby jako absence rozptylu v kontingenční tabulce, a proto navrhuje použití míry entropie.

Výše uvedené různé typy metodologických kritik Conversova přístupu k měření postojových vazeb a stability jsou založeny na dvou tvrzeních. V případě měření postojových vazeb autoři kritizují používání běžných měř asociace pro postižení vazby mezi postoji; jako řešení je nabízena buď míra entropie [Martin 1999], nebo míra individuální konzistence [Barton, Parsons 1977]. Odlišným řešením je používání klasických měř asociace, nicméně s kontrolou homogenity/heterogenity rozdělení četností v kontingenčních tabulkách a porovnáním směrodatných odchylek postojových otázek ve srovnávaných souborech. Naopak při měření stability postojů autoři jako Achen [1975] a Erikson [1979] kritizovali Converse za nízkou reliability otázek a tím pádem i vysokou chybovost měření. Navrhovaná řešení spočívají především v korekci měř stability o chybu měření. Tato řešení ale spočívají na předpokladu, že všechny odlišné odpovědi s výjimkou těch, které vyjadřují skutečnou změnu postoje, jsou chybně měřeny. Neschopnost respondentů odpovědět stabilně je vydávána za chybu měření. Tento předpoklad byl kritizován nejen Conversem, ale i Zallerem [1992] jako neopodstatněný.

3.3.3. Odlišné definice hodnotové a tematické konzistence

Odlišný typ kritiky Conversova přístupu odmítá hledat konzistentnost postojů ve veřejnosti na základě tematické struktury, která popisuje politický konflikt na úrovni politických elit a stran. Podle tohoto přístupu mohou mít různé skupiny obyvatel odlišné vazby mezi postoji, a proto nepovažuje za správné srovnávat strukturu vazeb celé veřejnosti s vazbami elit. V proudu těchto kritik nejde jen o to, že různé skupiny veřejnosti mají postoje zvaženy odlišným způsobem, ale i to, že různé skupiny lidí nemusí uvažovat o politice na úrovni aktuálních konfliktních témat, ale na základě obecnějších hodnot. Jedná se vlastně o rozpracování Conversova konceptu tematických veřejností.

Jako první s tímto typem kritiky Conversova textu [1964] vystoupil ve své studii Robert Axelrod [1967], který využil stejný datový soubor jako Converse, nicméně odmítl sledovat vztahy pouze mezi postoji, jež definovaly politický konflikt mezi Demokraty a Republikány (role státu v hospodářství

a sociální politice a zahraniční politika). Axelrod pomocí obdobné analytické strategie jako Converse (korelační koeficienty) popsal tzv. populistický směr, který definují postoje jako podpora vládním zásahům (podpora vzdělávání, zdravotní péče a garance pracovních míst), požadavek snížení daní, izolacionistická zahraniční politika a odpor ke komunistům. Jedná se o postoje, které odrážejí populistické hnutí, jež bylo v USA silné na konci 19. století, a s velkou pravděpodobností pro určitou část populace je kombinace těchto požadavků stále nosným programem. Na celé Axelrodově analýze je ale nejzajímavější to, že tuto kombinaci politických postojů lze zaregistrovat především u nevoličů, u nichž je průměrná hodnota korelačních koeficientů mezi položkami 0,38 (o 0,05 vyšší než pro celou populaci). Naopak občané s vysokoškolským vzděláním své postoje do takovéto kombinace vůbec neshlukují [Axelrod 1967: 58]. V obecné rovině to znamená, že americké veřejné mínění nelze popisovat pomocí jednoduché levo-pravé postojové osy, jež sice může fungovat pro politicky sofistikované či angažované občany, ale vůbec nepopisuje postoje zbytku populace.

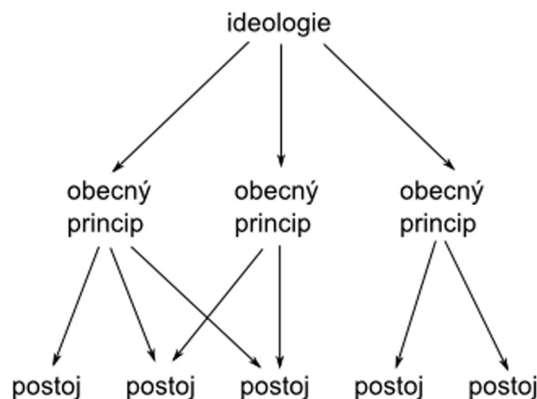
Odlišnost mezi obecnými postoji a hodnotami na jedné straně a aktuálními tématy politického konfliktu mezi politickými stranami na druhé straně využil ve své experimentální studii Brown [1970]. Záměrně vybral 36 respondentů, z nichž polovina byla politicky znalá a druhá polovina velmi málo politicky informovaná. S použitím odlišného způsobu zjišťování postojů než Converse (ordinální seřazení míry souhlasu s hodnotovými a postojovými tvrzeními) a odlišným časovým rozsahem (časový rozdíl byl dva, čtyři a šest týdnů) zjistil, že čas ani politické znalosti nemají vliv na stabilitu a konzistenci postojů. Achen upozorňuje, že Brownova zjištění nejsou úplně přesvědčivá vzhledem ke krátkému časovému rozpětí a k odlišnému typu otázek. Converse použil téma národní politiky, zatímco Brown použil velmi obecné postoje k politice. Vzhledem k tomu, že hlavním cílem Converse bylo ukázat rozdíl v informovanosti a její vliv na potenciální kvalitu volebních rozhodnutí, je tento rozdíl v designu studií důležitý a nemůže zpochybnit Converseova tvrzení [Achen 1975: 1219–20]. Brown sice Converseovy závěry svým designem výzkumu nemohl zpochybnit, upozornil ale na to, že i občané, jež považujeme za politicky nesofistikované a u nichž Converse zjistil minimální strukturu politických postojů, mají stabilní postoje. Důležité odlišení nicméně spočívá v tom, že stabilní postoje mají ohledně politických hodnot jako svoboda, rovnost, demokracie apod., nikoli ohledně aktuálních politických témat [obdobně Alvarez, Brehm 2002].

Brownovo zjištění o stabilitě obecných politických postojů a hodnot i mezi méně politicky sofistikovanými občany otevřelo mnohem obecnější problém, který popsal Weissberg [1976]. Weissberg totiž tvrdil, že výběr měřených postojů je veden chybnými kritérii: (1.) výběrem takových témat, jež se vztahují k občanským svobodám a hospodářské politice, a (2.) výběrem takových témat, jež jsou kontroverzní. První princip vede k tomu, že jsou apriorně vybírány takové postoje, jež mají strukturovat hodnotové systémy. Nedochozí tak k hledání postojové struktury jako takové. Druhý princip, jež se týká výběru kontroverzních témat, vede k tomu, že z výzkumů jsou vyloučena konsensuální témata, jež mohou být pro občany důležitá a k nimž mohou mít občané své postoje vykrystalizovány. Kontroverzní témata jsou navíc podle Weissberga vybírána proto, že korelační statistiky vyžadují variabilitu proměnných (konstanty nemohou vysvětlovat, ani nemůžou být vysvětleny). Vyloučení těchto konsenzuálních témat z analýzy znamená, že nejsou analyzovány potenciálně stabilní a zvažované postoje. Navíc takovéto postoje mohou být vysoce relevantní pro daný politický systém (například zachování soukromého vlastnictví a politické soutěže, neintervence vlády do výběru životních partnerů či povolání apod.).

Výše uvedené kritiky představují dva základní póly. Na jedné straně Axelrod [1967] definoval odlišný shluk postojů než ten, který je založen na postojové dimenzi liberalismus-konzervatismus, a ukázal, že takto lze získat větší postojovou konzistenci u méně sofistikovaných občanů. Na druhé straně Brown [1970] využil obecné postoje a hodnoty k tomu, aby ukázal, že sofistikovaní i nesofistikovaní občané mají stejně stabilní a konzistentní postoje. Uvedená zjištění se pokusili spojit Mark Peffley a Jon Hurwitz [1985]. Základním východiskem pro ně byl původní Conversův text, který hovořil nejen o tom, že mezi postoji může existovat vazba (tematická vazba), ale že může existovat i vazba mezi konkrétním postojem a abstraktním principem (ideologická vazba). Některé hodnoty jsou ústřední pro daný hodnotový systém či ideologii, jako například svoboda či rovnost lidí, a z nich jsou odvozeny další dílčí a konkrétní postoje.

Peffley s Hurwitzem se rozhodli zkoumat vazby mezi obecnými hodnotami a konkrétními postoji, čímž odmítli do té doby běžnou paradigmatickou shodu na tom, že stačí měřit korelace mezi specifickými postojovými otázkami. Rozešli se se způsobem měření postojových vazeb, který použil Converse a od té doby se stal na dvacet let běžným (s výjimkou kritik zmíněných v předchozí podčásti), a představili hierarchický model postojových vazeb, který bere v potaz Conversův původní důraz na roli abstraktních postojů jako organizujících principů hodnotového systému [1985: 876]. Tento hierarchický model má strukturu pyramidy, kde na nejvyšší úrovni spočívá základní ideologické členění (v jejich případě liberalismus-konzervatismus), na střední úrovni obecné postoje k jednotlivým oblastem vládní politiky a na nejnižší úrovni specifické postoje k jednotlivým tématům. Jestliže mají existovat vazby mezi ideologickými principy a postoji k obecným a specifickým tématům, tak by mezi jednotlivými úrovněmi měly být vysoké korelace. K odhadu modelu využili strukturní modelování a korekci chybných měření; je proto logické, že jim vyšli vysoké vazby mezi ideologickými principy a jednotlivými postoji.

Obrázek 3.5. Hodnotový systém dle Peffleyho a Hurwitze [1985]



Zdroj: Překresleno dle Dalton [2002: 26].

Všechny dosud prezentované kritiky Conversovy konceptualizace a měření se soustředily na to, aby ukázaly, že to s občany není až tak špatné, že své postoje mají uspořádány do (ideo)-logických

shluků a že ani mezi občany neexistují velké rozdíly z hlediska organizovanosti postojů. Ať už tyto kritiky využívaly odlišnou metodologii založenou na pokročilejší statistické analýze, či se snažily ideu vazeb mezi postoji znovu promyslet, navrátit se přesně ke Conversově originálu nebo jí kompletně přeměnit, vždy autoři těchto kritik k datům z dotazníkových šetření přistupovali jako k relativně přesným numerickým reprezentacím skutečných postojů respondentů (i když někteří autoři, kteří zpochybňovali reliabilitu Conversových postojových otázek, určitou skepsi měli [viz Achen 1975; Erikson 1979]). Existují ale skutečné postoje? Nebo je velká část měřených postojů u většiny respondentů důsledkem relativně nahodilé odpovědi podle toho, co je zrovna napadne?

3.3.4. Zallerův model výběru z distribuce postojů

Jak Conversův model, tak jeho metodologické kritiky vycházejí z předpokladu, že občané mají a zastávají postoje na hlavní politická témata a že dotazníková šetření jsou pasivními nástroji na změření těchto postojů: odpověď respondenta, že preferuje postoj A, je popisem toho, že ještě před dotazem respondent preferoval A [Zaller, Feldman 1992: 579]. V zásadě lze tyto přístupy podřadit pod tzv. teorie skutečného názoru (*true-opinion theory*), u nichž se – minimálně implicitně – předpokládá, že názory respondentů jsou dány předem [Feldman 1995: 252]. Na druhé straně existují přístupy, jež takovýto předpoklad nemají. Důvodem jsou zjištění z oblasti vlivu otázek na odpovědi (*response effect theory* [viz Tourangeau, Rasinski 1988; Tourangeau et al. 1989]), jež upozorňují na to, že otázky v dotazníkových šetření jednoduše neměří veřejné mínění, ale že jej utvářejí tím, jak rámuje témata, nabízejí alternativy odpovědí a obecně vytvářejí kontext odpovídání. Dotazníková šetření podle těchto přístupů totiž pouze neodhalují dříve existující postoje, ale zároveň pomáhají respondentům si tyto postoje vytvořit v míře, jež závisí na typu otázky [Bishop, Oldendick, Tuchfarber 1984].

John Zaller proto vytvořil teorii [Zaller 1992; Zaller, Feldman 1992],⁵² jež nepředpokládá, že respondenti mají předem připravené názory na všechny otázky a že by badatel provádějící dotazníkové šetření byl schopen – jako například Converse se svým černo-bílým modelem – jasně rozlišit mezi těmi, kteří si názor vytvořili předem, a respondenty, kteří jej nemají.⁵³ Naopak explicitně teorii skutečných postojů odmítl [Zaller, Feldman 1992: 580]. Zallerova teorie není teorií postojů, ale teorií odpovědí na otázky v dotazníkovém šetření (*theory of survey response*), jež vedle zjištění z oblasti výzkumu veřejného mínění absorbuje množství poznatků ze sociální psychologie ohledně využívání paměti, zpracovávání informací, organizace myšlenek v mysli a používání kognitivních schémat. Jeho teorie vysvětluje dvě základní zjištění z výzkumů veřejného mínění: tvrzení o (1.) nestabilitě odpovědí na postojové otázky a (2.) vlivech odpovídání na otázky v dotazníkových šetření (*response effects*). Zároveň Zaller ve své teorii sloučil perspektivy Converse a Achena, neboť jím nabízená odpověď (respondenti odpovídají většinou tak, co je zrovna napadne) vychází vstříc jak tvrzení o nestabilitě způsobené nepostoji, tak tvrzení o nestabilitě způsobené chybou měření.

52 V textu hovoříme o Zallerově modelu a jeho zjištěních, i když ty byly prezentovány nejen v jeho monografii [Zaller 1992], ale i ve společném textu se Stanley Feldmanem [Zaller, Feldman 1992].

53 Na druhé straně Converse [2007] se bránil tomu, že by ve svém černo-bílém modelu hovořil o reálných, existujících postojích; a je nutné uznat, že většinou hovoří pouze o stabilitě postojů. Proto nemusí být úplně přesné jej řadit do skupiny autorů, jež předpokládají skutečné postoje.

Zaller svou teorii označuje jako model obdržení informace, jejího přijetí a výběru (*Receive–Accept–Sample (RAS) model*). Zjednodušeně lze model popsat tak, že postoje odrážejí za prvé různé úvahy a myšlenky, s nimiž se člověk setkal například tím, že o nich četl či je slyšel, za druhé přijetí těchto úvah na základě například toho, že jsou konzistentní s původními názory, a nakonec jejich vybrání z paměti v procesu odpovídání při dotazníkovém šetření. V průběhu života se různé úvahy a myšlenky dostávají do naší paměti na základě procesů zpracování informací a v situaci dotazu jsou tyto úvahy mobilizovány a vybírány na základě momentální důležitosti. Tourangeau, Rips a Rasinski [2000: 178–185] prezentovali obdobný model odpovídání na postojové otázky a označili jej jako model výběru z distribuce postojů (*belief-sampling model*).

Zallerův model ukazuje, jak si jedinci vytvářejí postoje a názory v reakci na stimul v podobě otázky v dotazníkovém šetření, resp. jak odpovídají a vytvářejí zdání odpovídání. Nebyl první, kdo řekl, že dotazníková šetření vytvářejí postoje, ani kdo pojmenoval a naznačil jednotlivé fáze tohoto procesu utváření postojů [viz například Tourangeau, Rasinski 1988] či hovořil o postojích jako o dočasných konstruktech, vytvořených dotazovacím procesem [viz například diskuse in Petty, Wheeler, Tormala 2005]. Zallerův přínos je nicméně jedinečný v tom, že spojuje poznatky sociální psychologie a teorie výzkumu veřejného mínění, poskytuje jednoduchá vysvětlení uvedených poznatků ve formě tří tvrzení/axiomů a dokazuje je na datech.

Model spočívá v třech jednoduchých axiomech: (1.) axiom ambivalence – většina lidí uvažuje o velké části témat protikladně a tyto úvahy je mohou vést k odlišným postojům k daným tématům; (2.) axiom odpovědi – lidé odpovídají na otázky v dotazníkovém šetření tak, že zprůměrují různé úvahy, jež jsou v momentu odpovídání důležité (a důležitost je určena axiomem přístupnosti); (3.) axiom přístupnosti – přístupnost každé úvahy závisí na pravděpodobnostním výběrovém procesu, kdy úvahy z poslední doby mají větší pravděpodobnost, že budou vybrány [Zaller, Feldman 1992: 585–586].⁵⁴ Lidé podle Zaller a Feldmanem na některé postojové otázky odpovídají to, co je napadne (*top-of-the-head considerations*). Na základě těchto axiomů autoři dedukovali 17 propozic/hypotéz, z nichž všechny až na jednu byly potvrzeny [1992: 608]

Propozice testovaly na panelovém dotazníkovém šetření o dvou vlnách. Využili k tomu především postojovou otázku, již předcházela či následovala otevřená otázka po úvahách, které respondenta na dané téma napadnou. Na základě těchto otevřených odpovědí bylo možné dokázat ambivalenci uvažování i způsob výběru postoje z dané distribuce úvah. Zaller s Feldmanem ukázali významnou vazbu mezi distribucí úvah a odpovědí. V zásadě je možné hovořit o pravděpodobnostním prohledávání paměti: čím více má respondent například levicových úvah, tím pravděpodobněji odpoví levicově. Zároveň ale proto, že odpověď na otázku je založena na pravděpodobnostním a zároveň nekompletním prohledávání paměti,⁵⁵ mohou být odpovědi v čase nestabilní; odpověď je totiž vybírána z odlišných úvah. Tím Zaller s Feldmanem ukázali, že odpovědi na otázky kladené v dotazníkovém šetření nejsou založeny na názoru utvořeném předem, jak předpokládá teorie skutečného názoru. Zároveň tím odmítli Conversovu představu, že neschopnost přesně a opakovaně určit vlastní

54 V Zallerově knize [1992: 42–49] jsou prezentovány čtyři axiomy: dva shodné a dva odlišné. Jedná se o axiomy: recepce, rezistence, přístupnosti a odpovědi. Axiomy recepce a rezistence popisují to, jak lidé získávají informace, jež v různé míře vedou k ambivalentnosti jejich úvah. Proto je možné tyto dva axiomy zredukovat na axiom ambivalence, jak to provedli Zaller s Feldmanem [1992].

55 O nekompletnosti mobilizovaných myšlenek a úvah píše Zaller a Feldman především na straně 603.

postoj není důsledkem toho, že občané mají ne-postoje, ale že o tématu mají různé a často konfliktní úvahy. Za nestabilitu postojů je ale nejvíce odpovědná ambivalence a konfliktnost úvah v čase, nikoli v jednom časovém okamžiku [1992: 597–600].

Vedle stability postojů Zallerova teorie vysvětluje i v literatuře často popisované vlivy na odpovídání na otázky v dotazníkových šetřeních, jelikož model říká, že lidé odpovídají na otázky na základě myšlenek a úvah, jež se jim z jakéhokoli důvodu dostanou v procesu dotazování do hlavy a stanou se tak důležitými. Navíc v situaci, kdy jsou respondenti požádáni, aby o otázce uvažovali ještě před odpovědí, dávají respondenti mnohem stabilnější odpovědi. Model to zdůvodňuje tím, že respondenti mají v hlavě více aktivovaných a přístupných myšlenek a úvah; větší stabilita vyplývá z toho, že odpověď na otázku je pojímána jako zprůměrnování všech dostupných myšlenek (průměr z většího počtu jednotek je robustnější). Z obdobného důvodu i politicky sofistickovaní jedinci mají mnohem stabilnější postoje [Zaller, Feldman 1992: 607].

Zaller ukazuje, že lidi, když jsou vyzváni, jsou schopni poskytnout odpověď v dimenzích nabízených odpovědí uzavřené otázky. Na základě dotazníku se lidi rozhodují o tom, co je jejich postoj. Postoje zjišťované dotazníkovými šetřeními jsou tak vlastně dočasnými konstrukty. Nicméně když je jim umožněno mluvit k otázce dále, vyjadřují velkou míru nejistoty, dvojznačnosti, či dokonce odmítání první odpovědi. Jestliže si dokáže respondent odporovat sám v jednom časovém okamžiku, pak je nestabilita postoje v delším časovém okamžiku nasnadě. Tato nestabilita není důsledkem neexistence postojů, jak by řekl Converse, ani není způsobená chybou měření skutečné hodnoty, jak by řekl Achen. Je spíše důsledkem toho, že lidé mají konfliktní úvahy či názory o jevech, jež způsobují odlišnosti odpovědí na stejnou otázku v různých časových okamžicích v závislosti na tom, jak jedinec o problému uvažuje.

Zallerův model zároveň zdůrazňuje roli politicky sofistickovaných občanů. Jelikož odpovídání na otázky v dotazníkovém šetření je závislé na množství úvah a myšlenek, je logické, že občané s politickými znalostmi, kteří jsou vystaveni většímu množství informací, mají mnohem více úvah, z nichž vybírají. Zároveň jsou tyto osoby selektivnější v tom, které úvahy a názory internalizují. Slovy Zallerova modelu: více informací obdrží, ale méně přijímají. Zároveň jsou tyto myšlenky díky selektivitě přijímání konzistentnější. Proto politicky sofistickovaní občané jsou schopni odpovídat na postojové otázky, zastávají koherentní postoje a své postoje mají mnohem stabilnější.

Základní důsledek Zallerových zjištění spočívá v tom, že na výzkumy veřejného mínění nelze pohlížet jako na validní nástroje měření veřejného mínění. Ty totiž neměří individuální „reálné“ postoje, ale vybranou myšlenku či úvahu, jež se zdá respondentovi v danou chvíli nejdůležitější. Zaller dokonce řekl, že to, co je měřeno jako veřejné mínění, neexistuje mimo přítomnost tazatele [obdobně už i Converse 1964: 241]. Zároveň ale Zaller upozornil na roli politických znalostí (a politického zájmu, angažování se v politice či jejího sledování) jako charakteristiky, která stabilizuje politické postoje a pomáhá je organizovat koherentně s postoji politických elit. Na jedné straně lze chápat Zallerův model a zjištění jako popření celé výzkumné agendy nastartované Conversem. Na druhé straně jeho zjištění nemusí být chápána tak defetisticky (vždyť Converseova studie z roku 1964 také vlastně celému dotazníkovému průmyslu s jeho měřením postojů zasadila silnou ránu). Zaller neříká, že někteří lidé k některým otázkám nezastávají postoje a že je tedy není možné měřit. Jen je nutné být obezřetný k tomu, co měříme, jak to měříme a jak členíme datový soubor z hlediska kapacit lidí odpovídat na postojové otázky.

3.4. Vazby mezi politickými postoji v ČR: konceptualizace, data, měření a deskripce

Většina výše uvedených či popsaných analýz vazeb mezi postoji vychází z cíle popsat strukturu politických postojů (myšleno v podobě vazeb mezi jednotlivými postoji), a to bez ohledu na očekávání a předpoklady o tom, které postoje by měly souviset s kterými. V tomto smyslu ani Zallerův RAS model [Zaller 1992; Zaller, Feldmann 1992] a jeho různé derivace v podobě modelu výběru z distribuce postojů takovému popisu nebrání. Hledání vazeb mezi postoji totiž zjištění o tom, že část postojů je konstruována v dotazovacím procesu, ani to, že postoje mohou být nestabilní a důsledkem ambivalentních úvah, nemusí vůbec ovlivnit. Neexistence vazeb mezi postoji je podle Zallerova modelu – stejně jako u Converse – důsledkem především neexistence postojů; navíc některé Zallerovy propozice se přímo vztahují k tomu, že v případě některých typů postojů lze očekávat pevnější vazbu než u jiných a že v případě občanů s větší politickou znalostí lze očekávat vazby pevnější.

Zkoumání vazeb mezi postoji tedy bývá většinou explorativní. Výjimku v tomto ohledu činí především Converse, který otevřeně zjišťuje existenci liberálních či konzervativních postojových struktur v americké veřejnosti. Jedním z jeho cílů bylo zjistit, nakolik korespondují hodnotové systémy elit a veřejnosti, a hodnotový systém elit vzal jako standard, jelikož elity měly své postoje konzistentní [Converse 1964]. Důvody explorativní podoby většiny studií spočívají především v teoretických a metodologických omezeních. Na straně teorie je hlavním argumentem skutečnost, že nelze preskriptivně (nebo též normativně) vyžadovat po občanech určitou strukturu postojů tak, jak to například udělal Converse. Každý má právo strukturovat si své postoje podle svého a nelze určit, co je správné či špatné. Nicméně výzkumná strategie, která určí ideologickou vazbu postojů elit a zkoumá, nakolik jsou hodnotové systémy politických elit a veřejnosti podobné, je neméně oprávněná. Zjištění, že veřejnost a elity mají odlišné hodnotové systémy či odlišně souvztažné postoje, přináší velké otázky pro teorie demokracie a výzkumy volebního chování.

Z pozic metodologie spočívají hlavní důvody explorativního charakteru většiny studií v omezeních statistických procedur, jež jsou běžně používány pro měření vazeb mezi postoji (různé korelační koeficienty a míry asociace, případně využití Cronbachova koeficientu alpha). Ty totiž neposkytují dostatečný nástroj na testování statistické významnosti odlišností u vazeb mezi různými postoji. U korelačních koeficientů lze totiž především srovnávat jejich výši. Některé studie navrhují použití sofistikovanějších statistických analýz, jako například shlukovou analýzu, faktorovou analýzu či strukturní modelování; s výjimkou strukturního modelování sílu vazeb u různých podskupin nelze testovat.

Naším cílem je analyzovat vliv různých charakteristik občanů a především politických znalostí na sílu vazeb mezi politickými postoji. Zároveň ale chceme zjišťovat, nakolik vazby mezi postoji u občanů odrážejí strukturovanost, kterou veřejnosti prezentují politici a politické strany. Náš přístup bude v tomto smyslu obdobný Conversovu, jenž namísto preskriptivní určování, jaký postoj by měl souviset s jiným, vychází z relativně nekonfliktního předpokladu, podle něž struktura postojů občanů odráží historické, kulturní a politické vlivy [viz Conversovy zdroje vazeb mezi postoji in 1964: 209–213]. Toto očekávání nicméně dostává v Conversově případě relativně elitistický náboj, neboť ve skutečnosti měřil a sledoval vazby mezi postoji na základě dvou hlavních politických ideologií americké politiky (liberalismu a konzervatismu).

Tento přístup chápe ideologie jako předdefinované balíčky, pomocí nichž politické elity komunikují s veřejností a diskursivně ovládají politický prostor. Tento vlastně conversovský přístup sdílí i Zaller, podle nějž veřejnému mínění dominují elity; stranické či politické ideologie totiž vytvářejí politici a politické strany [Zaller 1992; obdobně Miller, Shanks 1996: 121; Feldman 1988: 417]. Tato strategie tedy vyžaduje nejprve určit, co je obsahem ideologie, například podle programů stran, a pak sledovat, zda tento obsah sdílí i voliči. Ideologie je tedy systém hodnot určité skupiny (například politické strany) a je nutné ji chápat jako empirický, nikoli logický fenomén [obdobně viz Scarbrough 1984: kap. 4].

Naše analýza vychází ze dvou jednoduchých conversovských předpokladů: (1.) politické strany (a politici) jsou jedny z hlavních tvůrců politických hodnotových systémů (ideologických balíčků) v podobě stranických programů; (2.) prezentování těchto programů veřejnosti a permanentní politické střety o obsah veřejných politik jsou difúzí těchto hodnotových systémů do veřejnosti. V tomto jednoduchém modelu interakce politiků a veřejnosti jsou politické ideologie či hodnotové systémy vytvářeny a reprodukovány na makroúrovni politickými stranami a souběžně je politické strany využívají pro organizaci veřejného mínění a politických postojů na mikroúrovni. Souvztažnost mezi makroúrovni a mikroúrovni je empirickou otázkou. Zatímco ideologie (v našem případě program strany) je takový hodnotový systém, který je vnitřně konzistentní a je jedinci záměrně zastáván, tak hodnotový systém označuje jakýkoli soubor politických postojů, které jedinec zastává. Konzistence hodnotových systémů lidí s politickými ideologiemi dané země a doby nemusí vůbec existovat [obdobně Barnes 1966: 514]. Podle Barnes [1966] se tato vazba projevuje především v organizacích, v nichž se elity a veřejnost organizují pro společnou kolektivní akci, tedy v politických stranách.

Klíčovou otázkou pro zvolení optimálního designu analyzování vztahu mezi postoji je význam pojmu konzistence. Hledáme-li konzistenci, jde nám o konzistenci něčeho s něčím, o relaci – v našem případě – dvou postojů. Conversova strategie definice konzistence spočívala především na principu politické kultury dané země. Spíše než logické zdroje vazeb mezi postoji zdůrazňuje sociální (jedinci se ve společnosti učí, které postoje spolu souvisí) a psychologické (jedinci vnímají určité postoje jako související). Vlastně se jedná o vnučení určité – v zásadě dosti specifické – strukturace postojů elit na postoje občanů, jako by měla být obecná. Toto pojetí konzistence postojů kritizoval především Brown [1970], který ukázal problém konzistence na příkladu dvou postojů: 1. Všichni občané by měli mít právo využívat svobodu slova; 2. Komunisti by také měli mít právo vyjádřit své postoje. Z hlediska obecné logiky je zřejmé, že konzistence postojů v tomto případě znamená souhlas s oběma postoji. Lze nicméně argumentovat, že souhlas s prvním postojem a nesouhlas s druhým jsou také konzistentní. Jestliže totiž někdo souhlasí se svobodou slova pro všechny, může zároveň souhlasit s omezením svobody slova pro ty, kteří svobodu slova ostatním chtějí omezit [Brown 1970: 67]. V úvahách můžeme jít dále a tvrdit, že členové a voliči komunistické strany souhlasí s oběma tvrzeními, neboť je to součástí jejich ideologie. Naopak nějaká konzervativní strana, jež považuje komunistickou ideologii za zločinnou, by mohla souhlasit pouze s prvním tvrzením a s druhým nikoli. Opět se vrací výše zmíněné tvrzení, že to, co je obsahem ideologie, je nutné nejprve určit například z programů stran, a pak sledovat, zda tento obsah sdílí i voliči. Určení struktury postojů a měření vazeb je empirický fenomén.

Z toho přístupu vyplývá, že je nejprve nutné určit, které postoje tvoří politické ideologie, a poté zjišťovat, nakolik jsou tyto ideologie sdíleny občany. V analýze se omezujeme pouze na současnou situaci v České republice. Vzhledem k volební dominanci Občanské demokratické strany a České

strany sociálně demokratické a obecně levo-pravé ideologické dimenze v české politice [viz Lebeda, Linek, Lyons, Plecítá 2007; Lyons, Linek 2007] se zaměříme pouze na postoje, jež se vztahují k levo-pravé politické soutěži, především k roli státu v regulaci hospodářství a organizaci sociálního zabezpečení. Lze totiž oprávněně zkoumat, zda struktura vazeb postojů ve veřejnosti odráží strukturu, jež se objevuje v ideologiích hlavních politických stran (především ČSSD a ODS) a jež je stěžejní pro levo-pravou ideologickou dimenzi. Ke zkoumání využijeme data z dotazníkového šetření „ISSP Role vlády“ (2006); popis datového souboru je v příloze. Toto šetření obsahuje celkem 12 otázek ohledně role vlády v hospodářství a organizaci sociálního zabezpečení. Lze je zároveň chápat jako postoje, jež v České republice souvisí s levo-pravou postojovou dimenzí (podrobněji ke znění otázek v části 3.4.3). Ještě než přistoupíme k analýze vazeb mezi postoji měřenými těmito 12 otázkami, představíme hypotézy o zdrojích vazeb mezi postoji a způsob měření těchto vazeb.

3.4.1. Zdroje vazeb mezi postoji a hypotézy

Existence vazeb mezi politickými postoji nebývá v odborné literatuře často teoreticky vysvětlována. Většinou se totiž používá logika proměnných: proměnná X má pozitivní vliv na sílu vazeb mezi postoji. Základní výjimkou je v tomto směru Converseova argumentace [1964: 211–214]. Podle něj politické elity vytvářejí ideologie, jež jsou difuzně šířeny ve společnosti. Takováto difuze ale závisí na přenosu informací: jestliže nejsou informace o ideologiích dostatečně přenášeny, nemohou mít jedinci vazby mezi postoji, jež implikují tyto ideologie. Converse rozlišuje dva druhy informací: (1.) co souvisí s čím a (2.) proč to spolu souvisí. První typ informací je kvůli nižší komplexitě snadněji šířen a oba dva druhy informací závisí na politické informovanosti jedinců. Čím více je jedinec politicky informovaný, tím snadněji ví, co souvisí s čím a proč; a proto může mít své postoje zvažbené.

Dispozici politickými znalostmi popisuje dle Converse tzv. vertikální škála politických informací. Ta je sice závislá na vzdělání jedinců, ale odráží i jejich různé zájmy. Existence této pomyslné škály významně ovlivňuje organizaci politických postojů. Pouze úzká skupina občanů na vrcholu škály je schopná uvažovat o politických záležitostech v kontextu a především tato skupina má organizované (zvažbené) politické postoje. Současně má tato skupina své hodnotové systémy rozsáhlé. Naopak na opačné straně škály můžeme registrovat množství specifických informací bez vazeb. Druhý důsledek existence této škály spočívá v tom, jaké objekty jsou ústřední pro hodnotové systémy: na vrcholu škály se jedná o abstraktní principy, naopak na spodku škály to jsou konkrétní objekty jako političtí lídři, sociální skupiny a osobní zkušenost jedinců. Podle Converse především úzká skupina politicky informovaných má organizované postoje; její velikost je maximálně v rozsahu 10 až 20 procent populace [Converse 1964: 213–214]. Politická informovanost pro něj znamená především znalost, kterou jedinec využívá k pochopení politiky; v případě dotazníkového šetření k pochopení otázky a odpovězení na ni [Converse 2000: 339].

Jak ale empiricky Converse tuto skupinu definuje? Jaké k tomu využívá proměnné? V průběhu celého článku z roku 1964 neodpovídá jednoznačně a vysílá smíšené signály o roli jednotlivých proměnných. Na konceptuální úrovni Converse tvrdí, že vazby vysvětluje pouze schopnost politického uvažování (*political sophistication*) a zapojení do politiky (*political involvement*) [1964: 233]. První koncept operacionalizuje pomocí dvou proměnných: (1.) míra ideologizace (*level of ideologization*) a (2.) míra znalostí a pochopení (*level of recognition and understanding*) [1964: 224–225]. Tento koncept není nutné otrocky překládat jako schopnost politického uvažování; lze jej totiž přeložit i jako politické

znalosti. Zároveň ale proměnná míra znalostí a pochopení je nejbližší tomu, co můžeme označit za míru ideologických politických znalostí (obdobný přístup byl využit v části 2 ke konstrukci tzv. škál ideologických znalostí).⁵⁶ Druhý koncept Converse podrobně nerozebírá ani explicitně nezmiňuje, jak jej operacionalizuje; lze ale rozpoznat, že do něj spadají politická aktivita/participace a zájem o politiku. Například hovoří o tom, že „jakákoli skupina by měla větší vazby, kdyby to byla elita či obecně skupina lidí, jež se zajímá o politiku“ [1964: 229].

Základní zdroje vazeb mezi postoji jsou tedy známy již více než čtyřicet let, nicméně v té době ještě nebyly přesně rozpracovány teoretické vztahy mezi koncepty a jejich operacionalizace. Converse zmiňuje roli vzdělání, politické informovanosti, zájmu o politiku a politické participace. Dá se předpokládat, že vzdělání je kognitivní předpoklad pro existenci politické informovanosti a že zájem o politiku a politická participace jsou motivační a behaviorální zdroje, jež mohou přispět k získání politické informovanosti. Odlišit tyto jednotlivé zdroje a naznačit jejich teoretické spojení se podle nás zatím nikomu nepodařilo, nicméně John Zaller ve svém RAS modelu (model obdržení informace, jejího přijetí a výběru) specifikoval Conversovu tezi: elity vytvářejí politické ideologie, difúzně je šíří v populaci a pouze politicky informovaní občané sledují diskurs elit natolik, aby pochopili ideologické implikace jednotlivých politik a naučili se, co souvisí s čím [1992: 113–114]. Politická informovanost pro Zallera znamená intelektuální nebo afektivní zapojení do politiky a znalosti o politice a její chápání [1992: 21]. K tomu je nutné být vystaven politickému diskursu elit: být jím a do něj socializován a zároveň racionálně o politice uvažovat.

Proto Zaller zkoumal, jak měřit politickou informovanost [Zaller 1992: 333–345] a diskutoval jednotlivé proměnné: sledování médií, politickou participaci, faktické znalosti o politice a zájem o politiku. Sledování médií podle Zallera směšuje sledování kvalitních a bulvárních či zábavních médií a pořadů a u odpovědí na otázky ohledně sledování médií dochází k nadhodnocování pozitivních odpovědí. Politická participace sice může přispět k politické informovanosti, ale výrazná část aktivit, jako například účast ve volbách či finanční příspěvek straně či organizaci, nemusí vůbec souviset se získáním politických informací. Proto může být relativně nepřesná. Faktografické politické znalosti jsou podle Zallera přesně tím, co má proměnná politická informovanost měřit: učení se politice, ke kterému v minulosti došlo, tedy informace, s nimiž se jedinec setkal, pochopil je a uložil do paměti. Navíc testy politických znalostí mají výhodu v tom, že vliv sociální desirability je menší než u ostatních otázek (možnost tipovat odpovědi lze překonat zavedením trestu za chybnou odpověď; viz část 2). Testy znalostí jsou relativně imunní vůči pořadí otázek, na rozdíl například od otázky na zájem o politiku. Při srovnávání jednotlivých měř politické informovanosti (faktické znalosti, vzdělání, sledování médií, zájem o politiku, politická participace) zjistil, že nejlepším predikátorem postojové stability, postojové krystalizace a korelace mezi volbou strany a stranickou identifikací je faktická politická znalost [1992: 335–336; 1986].⁵⁷

56 Converse v textu několikrát [1964: 217] použije i pojem míra politických znalostí (*measure of political information*), ale nikde jej nedefinuje. Lze ale odvodit, že míra politických znalostí je měřena pomocí proměnné „poznání a pochopení“. Odkazy z pozdějších Conversových textů naznačují pravdivost této teze [Converse 2000]; obdobně i studie z roku 1962, v níž Converse hovoří o „souboru informací o politice uložených v paměti“ [Converse 1962].

57 Zaller používal schopnost odpovědět na otázku hodnotící kandidáty a strany (obdoba schopnosti odpovědět na levo-pravo škálu v naší studii), zařazení kandidátů a stran na postojové škále (obdoba relativní levo-pravé znalostní škály v naší studii) a faktické otázky [1986; 1992]. Zaller doporučuje vybrat politickou informovanost dle domény, k níž se váže (znalosti o zahraniční politice ke zkoumání postojů o zahraniční politice apod.), nicméně obecnou škálu politických znalostí neměří o mnoho hůř [1992: 336–337; 1986].

Z Converseovy studie vyplývá nejen vliv politické informovanosti na vazby mezi postoji, ale i vliv zapojení do politiky. Tento směr zkoumání vychází primárně z Converseova srovnání výše vazeb mezi veřejností a politickými elitami, kdy odlišující charakteristikou mezi oběma je míra aktivismu (politické elity lze chápat jako superaktivisty).⁵⁸ Tento aktivismus se může projevat různými způsoby: zastáváním veřejného úřadu, kandidaturou do něj, členstvím ve straně,⁵⁹ volební účastí, účastí na politických aktivitách zájmových skupin a politických stran či sledováním politiky v médiích a zájmem o ni.

Vedle Converse využili zapojení do politiky jako vysvětlující proměnou vazeb mezi postoji především Jennings [1992] a Holmberg s Granbergem [1988]. Jennings [1992] definoval politickou aktivitu pomocí kumulativního indexu zapojení do volební kampaně, který byl složen z více než deseti položek. Hodnoty indexu rozčlenil záměrně nerovnoměrně tak, aby mezi nejméně aktivní tvořili největší část a nejvíce aktivní nejméně početnou skupinu; obdobně nerovnoměrně členil veřejnost i Converse [viz Converse, Pierce 1986].

Naopak Holmberg s Granbergem [1988] byli ve své první studii mnohem explorativnější a porovnávali vliv různých proměnných na sílu vazeb mezi postoji. Zjistili, že na jedné straně vzdělání a politické znalosti mají systematický, i když relativně slabý vliv na míru vazeb mezi postoji. Na druhé straně proměnné, které měří míru zahrnutí do politiky jako stranická identifikace, členství ve straně a zájem o politiku, nerozlišovaly mezi konzistentními a nekonzistentními občany v případě všech typů postojů, ale v případě určující postojové osy pro politický konflikt (role státu v hospodářství) diferencovaly výrazně [Granberg, Holmberg 1988: 68–72]. V navazující studii pokračovali v potvrzování teze o tom, že politická angažovanost ovlivňuje míru konzistentnosti postojů: nejméně strukturované postoje měli nevoliči, pak voliči, následovaní členy stran, a nejstrukturovanější postoje měli poslanci [Granberg, Holmberg 1996].

Výše uvedená zdůvodnění existence a síly vazeb mezi postoji sdílejí argumentaci ohledně role kognitivních schopností, jež jsou umožněny politickým zájmem, dispozicí politickými znalostmi či politickou aktivitou. Kognitivní schopnosti, jež umožňují zpracovávat a nakládat s politickými informacemi a utvářet si koherentní postoje, mohou být ale získány také vzděláním, především tím formálním. Nicméně již Converse nechápal vzdělání jako proměnnou, jež má přímý vliv na výši vazeb; vzdělání ovlivňuje tuto výši zprostředkovaně přes schopnosti politického uvažování a zájem o politiku. Vzdělání ovlivňuje jak politické znalosti (viz část 2), tak zájem o politiku a aktivitu/participaci. Přesto má ale minimální vliv na vazby mezi postoji. Důvodem je skutečnost, že ne všichni občané s vyšším vzděláním se zajímají o politiku a mají o ní dostatečné znalosti, a naopak někteří méně vzdělaní občané se o politiku zajímají. Jelikož vliv politických znalostí, zájmu či participace na vazby mezi postoji není deterministický, dochází k rozpuštění vlivu vzdělání na vazby [obdobně Converse 1979: 1183].

O tom, jaký je přímý vliv vzdělání na politické znalosti, se vedou diskuze již více než třicet let. Většina autorů potvrdila malý vliv vzdělání na vazby mezi politickými postoji [Bennett 1973; Nie

58 Jennings v tomto kontextu hovořil o systému politické stratifikace, který odlišuje lidi podle politického statusu [1992: 423].

59 Barnes [1966] tvrdil, že vazba mezi postoji, která odráží politické ideologie daného politického systému, vzniká především v organizacích, v nichž se elity a veřejnost organizují pro společnou kolektivní akci, tedy v politických stranách.

1974: 566–571]. Nejsystematičtější studii provedl Earl Bennett s kolegy [1979], kteří analyzovali vliv vzdělání na míru vazeb mezi postoji na datech z amerických volebních studií z let 1956–1976. Zdrojem jejich úvah byla rozsáhlá literatura, která ukazuje vliv vzdělání na politickou participaci, zájem o politiku, schopnost používat sofistikované a abstraktní koncepty a množství informací o politice, jimiž člověk disponuje. Na základě korelační a faktorové analýzy zjistil Bennett se svými kolegy existenci již dříve popsaného nelineárního vztahu mezi vzděláním a postojovými vazbami. Vztah mezi vzděláním a vazbami lze popsat nejlépe jako zaoblený, kdy vyšší vazby mezi postoji mají nejméně a nejvíce vzdělané osoby [1979: 59]. Naopak Barton a Parsons [1977] potvrdili pozitivní vliv vzdělání na výši vazeb, nicméně vazby mezi postoji operacionalizovali pomocí směrodatné odchylky od průměrné hodnoty respondentových odpovědí.

Poslední typ vysvětlení vazeb mezi postoji poskytli Nie a Anderson [1974], kteří vysvětlovali nárůst vazeb mezi postoji v průběhu 60. let. Poté, co zjistili, že změny v úrovni vzdělání a politického zájmu (operacionalizovaného jako zájem o volební kampaň) nevedly ke zvýšení vazeb mezi postoji, hledali zdroje vyšší úrovně vazeb v nárůstu nedůvěry ve vládu [1974: 577–578]. Na základě faktorové analýzy několika položek vytvořili dichotomickou proměnnou, jež měří důvěru ve vládu a pocit vnější politické efektivity, a rozdělili tak společnost na důvěřující a nedůvěřující. Překvapivě skupina občanů, jež nedůvěřuje vládě, zaznamenala největší nárůst vazeb mezi postoji. Takovéto zjištění nebylo ve výzkumu replikováno a lze předpokládat, že Niem a Andersonem prezentované výsledky mohly být nahodilým jevem. Jimi prezentované výsledky navíc nemají dostatečné teoretické vysvětlení; důvěra ve vládu a pocit politické efektivity bývají běžně pozitivně zkorelovány se zapojením do politiky a sociální třídou a z toho důvodu by měly mít pozitivní efekt, nikoli opačný. Jiné teoreticky založené vysvětlení neposkytují. Proto ani neformulujeme hypotézu na základě jejich zjištění, nicméně vliv pocitu politické efektivity budeme zkoumat.

Jednotlivé zdroje vazeb mezi postoji shrnuje Tabulka 3.1. Uvedené zdroje vazeb se kryjí s těmi, které před více než čtyřiceti lety popsal Converse [1964]. V první řadě je to soubor proměnných, jež měří koncept politické informovanosti: různé operacionalizace politických znalostí (faktické otázky, programové otázky, zařazovací otázky) a schopnosti používání abstraktních politických pojmů (míra ideologizace a poznání a pochopení). Dále je to soubor proměnných, jež měří koncept zapojení do politiky: zájem o politiku, politická participace/aktivita různého charakteru a konkrétně volební účast. Třetím typem proměnné je různým způsobem operacionalizované formální vzdělání jako indikátor kognitivních schopností.

Schopnost organizovat své postoje a mít mezi nimi vazby je důsledkem určité formy kognitivní schopnosti nebo též expertízy, v případě politických postojů dokonce politické expertízy. Takovouto expertízu lze získat především tím, že člověk politikou žije, sleduje ji, zajímá se o ni, čte o ní, případně ji dokonce i dělá. Proto jsou nejlepšími prediktory schopnosti konzistentně organizovat postoje koncepty jako politická informovanost a zapojení do politiky. Socio-demografické proměnné jsou v tomto smyslu pouze druhořadé, neboť zprostředkovaně ovlivňují zapojení do politiky a politickou informovanost skrze kognitivní a materiální zdroje jedinců.

Tabulka 3.1. Vysvětlení míry vazeb mezi postoji

Vysvětlení	Autor	Vliv
<i>Politická informovanost</i>		
Politické znalosti-míra ideologizace a míra znalostí a pochopení	Converse [1964]	Lineární, pozitivní
Politické znalosti-faktické	Bartle [2000]; Zaller [1992]; Granberg, Holmberg [1988]	Lineární, pozitivní
Politické znalosti-faktické a programové	Zaller [1986]	Lineární, pozitivní; minimální role tematických oblastí politických znalostí
<i>Zapojení do politiky</i>		
Zapojení do politiky-aktivismus a zájem	Converse [1964]; Converse, Pierce [1986]	Lineární, pozitivní
Politický aktivismus-aktivity ve volební kampani	Jennings [1992]; Granberg, Holmberg [1988]	Lineární, pozitivní
Volební účast	Granberg, Holmberg [1988]	Lineární, pozitivní
Volební účast	Axelrod [1967]; Granberg, Holmberg [1988]	Účastníci a neúčastníci se voleb mají zvazbené odlišné postoje
Zájem o politiku	Sidanius, Brewer, Banks, Ekehammar [1987]; Granberg, Holmberg [1988]	Lineární, pozitivní
Politická důvěra a pocit vnější politické efektivity	Nie, Anderson [1974]	Lineární, negativní
<i>Další</i>		
Vzdělání	Bennet et al. [1979]; Nie, Anderson [1974]	Nelineární, nepravidelný
Vzdělání	Judd, Milburn [1980]	Pozitivní při transformaci vzdělání na dichotomickou proměnnou
Vzdělání	Granberg, Holmberg [1988]	Pozitivní při transformaci na tříkategorální proměnnou
Vzdělání	Bishop [1976]	Pozitivní při transformaci na pětikategorální proměnnou
Vzdělání	Barton, Parsons [1977]	Pozitivní při transformaci na šestikategorální proměnnou
Pohlaví	Sidanius, Brewer, Banks, Ekehammar [1987]	Neexistuje vliv

Zdroj: autor.

Naše úloha je především explorativní a chceme prozkoumat, které proměnné ovlivňují vazby mezi postoji. Přesto z uvedené tabulky můžeme odvodit několik hypotéz, na jejichž prozkoumání se zaměříme. Pevnější vazby mezi postoji budou mít následující skupiny občanů:

- Hypotéza 1: Občané s většími politickými znalostmi faktografickými;
- Hypotéza 2: Občané s většími politickými znalostmi programovými (sebezařazení a zařazení stran na levo-pravé škále);
- Hypotéza 3: Občané se zájmem o politiku;
- Hypotéza 4: Politicky aktivní občané (volební účast, členství v politické straně);
- Hypotéza 5: Občané s vysokoškolským vzděláním (při dichotomizaci proměnné vzdělání lze očekávat vliv; při klasickém členění proměnné vzdělání na čtyři kategorie s velkou pravděpodobností nelze očekávat souvislost).

3.4.2. Způsob měření vazeb mezi postoji a výzkumná strategie

Způsob měření postojové konzistence je důležitou vazbou mezi jednotlivými postoji a hodnotovým systémem: to, jak měříme postojové vazby, určuje i naše závěry o existenci hodnotových systémů. V průběhu studia vazeb mezi postoji za posledních více než 40 let používali autoři různé způsoby měření postojových vazeb (přehled podává Tabulka 3.3). V průběhu historie se móda používání různých statistik proměňovala: zpočátku dominovalo použití koeficientu gamma, který doporučoval Konverse,⁶⁰ pak byl používán Pearsonův korelační koeficient a v posledních letech se objevuje používání Cronbachova koeficientu alpha. Shoda nad tím, která míra je nejlepší, neexistuje. Různí autoři vždy najdou dostatečné množství argumentů, proč je konkrétní míra závislosti nevyhovující. Vlastně v dané oblasti výzkumu existuje shoda pouze nad jednou věcí: souhlas s tím, že neexistuje vyhovující způsob měření vazeb mezi postoji. Postupně jednotlivé způsoby měření postojových vazeb představíme.⁶¹

Converse definoval vazbu mezi postoji jako pravděpodobnost, s níž můžeme na základě znalosti hodnoty jednoho postoje odhadnout hodnotu postoje jiného (viz část 3.1). Jedná se tedy o vztah vzájemné závislosti dvou proměnných, nicméně prvek předpovědi jedné proměnné na základě znalosti druhé naznačuje asymetričnost vztahu, zvláště v případě vztahu obecného principu (například levice-pravice) a konkrétního postoje lze hovořit o asymetričnosti. Při měření vazeb nicméně Converse akcentoval vzájemnou závislost proměnných a vzhledem k jejich typu (ordinální charakter) použil k měření vazeb mezi postoji symetrickou míru závislosti gamma (někdy též známou jako Goodmanův-Kruskalův koeficient gamma), jež je jednou z variant Kendallova tau [viz Liebetrau 1983: 87].⁶² Její výpočet je založen na rozdílu mezi počtem konkordantních (P) a diskordantních (Q) párů (rovnice pro výpočet koeficientu gamma: $(P - Q) / (P + Q)$).⁶³ Podle výpočtu je vidět, že se jedná o pře-

60 Před Conversovou studií [1964] používala Michiganská skupina ke studiu postojových vazeb a ideologie především korelační koeficienty, Guttmanův způsob škálování a obsahovou analýzu otevřených otázek.

61 Přehled jednotlivých způsobů měření vazeb mezi postoji, stejně jako způsobů měření politických znalostí a ideologické sofistikovanosti, prezentuje a diskutuje Luskin [1987].

62 Koeficient gamma je symetrickou mírou závislosti, neboť jeho hodnoty jsou stejné bez ohledu na to, která z obou proměnných je považována za vysvětlující a vysvětlovanou.

63 Koncept párů se vztahuje ke kontingenční tabulce, jež prezentuje vztahy mezi dvěma analyzovanými proměnnými.

vahu konkordantních párů nad diskordantními, a to bez ohledu na tzv. stejné hodnoty (*ties*). Hodnoty gamma variují v rozmezí mínus jedna až plus jedna, kdy 0 znamená neexistenci vztahu, +1 monotónní pozitivní závislost (může se jednat o tzv. slabou monotonicitu vzhledem k tomu, že výpočet nevyužívá stejné hodnoty) a -1 monotónní negativní závislost [Liebetrau 1983: 74–76; Agresti 2002: 58–59; Hendl 2004: 324–329].

Důvody častého použití Goodmanova-Kruskalova koeficientu gamma pro měření vazeb mezi postoji jsou následující. Za prvé má relativně snadnou interpretovatelnost (například ve srovnání se Spearmanovým korelačním koeficientem). Koeficient gamma je možné interpretovat jako proporční redukci v chybě odhadu, jestliže hodnotu gamma převedeme na procenta.⁶⁴ Představme si situaci, že známe pro jeden případ hodnotu X a Y a u druhého případu pouze hodnotu X, jež je vyšší než v prvním případě. Koeficient gamma v procentním vyjádření znamená pravděpodobnost, s níž na základě znalosti hodnoty první proměnné určíme, že hodnota Y v druhém případě je vyšší než v prvním případě. Za druhé koeficient gamma se nejvíce blíží vyjádření míry závislosti v procentní podobě, již Weissberg [1976] doporučil pro měření konzistence, resp. vazeb mezi postoji, a jež nejlépe odráží Conversovu definici postojové vazby. Procentní vyjádření míry shody postojů je velmi obtížně použitelné v případě proměnných, jež mají více možností odpovědí, například pět kategorií odpovědi se střední hodnotou. Je sice možné transformací dat redukovat počet kategorií odpovědí například na dvě či na tři, tím nicméně dochází ke ztrátě variability dat. Z těchto důvodů byl koeficient gamma především v 60. a 70. letech používán k měření vazeb mezi postoji.

Tabulka 3.2. Použití různých způsobů měření postojových vazeb

Míra	Autor
Gamma	Converse [1964]; Nie, Anderson [1974]; Weissberg [1976]; Himmelwet et al. [1981]
Procentní shoda	Weissberg [1976]
Pearsonův korelační koeficient	Knight [1985]; Granberg, Holmberg [1988]; Jennings [1992]
Phi	Axelrod [1967]
Průměrná směrodatná odchylka	Barton, Parsons [1977]
Faktorová analýza	Himmelwet et al. [1981]; Stimson [1975]
Vícerozměrné škálování	Himmelwet et al. [1981]
Cronbachův koeficient alpha	Sidanius, Brewer, Banks, Ekehammar [1987]; Bartle [2000]; Sturgis, Roberts, Allum [2005]

Zdroj: autor.

Poznámka: V případě koeficientů gamma a phi, Pearsonova korelačního koeficientu a procentní shody byly používány především jako průměrné hodnoty koeficientů mezi více postojovými otázkami; například jako průměr za postoje k zahraniční politice, roli vlády v hospodářství či morálním tématům.

64 Způsob, jak téměř každý korelační koeficient interpretovat v intencích proporční redukce chyby, prezentoval Kviz [1981].

Proti používání koeficientu gamma se vzedmula kritika především v druhé polovině 70. let, a to buď jako specifická kritika zaměřená pouze na koeficient gamma [Balch 1979], nebo jako součást obecné kritiky používání korelačních koeficientů a měř závislosti pro měření vazeb mezi postoji [Weissberg 1976; Barton, Parsons 1977]. Nejprve se zaměříme na kritiku George Balche. Ten zaprvé upozorňoval na to, že koeficient gamma předpovídá pořadí párů jedinců, nicméně není schopen předpovědět z jedné proměnné hodnotu jiné proměnné u daného jedince. Navíc koeficient gamma měří relativní pořadí párů bez ohledu na substantivní význam rozdílu mezi páry; pro naši úlohu to znamená, že gamma není schopna měřit absolutní konzistenci. Proto může nastat situace, kdy skupina respondentů má vysokou míru konzistence i tehdy, když respondenti jsou na jedné postojové škále liberální a na druhé konzervativní, za předpokladu, že zachovají relativní pořadí. Zařetí vede výpočet koeficientu gamma tím, že ignoruje případy stejných hodnot (*ties*), k tomu, že podhodnocuje postojovou konzistenci: případy zvažbenosti postojů totiž vylučuje z výpočtu. Navíc čím větší je konsenzus, tím větší je pravděpodobnost existence stejných hodnot, a tím je koeficient gamma nepřesnější (viz též obecná výtka Weissberga [1976] ohledně nekonfliktních témat). To vede k vysoké nestabilitě koeficientu gamma při vysokém počtu stejných hodnot. Proto je také nemožné srovnávat hodnoty koeficientu gamma pro postoje, jež mají odlišné rozložení, tedy marginální četnosti.

Obecná kritika používání různých korelačních koeficientů pro měření vazeb mezi postoji se zaměřuje především na Pearsonův korelační koeficient. Ten je využíván tehdy, když proměnné, jejichž vztah je analyzován, mají kvantitativní povahu. Vypočítá se jako podíl kovariance a součinu směrodatných odchylek a nabývá hodnot v intervalu mínus jedna až plus jedna, kdy 0 znamená neexistenci vztahu, +1 lineární pozitivní závislost a -1 lineární negativní závislost [Hendl 2004: 243–247]. Při aplikaci Pearsonova korelačního koeficientu na měření vazeb mezi postoji se předpokládá, že ordinální charakter postojových proměnných není problémem.

Kritiky používání korelačních koeficientů pro měření postojových vazeb jsou založené na tvrzení, že hodnoty korelačních koeficientů: (1.) poskytují pouze relativní míru vztahu, kterou nelze testovat; (2.) závisí na rozptylu daných proměnných, což způsobuje, že postoje s větším rozptylem odpovědí mají vyšší vazby [Barton, Parsons 1977]. První kritika nemá řešení a nevidíme problém ve spolehnutí se na porovnání hodnoty (kritika obsese statistickou významností [viz Soukup, Rabušic 2007]). Zde nicméně vyvstává tradiční otázka, jež platí pro jakýkoli druh korelačního koeficientu: jaká výše koeficientu dostačuje k tomu, abychom vztah mezi dvěma postoji považovali za vazbu, případně silnou vazbu? Druhá kritika se týká homogenity analyzovaných proměnných. Barton a Parsons [1977], kteří svou kritiku zaměřili konkrétně na Pearsonův korelační koeficient, odvodili důkaz toho, že hodnota koeficientu je funkcí vzdálenosti mezi relativně homogenními skupinami. Z toho plyne, že čím jsou data heterogenější a čím jsou skupiny uvnitř dat homogenější, tím vyšší je koeficient [1977: 163]. Druhou výtku lze částečně kontrolovat, například sledováním rozložení odpovědí u jednotlivých postojů. Při velké odlišnosti marginálních četností není možné hodnoty koeficientů porovnávat.

V posledních letech autoři využívají Cronbachův koeficient alpha [Bartle 2000; Sturgis, Roberts, Allum 2005]. Koeficient je mírou vnitřní konzistence škály a odhaduje, nakolik konzistentně odpovídají jedinci na otázky tvořící danou škálu. K výpočtu je využíván podíl průměrné kovariance mezi položkami a průměrného rozptylu položek škály. Nazvěme tento podíl r a počet položek k ; potom se Cronbachovo alfa spočítá jako: $\alpha = k r / (1 + k r - r)$. Čím vyšší je hodnota koeficientu alpha, tím více jsou postoje respondentů zvažbené strukturujícím principem, který stojí za uvedenými postoji. Důležitou

charakteristikou koeficientu aplha je, že čím je větší počet položek, tím je – při jejich stejné korelaci – hodnota koeficientu vyšší. Při měření vazeb mezi postoji nejsou důležitá kritéria, jež se používají při hodnocení škálovatelnosti položek (minimální hodnota koeficientu 0,7 apod.). Mnohem důležitější jsou hodnoty koeficientu pro jednotlivé podskupiny souboru.

Naše výzkumná strategie bude založená na využití Pearsonova korelačního koeficientu a Cronbachova koeficientu alpha. Za prvé jsme se rozhodli využít minimálně dvě míry vazeb mezi postoji, aby naše závěry mohly být robustnější. Za druhé při rozhodování o tom, který z korelačních koeficientů použít, hrály roli následující důvody: (1.) koeficient gamma nebere v potaz tzv. stejné hodnoty a v případě jejich většího počtu je nestabilní; (2.) koeficient gamma měří konzistenci mezi dvěmi proměnnými nepřesně, na rozdíl například od Pearsonova korelačního koeficient [Luskin 1987: 865–866]; (3.) Pearsonův korelační koeficient i gamma sdílejí stejné nedostatky způsobené případnou heterogenitou dat jako každá jiná korelační statistika. Zároveň je Pearsonův korelační koeficient v sociálně vědní komunitě známější. V neposlední řadě hrálo také roli používání těchto strategií autory novějších studií. Za třetí považujeme Cronbachův koeficient alpha za efektivní nástroj měření konzistence postojů v situaci, kdy analyzované proměnné mají tvořit jednu postojovou dimenzi. Prezentované tabulky budou využívat pouze Cronbachův koeficient alpha, nicméně ještě před tím ukážeme velkou podobnost jednotlivých měření vazeb, jež se odlišují pouze v absolutní výši vazby, nikoli relativními vztahy mezi podskupinami. V analýzách dále využijeme regresní analýzu pro sledování vazby mezi postoji a abstraktním organizujícím principem (levo-pravou škálou).

3.4.3. Analýza dvou postojových škál ohledně role vlády

Analýzy politických postojů ohledně role vlády využívá celkem 12 postojových otázek, jež jsou utříděny do dvou škál. Nejprve tyto škály popíšeme a představíme základní frekvence postojů. Poté ukážeme vztah těchto postojů k levo-pravé škále, která představuje hlavní ideologickou osu politické soutěže, a ukážeme, nakolik s ní souvisí postoje k roli vlády v hospodářství. Poté porovnáme jednotlivé míry vazeb mezi postoji, neboť výsledky budeme prezentovat pouze za použití Cronbachova koeficientu alpha. Následně popíšeme míru konzistence postojů v obou škálách a ukážeme, které proměnné ovlivňují výši vazeb. V průběhu analýzy vazeb mezi postoji vezmeme v potaz i míru, v níž respondenti odpovídají, že odpověď neví, a prezentujeme upravené míry vazeb mezi postoji. Poté prozkoumáme, jak jednotlivé postoje souvisejí s vyšším (potenciálně) organizujícím principem, levo-pravou ideologickou škálou.

K prozkoumání vlivu politických znalostí na organizovanost postojů a testování výše uvedených hypotéz jsme použili dvě sady otázek, jež měří politické postoje ohledně role vlády v hospodářství a lze je zároveň chápat jako postoje, jež v České republice souvisí s levo-pravou postojovou dimenzí. První soubor položek (dále v textu o nich hovoříme jako o škále A) tvoří tři dichotomické otázky, jež zjišťují preferenci vládní politiky: snížení daní vs. zvýšení sociálních výdajů; nízká inflace vs. nízká nezaměstnanost; více sociálních výdajů a zadlužení vs. méně sociálních výdajů a vyrovnaný rozpočet. Druhý soubor položek tvoří devět otázek, z nichž osm se týká míry souhlasu s vládními opatřeními k ovlivnění národního hospodářství a devátá toho, zda by vláda měla snižovat příjmové rozdíly mezi vysoko a nízko příjmovými skupinami. Těchto devět položek mělo původně pět kategorií odpovědí, které jsme pro některé analýzy transformovali na tři sloučením dvou krajních kategorií (plné znění otázek viz Příloha 3).

Naše strategie zkoumání je založena na identifikaci postojů, jež jsou součástí levicového a pravicového politického diskursu a programů hlavních politických stran. Na základě programových dokumentů stran je možné určit, které postoje jsou levicové a které pravicové. K tomu jsme využili programové dokumenty tří hlavních stran, jež soutěží na levo-pravé ideologické ose (ČSSD, KSČM a ODS); v případě, že konkrétní postoj k roli vlády nebyl reprezentován v programu stran, jsme k rozřazení postojů využili obecnou ideologickou orientaci stran. Přehled podává Tabulka 3.3.

Tabulka 3.3. Levo-pravá orientace analyzovaných postojových otázek

Otázka	Levicový postoj	Pravicový postoj
Škála A		
21	zvýšení sociálních výdajů	snížení daní
22	nízká nezaměstnanost	nízká inflace
23	více sociálních výdajů a zadlužení	méně sociálních výdajů a vyrovnaný rozpočet
Škála B		
5A	žádné škrty ve vládních výdajích	škrty ve vládních výdajích
5B	vládní financování programů na vytvoření nových pracovních míst	žádné vládní financování programů na vytvoření nových pracovních míst
5C	neomezovat zásahy vlády do podnikání	méně zásahů vlády do podnikání
5D	finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií	žádné finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií
5E	podpora upadajícím průmyslovým oborům s cílem udržet pracovní místa	žádná podpora upadajícím průmyslovým oborům s cílem udržet pracovní místa
5F	krácení pracovního týdne v zájmu vytvoření více pracovních míst	nekrácení pracovního týdne v zájmu vytvoření více pracovních míst
5G	regulace mezd zákonem	žádná regulace mezd zákonem
5H	usměrňování cen zákonem	žádné usměrňování cen zákonem
20	snížování rozdílů mezi vysoko a nízko příjmovými skupinami	nesnížování rozdílů mezi vysoko a nízko příjmovými skupinami

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; programy politických stran ČSSD, KSČM a ODS.

Základní informaci o zastoupení postojů k jednotlivým vládním opatřením v české veřejnosti poskytuje tabulka 3.4, pro jejíž vytvoření jsme jednotlivé odpovědi označili dle politické orientace na levicové, středové a pravicové. Například jestliže respondent má vybrat, zda snížit daně, i kdyby to znamenalo menší výdaje na sociální účely, nebo zvýšit výdaje na sociální účely, i kdyby to znamenalo

vyšší daně, tak souhlas s prvním tvrzením považujeme za pravicový a druhý za levicový postoj. První tři položky nevyužívaly středovou kategorii, zatímco zbylých devět ano. Především tento rozdíl ve formátu otázek byl důvodem, proč jsme zkonstruovali dvě škály. Použití středové kategorie se projeвило v nižším počtu odpovědí „neví“. Obecně platí mezi devíti položkami, které použily středovou kategorii, pozitivní vztah mezi počtem odpovědí „neví“ a středových odpovědí (korelace činí 0,65); když si více respondentů vybralo středovou hodnotu jako odpověď, tak také více respondentů odpovědělo, že „neví“. To naznačuje, že ti respondenti, kteří k danému tématu nemají postoj, využívají jak možnosti odpovědět „nevím“, tak středové kategorie, resp. využívají středovou kategorii jako formu úniku z odpovědi.

Respondenti na jedné straně souhlasí s pravicovými kroky, jako jsou škrty ve vládních výdajích, a s menším počtem vládních zásahů do podnikání (oboje 58 %). Na druhé straně jim ale vůbec nejsou cizí levicová řešení, jako jsou financování programů na vytvoření nových pracovních míst (75 %), dotování vývoje (64 %) či usměrňování cen (45 %). Relativně velkou podporu má i snižování rozdílů mezi vysoko a nízko příjmovými skupinami (44 %). Další zásahy státu na trhu práce, jako například krácení pracovního týdne či zákonná regulace mezd, sice mají vysokou podporu ve veřejnosti, ale většinově je společnost odmítá.

Lepší představu o tom, které postoje jsou specificky levicové a pravicové a které postoje jsou zastávány občany proporcčně bez ohledu na to, zda se zařazují na levici či pravici, poskytne tabulka 3.5. Ta obsahuje informace o struktuře postojů k roli vlády v hospodářství z hlediska toho, kam se respondenti zařazují na levo-pravé škále. Postoje jsou vyjádřeny na škále od nuly do jedné, kdy nula reprezentuje levicový postoj a jednička pravicový postoj. Proto lze očekávat, že ti respondenti, kteří se zařazují na levici, budou zastávat postoje, jež budou vyjádřeny hodnotami co nejbližší nule. Naopak ti respondenti, kteří se zařazují na pravici, by dle očekávání měli mít postoje, jež budou reprezentovány hodnotami co nejbližší jedničce. Takovéto extrémní případy nezaznamenáváme, nicméně existuje pět položek, které dostatečně diferencují mezi levicovými a pravicovými občany (rozdíl mezi levicovými a pravicovými občany je minimálně 0,15): regulace mezd či cen zákonem, podpora upadajícím průmyslovým odvětvím, snižování rozdílů mezi bohatými a chudými a také trade-off mezi snížením daní a zvýšením sociálních výdajů.

Tabulka 3.4. Podpora jednotlivých vládních opatření v hospodářství z hlediska levicovosti či pravicovosti daného opatření (řádková procenta)

Postoj	Levicový	Středový	Pravicový	Neví
Škála A				
zvýšení sociálních výdajů vs. snížení daní	27	–	48	25
nízká inflace vs. nízká nezaměstnanost	47	–	33	20
více sociálních výdajů a zadlužení vs. méně sociálních výdajů a vyrovnaný rozpočet	34	–	47	19
Škála B				
škrty ve vládních výdajích (ne – ano)	15	23	58	5
vládní financování programů na vytvoření nových pracovních míst (ano – ne)	75	13	9	2
méně zásahů vlády do podnikání (ne – ano)	11	25	58	6
finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií (ano – ne)	64	20	12	4
podpora upadajícím průmyslovým oborům s cílem udržet pracovní místa (ano – ne)	36	25	35	4
krácení pracovního týdne v zájmu vytvoření více pracovních míst (ano – ne)	28	26	42	4
regulace mezd zákonem (ano – ne)	30	26	40	4
usměrňování cen zákonem (ano – ne)	45	23	29	3
snížování rozdílů mezi vysoko a nízko příjmovými skupinami (ano – ne)	44	24	27	4

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: Tabulka by měla být čtena následovně: 15 procent respondentů odmítá škrty v sociálních výdajích, což označujeme jako levicový postoj, 58 procent s nimi souhlasí (pravický postoj), 23 procent ani nesouhlasí, ani souhlasí (středový postoj), a 5 procent neví, jaký postoj zaujmout.

Kromě relativní odlišnosti levicových a pravicových občanů přináší další důležitou informaci i to, zda levicový postoj má nižší hodnotu než 0,5, a pravicový naopak vyšší. V takovém případě se jedná o postoje, které kopírují levo-pravou škálu: levicoví občané zastávají levicové postoje a pravicoví pravicové postoje. Opačným případem je první postoj tabulky 3.5, který zjišťuje, zda občané preferují nižší daně a menší sociální výdaje či vyšší daně a vyšší sociální výdaje: vedle pravicových a středových občanů se i levicoví občané řadí na pravicovou polovinu (ve skutečnosti téměř na střed). Postoje, jež kopírují levo-pravou škálu, se kumulují na konci škály B a je jich celkem pět: regulace

mezd či cen zákonem, podpora upadajícím průmyslovým odvětvím, snižování rozdílů mezi bohatými a chudými a zkrácení pracovního týdne. Současně se jedná o postoje s největší relativní odlišností levicových a pravicových občanů. Naopak první čtyři postoje škály B získávají podporu téměř bez ohledu na to, zda se respondent řadí na leviči či na pravici. To naznačuje, že tyto čtyři otázky – ač substantivně odlišují levicové a pravicové politické subjekty – vůbec nerozlišují mezi občany dle jejich politické orientace a s největší pravděpodobností budou mít celkově nízké vazby s dalšími postoji, které s levo-pravo škálou alespoň trochu souvisí.

Tabulka 3.5. Struktura politických postojů k roli vlády v hospodářství z hlediska politické orientace občanů (průměrné hodnoty na škále nula až jedna)

Postoj	Levice	Střed	Pravice	Rozdíl P-L
Škála A				
snížení daní vs. zvýšení sociálních výdajů	0,53	0,58	0,73	0,20
nízká inflace vs. nízká nezaměstnanost	0,36	0,35	0,48	0,11
více sociálních výdajů a zadlužení vs. méně sociálních výdajů a vyrovnaný rozpočet	0,51	0,60	0,63	0,12
Škála B				
škrtky ve vládních výdajích	0,63	0,65	0,73	0,09
vládní financování programů na vytvoření nových pracovních míst	0,24	0,27	0,28	0,05
méně zásahů vlády do podnikání	0,63	0,66	0,72	0,10
finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií	0,32	0,32	0,29	-0,03
podpora upadajícím průmyslovým oborům s cílem udržet pracovní místa	0,42	0,48	0,57	0,15
krácení pracovního týdne v zájmu vytvoření více pracovních míst	0,46	0,53	0,61	0,14
regulace mezd zákonem	0,46	0,53	0,61	0,16
usměrňování cen zákonem	0,34	0,44	0,53	0,18
snižování rozdílů mezi vysoko a nízko příjmovými skupinami	0,30	0,40	0,56	0,26
N (%)	187 (18,5)	405 (40,3)	415 (41,2)	

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: Zařazení respondentů na levo-pravé škále bylo měřeno na škále od nuly (levice) po deset (pravice); pro účely tabulky byla škála transformována na trojbodovou škálu: levice (0–3), střed (4–6), pravice (7–10).

Jednotlivé buňky obsahují hodnoty mezi nulou a jedničkou, kdy nula znamená levicový postoj a jednička pravicový. Čím nižší je hodnota, tím levicovější je průměrný postoj dané podskupiny. Čím je vyšší, tím je pravicovější. Hodnota na úrovni 0,5 znamená, že daná podskupina s opatřením ani nesouhlasí, ani souhlasí. Tabulka by měla být čtena následovně: levicoví občané souhlasí se škrty ve vládních výdajích (hodnota 0,63), nicméně pravicoví občané s nimi souhlasí více (0,73).

Poté, co jsme stručně představili souhrnné postoje k roli vlády v hospodářství, se můžeme věnovat hlavními tématu této části, a to zkoumání vlivu politických znalostí na vazby mezi postoji. V části 3.4.2 jsme prezentovali různé způsoby měření vazeb mezi postoji a představili jsme tři hlavní: koeficient gamma, Pearsonův korelační koeficient a Cronbachův koeficient alpha. Také jsme zdůvodnili, proč využijeme poslední dva způsoby měření. Ještě předtím, než přistoupíme k testování výše uvedených hypotéz, srovnáme dva korelační koeficienty: gammu a Pearsonův. Tabulka 3.6 ukazuje průměrné hodnoty těchto koeficientů pro obě analyzované škály. Koeficient gamma dosahuje vyšších průměrných hodnot (0,18 oproti 0,12 a 0,35 oproti 0,17), a to především proto, že při výpočtech nebere v potaz tzv. stejné hodnoty (ties). Cronbachův koeficient alpha ukazuje ještě vyšší hodnoty, nicméně v jeho případě se nejedná o míru asociace.

Mnohem důležitější informace než výše průměrného hodnoty koeficientu je vzájemné porovnání jednotlivých naměřených hodnot. To provádíme v druhé části tabulky 3.6, kdy dáváme do vztahu hodnoty naměřené pomocí obou koeficientů pro celkem 39 párů postojů (například otázky 21 a 22 dle tabulky 3.3). Jak Pearsonův, tak Spearmanův korelační koeficient ukazují, že mezi oběma způsoby měření vazby mezi postoji neexistuje téměř rozdíl s výjimkou uvedené průměrné výše obou koeficientů. Oba způsoby měření zachovávají stejné pořadí naměřených hodnot párů postojů: jestliže Pearsonův korelační koeficient ukazuje, že vazba mezi postoji A a B je nejvyšší, tak je nejvyšší i podle koeficientu gamma. Použití Pearsonova korelačního koeficientu na úkor koeficientu gamma by proto nemělo v žádném případě ovlivnit výsledky porovnávání výše postojových vazeb mezi různými podskupinami veřejnosti.

Tabulka 3.6. Shoda jednotlivých měř vazeb mezi postoji

	průměrná hodnota PKK	průměrná hodnota KG	Cronbachův koeficient alpha
Škála A	0,12	0,18	0,39
Škála B	0,17	0,35	0,64
N	36	3	–
Korelace mezi jednotlivými hodnotami postojů tvořících škály A a B (N=39)			
Pearsonův KK	0,98		
Spearmanův KK	0,99		

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: PKK – Pearsonův korelační koeficient; KG – koeficient gamma; KK – korelační koeficient.

Obdobným konzistentním způsobem funguje i Cronbachův koeficient alpha. Vzhledem k tomu, že v následujících analýzách budeme prezentovat výsledky za použití Cronbachova koeficientu alpha, považujeme za vhodné uvést informace o tom, nakolik shodně určují vazby mezi postoji Pearsonův korelační koeficient a Cronbachův koeficient alpha. Srovnání jako v tabulce 3.6 není pro Cronbachův koeficient alpha provést, neboť je vypočítáván pro všechny postoje tvořící škálu, nikoli pro každý pár postojů. Proto jsme porovnali jednotlivé hodnoty obou koeficientů pro jednotlivé analyzované podskupiny vytvořené na základě 17 proměnných, jichž bylo využito pro 24 kategorizací proměnných (například škála subjektivní třídy byla použita v původní šestibodové kategorizaci, i v tříkategoriatní verzi po transformaci). Celkem jsme porovnávali 84 hodnot a pro škálu A byl Pearsonův korelační koeficient mezi oběma typy měř 0,96 a pro škálu B 0,87 a Spearmanův korelační koeficient byl 0,95 pro škálu A a 0,87 pro škálu B. Tato shoda obou měř nás opravňuje k tomu, abychom prezentovali výsledky pouze za použití Cronbachova koeficientu alpha. Výsledky využívající Pearsonův korelační koeficient jsou téměř totožné, minimálně co do seřazení jednotlivých podskupin.

Ještě než přistoupíme k popisu vazeb mezi postoji v uvedených škálách, představíme proměnné, jež jsme v analýzách využívali. Pro třídění do jednotlivých podskupin jsme použili základní socio-demografické proměnné. Cílem jejich použití byla především explorace dat a hledání toho, zda některé proměnné nemají potenciál členit veřejnost podobně jako politické znalosti či proměnné indikující zapojení do politiky. Většinu socio-demografických proměnných jsme kategorizovali klasickým způsobem (pohlaví, vzdělání, náboženská afiliace, četnost návštěv kostela, různé míry sociální třídy), u jiných jsme přistoupil k jejich transformaci buď za účelem jejich logického rozčlenění (příjem do kvartilů, věk do skupin, jež nejvíce souvisí s politickým chováním [viz Linek v tisku; Linek, Lyons 2007]), či za účelem seskupení do více početních kategorií (subjektivní sociální třída z původních šesti do tří kategorií či EGP škálu do šestikategoriatní proměnné).⁶⁵

Proměnné, jež měří koncept politické informovanosti, jsou výsledkem analýz, jež byly provedeny v části 2. Vliv občanských politických znalostí prezentujeme pomocí dvou proměnných, jež se liší v počtu položek, z nichž byly utvořeny. Základní je proměnná, jež bere v potaz všech devět otázek na politické znalosti. Z ní je odvozena druhá proměnná, jež využívá výsledky Mokkenova způsobu škálování. To naznačilo, že dvě položky nepatří do měřených dimenzí politických znalostí; proto je tato druhá proměnná vytvořena ze sedmi otázek. Ideologické politické znalosti měříme pomocí dvou proměnných: schopnosti zařadit se na levo-pravé škále a schopnosti zařadit pět hlavních politických stran na levo-pravé škále v rozmezí, kam jsou řazeny experty, tzv. škála absolutního zařazení stran (viz část 2.5). Zapojení do politiky jsme měřili pomocí proměnných účast ve volbách do PS v roce 2006, členství v politické straně, stranická identifikace a zájem o politiku. Kromě těchto proměnných jsme sledovali i voliče jednotlivých stran a levo-pravé zařazení respondentů.

Výsledky analýz prezentují tabulky 3.7 a 3.8. Hodnoty Cronbachova koeficientu alpha ukazují sílu vazeb mezi jednotlivými podskupinami veřejnosti, jež jsou definovány pomocí socio-demografických proměnných. Výsledky neukazují žádný systematický a především lineární, teoreticky vysvětlitelný trend v jednotlivých podskupinách. Vliv pohlaví, věku, náboženské afiliace, příjmu či

65 V textu informujeme pouze o proměnných, jež v textu využíváme v tabulkách a interpretacích. Vedle nich jsme využívali i další proměnné s různými kategorizacemi: velikost bydliště, rodinný stav, příjem domácnosti, počet sociálních kontaktů respondenta, sociální status a pocit politické efektivity. Tyto proměnné nediferencovaly mezi podskupinami vůbec nebo nesystematicky.

sociální třídy je nepravidelný. Vzdělání má relativně systematický vliv, kdy nejméně a nejvíce vzdělané skupiny mají nejsilnější vazby mezi postoji. Zaoblený vliv vzdělání byl již v minulosti na amerických datech ukázán, a to i přesto, že tento efekt není intuitivní (na základě vyšších kognitivních schopností vzdělaných občanů by bylo oprávněné očekávat vyšší vazby mezi vzdělanými skupinami). Při dichotomizaci vzdělání (obdobně jako Judd a Milburn [1980]) je vliv vzdělání již systematický a dle očekávání: vzdělanější mají větší vazby mezi postoji, i když rozdíly jsou nepatrné. V případě škály A dosahují hodnoty výše 0,36 a 0,38 a v případě škály B 0,61 a 0,65.

Dvě proměnné způsobují alespoň nějaké systematické či teoreticky interpretovatelné vlivy. U četnosti návštěv kostela lze zaznamenat systematicky nejvyšší hodnoty u občanů, kteří chodí minimálně jednou týdně na bohoslužby. Tato skupina obyvatel je obecně politicky více aktivní (viz například její nadprůměrná účast ve volbách), a proto lze tento vliv interpretovat jako důsledek vyššího politického zájmu a informovanosti této skupiny obyvatel. Třídní klasifikace EGP v případě škály A poskytuje velmi variabilní a obtížně interpretovatelné výsledky, nicméně v případě škály B lze rozlišit dvě velké podskupiny: (1.) odborníci, rutinní nemanuální pracovníci a drobní vlastníci s hodnotami Cronbachova koeficientu α nad 0,67; (2.) kvalifikovaní a nekvalifikovaní dělníci a pracovníci v zemědělství s hodnotami koeficientu v rozmezí 0,47 až 0,55. Tyto výsledky naznačují, že třídně výše postavené skupiny s vyšším vzděláním mají organizovanější politické postoje. Tento vliv zaměstnanecké pozice nicméně není systematický pro obě škály.

V tabulce 3.8 prezentujeme výsledky analýz vlivu politických znalostí a zapojení do politiky na sílu vazeb mezi postoji. Vliv všech proměnných je očekávaný v případě škály B, zatímco v případě škály A jak občanské politické znalosti, tak zájem o politiku způsobují zaoblený vzorec výše vazeb v jednotlivých podskupinách; středová skupina mívá nejvyšší sílu vazeb. Občanské politické znalosti produkují lineární nárůst síly vazeb, jenž v případě škály od 9 položek roste od 0,57 na 0,67 a v případě sedmipoložkové škály dokonce z 0,55 na 0,69. U ideologických politických znalostí je tento rozdíl větší v případě znalosti levo-pravé škály, zatímco v případě absolutního zařazení stran dochází k velmi nepatrnému snižování vazeb s růstem znalostí. Stranická identifikace produkuje největší rozdíly mezi krajními skupinami: těmi bez stranické identifikace a těmi s velmi silnou identifikací.

Nejkonzistentnější chování mají proměnné behaviorálního charakteru: volební účast a členství ve straně. Ačkoli rozdíly nejsou velké, jsou systematické pro obě škály A i B. Zatímco volební účast zvyšuje vazby mezi postoji, voliči jednotlivých stran mají odlišně konzistentní postoje. Téměř lineárně od levice na pravici roste míra vazeb mezi postoji: nejnižší je mají voliči KSČM a nejvyšší voliči SZ a ODS. Obdobný vzorec ukazuje sebezaražení na levo-pravé ideologické škále, kdy na pravici se řadí cí respondenti mají nejkonzistentnější postoje. Důvody vyšších vazeb mezi postoji u voličů SZ a ODS (a částečně i KDU–ČSL) je způsoben především vyššími politickými znalostmi těchto voličů (a také průměrným vyšším vzděláním) než například zájmem o politiku. Nejvyšší podíl voličů se zájmem o politiku se kumuluje mezi voliči KSČM a ČSSD; mají-li ale voliči těchto stran nejnižší míry postojových vazeb, nebude zdrojem tohoto rozdílu zájem o politiku. Na druhé straně voliči KSČM a ČSSD mají více voličů s nízkými politickými znalostmi oproti voličům SZ, KDU–ČSL a ODS. Zde lze oprávněně hledat zdroj odlišnosti v síle vazeb mezi voliči jednotlivých stran.

Tabulka 3.7. Vazby mezi postoji u škál A a B dle vybraných socio-demografických proměnných

		N	škála A		škála B	
			CKA podíl	DK	CKA podíl	DK
Pohlaví	muž	589	0,33	34	0,65	16
	žena	612	0,43	41	0,62	21
Vzdělání	základní	149	0,42	42	0,67	28
	střední bez maturity	467	0,34	42	0,60	19
	střední s maturity	422	0,35	36	0,63	16
	vysokoškolské	163	0,43	25	0,67	13
	základní a střední bez maturity	616	0,36	42	0,62	22
	střední s maturitou a VŠ	585	0,38	33	0,65	15
Věk	18–24 let	157	0,48	32	0,63	18
	25–34 let	203	0,47	38	0,62	16
	35–54 let	424	0,33	35	0,65	14
	55–64 let	207	0,25	39	0,62	19
	65 let a více	208	0,36	46	0,61	28
Náboženství	Ano	473	0,39	39	0,60	19
	ne	728	0,38	37	0,66	18
Četnost návštěv kostela	nikdy	706	0,37	38	0,65	20
	jednou za rok	241	0,37	35	0,63	12
	několikrát za rok	129	0,36	36	0,60	19
	jednou za měsíc	45	0,41	56	0,52	18
	jednou za týden a častěji	80	0,59	36	0,67	24
Příjem	1. kvartil	221	0,30	46	0,59	28
	2. kvartil	228	0,41	38	0,67	20
	3. kvartil	261	0,17	31	0,57	9
	4. kvartil	156	0,45	21	0,68	6
	nesděleno	335	0,48	46	0,62	24
Třída	odborníci	299	0,34	29	0,67	12
	rutinní nemanuální	202	0,40	35	0,71	17
	drobní vlastníci	57	0,18	44	0,63	25
	kvalifikovaní dělníci	212	0,24	42	0,47	20
	nekvalifikovaní dělníci	219	0,39	44	0,55	21
	pracovníci v zemědělství	44	0,43	48	0,51	32
	nikdy nepracoval	50	0,59	34	0,69	24
Subjektivní třída	nižší	267	0,38	48	0,53	23
	střední	753	0,37	33	0,65	16
	vyšší	120	0,32	25	0,64	11

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: CKA – Cronbachův koeficient alpha; N – počet respondentů v podskupině; VO – odpovědi.

Tabulka 3.8. Vazby mezi postoji u škál A a B dle politických znalostí a zapojení do politiky

		N	škála A		škála B	
			CKA podíl DK	CKA podíl DK	CKA podíl DK	CKA podíl DK
Občanské politické znalosti (9 položek)	nízké (0–3)	348	0,31	53	0,57	30
	střední (4–5)	400	0,45	37	0,64	17
	vysoké (6–9)	452	0,35	26	0,67	11
Občanské politické znalosti (7 položek)	nízké (0–2)	307	0,42	54	0,55	30
	střední (3–4)	529	0,37	36	0,63	17
	vysoké (5–7)	365	0,36	26	0,69	11
Ideologické politické znalosti (znalost LP škály)	Ne	194	0,27	63	0,50	32
	Ano	1006	0,40	33	0,65	16
Ideologické politické znalosti (absolutní zařazení stran)	Nízké	216	0,30	49	0,66	39
	Střední	449	0,39	37	0,65	18
	Vysoké	536	0,40	35	0,63	15
Zájem o politiku	Nezajímám	418	0,30	51	0,60	25
	trochu se zajímám	395	0,46	32	0,60	15
	velmi se zajímám	370	0,36	29	0,69	15
Stranická identifikace	Žádná	608	0,32	46	0,60	22
	Nějaká	487	0,40	30	0,64	15
	velmi silná	105	0,51	27	0,74	11
Členství v politické straně	Nyní	38	0,44	42	0,75	16
	V minulosti	92	0,39	47	0,64	17
	Nikdy	1044	0,38	36	0,64	18
Účast ve volbách do PS 2006	ano	788	0,38	34	0,64	17
	ne	371	0,34	45	0,60	21
Výběr strany ve volbách do PS 2006	KSČM	74	0,13	43	0,53	23
	ČSSD	167	0,29	35	0,53	15
	KDU–ČSL	70	0,44	26	0,55	19
	SZ	65	0,49	26	0,63	18
	ODS	271	0,40	30	0,65	13
Sebezařazení na levo-pravé škále (11-bodová škála)	Levice (0–3)	187	0,24	33	0,60	18
	Střed (4–6)	405	0,32	39	0,56	17
	Pravice (7–10)	415	0,47	27	0,64	14

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: CKA – Cronbachův koeficient alpha; N – počet respondentů v podskupině; VO – odpovědi.

Zjištění uvedená v tabulkách 3.7 a 3.8 naznačují, že škála A nemusí být vhodná pro měření vazeb mezi postoji, a to především pro vysokou míru neodpovědí na otázky, jež tuto škálu tvoří, a pro pouze dvoukategorální charakter těchto proměnných. Na druhé straně právě míra neodpovídání na otázky naznačuje, že zde může být zdroj nekonzistentního vlivu některých proměnných, u nichž jsme očekávali konzistentní, pozitivní vliv na sílu vazeb mezi postoji. Dotazníkové šetření „ISSP Role vlády“ (2006) standardně nenabízelo respondentům možnost neodpovědět na otázku a tazatelé byli instruováni označit odpověď „nevím“ pouze v případě, že tak respondent spontánně odpověděl a nenabídl další odpověď.⁶⁶ Toto je běžná strategie, neboť většina analytiků považuje odpovědi „nevím“ jako chybějící hodnoty, což tím pádem redukuje počet případů v analýze. Na druhé straně již minimálně od publikací Conversových studií [1964; 1970] je známé, že velká část chyb v dotazníkových šetřeních je způsobena náhodnými odpověďmi lidí, kteří na dané téma nemají žádný názor.

Velikost skupiny, která na dané téma nemá žádný názor, variuje v závislosti na tématu, jeho vzdálenosti od života respondenta a jeho abstraktnosti. Získat informaci o tom, zda a kteří jedinci nemají na dané téma názor, je obtížné. Klasickou možností je vybídnout respondenty k tomu, aby – místo výběru nějaké odpovědi – deklarovali, že postoj nemají. I v případě, že jedinec postoj nemá, může tvrdit, že jej má, a vybrat si nějakou odpověď. Strategie, jak alespoň odhadnout velikost skupiny bez názoru na dané téma, spočívá ve využití experimentální studie s rozděleným souborem na dvě (a více) skupin (*split file experiment*), jimž jsou předkládány stejně formulované otázky, nicméně alespoň v jednom případě s filtrem vybízejícím k odpovědi „nevím, nemám názor“. Schuman a Presser [1996: 118–122] takto například ukázali, že přítomnost filtru před otázkou, jež by předem odlišila ty respondenty, kteří na dané téma nemají názor, zvyšuje podíl odpovědí „nevím“ o přibližně 15–25 procentních bodů v závislosti na typu filtru a otázky. Toto odfiltrování jedinců bez postoje k tématu vede zároveň k tomu, že se proměňují proporce substantivních odpovědí. Přibližně ve třech čtvrtinách případů tyto změny nejsou statisticky významné na pětiprocentní hranici [Schuman a Presser 1996: kap. 4]. Tato statistická nevýznamnost ve většině případů je s velkou pravděpodobností důsledkem toho, že jedinci bez názorů odpovídají náhodně [viz Zaller 1992; Converse 1964, 1970]. Důkazy o tom, zda tyto nahodilé odpovědi ovlivňují i vztahy mezi proměnnými, se liší, nicméně existují případy, kdy jsou tyto změny ve vztazích mezi proměnnými tak velké, že nemohou být důsledkem náhody či výběrové chyby.

Četnosti respondentů, kteří nemají na některá témata názor, nejsou náhodné. Většinou souvisí s kognitivními schopnostmi a jejich korelátory; v případě politických postojů se jedná především o politickou informovanost a zapojení do politiky. V případě analyzovaných škál A a B souvisí podíl odpovědí „nevím“ se vzděláním, sociální třídou, politickými znalostmi a zapojením do politiky. Čím jsou respondenti méně vzdělaní, mají nižší příjem a sociální třídu, méně politických znalostí a nejsou zapojeni do politiky, tím větší podíl odpovědí „nevím“. Odborná literatura zabývající se vazbami mezi postoji o daném problému referuje, většinou s dovětkem, že tato nerovnost má významné důsledky pro referovanou výši vazeb mezi postoji. Tyto odlišnosti v podílech substantivních odpovědí totiž vedou k tomu, že skupiny s velkým podílem odpovědí „nevím“ mají nadhodnocenou výši vazeb mezi postoji proto, že respondenti, kteří na jeden postoj z dané baterie nemají názor a odpoví „nevím“, jsou vyloučeni z analýzy a měření vazeb. Tím pádem jsou respondenti, kteří potenciálně na otázky odpovídají nahodile, vyselektováni a vazby mezi postoji jsou počítány pouze mezi těmi, kteří

66 Pouze v případě otázek na občanské politické znalosti bylo respondentům řečeno, že v případě, že nevědí odpověď, preferujeme, aby nám to řekli, než aby tipovali správnou odpověď.

postoje mají. Dochází tak k nadhodnocení výše vazeb mezi postoji v méně kognitivně silných podskupinách.

Neexistují žádná doporučení, jak při výpočtech vazeb mezi postoji zacházet s respondenty, u nichž chybí informace, resp. jak přizpůsobit výpočty tomu, že dochází k systematickému nadhodnocování míry vazeb mezi postoji u nejméně kognitivně schopných skupin. Vezmeme-li v potaz, že odpovědi „nevím“ reprezentují neexistující postoj k danému tématu, můžeme přistoupit na strategii, která spočívá ve vážení míry vazeb mezi postoji podílem respondentů, kteří postoj k danému tématu mají. Tato strategie spočívá v tvrzení, že aktuálně měřená míra vazeb mezi postoji odráží situaci, jako kdyby 100 % dané podskupiny mělo na témata tvořící dané škály názor, nicméně protože tomu tak není (viz sloupce podílu odpovědí DK), je nutné míru vazeb mezi postoji této skutečnosti přizpůsobit. Takto upravená míra předpokládá, že respondenti, kteří odpovídali „nevím“, nemají vzhledem k neexistenci postojů vazby mezi postoji [totožná argumentace viz Converse 1964]; proto předpokládáme, že hodnota míry vazeb mezi postoji těchto respondentů je nula. Naopak sílu vazeb respondentů, kteří mají postoje k daným tématům, reprezentuje aktuálně měřený koeficient (prezentovaný v tabulkách 3.7 a 3.8).

Tato úprava Cronbachova koeficientu proměnila pořadí jednotlivých podskupin dle vazeb mezi postoji. V případě socio-demografických proměnných došlo k nárůstu vlivu vzdělání, příjmu, třídní klasifikace EGP a sociální třídy; tyto proměnné mají navíc lineární vliv. Tento efekt se týká pouze škály B, zatímco v případě škály A k výrazným posunům nedošlo. V tabulce 3.9 prezentujeme změny ve vazbách dle politických znalostí a zapojení do politiky. Hypotézami předpokládaný vztah se projevuje ve všech případech (politicky informovaní a zapojení do politiky mají větší vazby mezi postoji); jedinou výjimkou jsou v případě škály A zájem o politiku a občanské politické znalosti tvořené devíti položkami.

Analýza vazeb mezi postoji ukázala, že největší vliv na sílu vazeb mají proměnné, jež souvisí s koncepty politické informovanosti a zapojení do politiky. Tyto výsledky jsou pochopitelné, chápeme-li vazby jako důsledek kognitivní schopnosti organizovat postoje. Již jsme zmínili, že takovouto politickou expertízu lze získat především tím, že člověk je do politiky zapojen a je o ní informován. Obdobné výsledky jako při zkoumání vazeb mezi jednotlivými postoji, které tvořily dvě škály postojů k roli vlády v hospodářství (tedy vertikální vazby), lze očekávat i při zkoumání horizontálních vazeb jednotlivých postojů k vyšším organizujícím principům.

V této studii jsme se rozhodli pro zkoumání horizontálních vazeb pomocí vazby jednotlivých postojů tvořících škálu A a B k levo-pravé ideologické škále. Analytická strategie využívá měření asociace pomocí regresní analýzy, v níž závislou proměnnou je sebezařazení respondenta na jedenáctibodové levo-pravé škále a nezávislými proměnnými jsou postoje, jež tvoří škály A a B. Tato strategie bere v potaz kombinovaný efekt jednotlivých postojů na organizující hodnotový princip, čímž se odlišuje od strategie, která by využívala průměrných korelačních koeficientů mezi sebezařazením na levo-pravé škále a jednotlivými postoji. Ke srovnání vlivu jednotlivých podskupin využíváme podíl vysvětlené variance (tuto strategii využil například [Bishop 1976]). Čím vyšší je podíl vysvětlené variance, tím je levo-pravá ideologická škála důležitější pro organizaci postojů.

Tabulka 3.9. Vazby mezi postoji u škál A a B dle politických znalostí a zapojení do politiky (Cronbachův koeficient alpha a jeho upravené verze)

		škála A		škála B	
		CKA	CKA upr.	CKA	CKA upr.
Občanské politické znalosti (9 položek)	nízké (0–3)	0,31	0,14	0,57	0,40
	střední (4–5)	0,45	0,28	0,64	0,53
	vysoké (6–9)	0,35	0,26	0,67	0,60
Občanské politické znalosti (7 položek)	nízké (0–2)	0,42	0,19	0,55	0,39
	střední (3–4)	0,37	0,23	0,63	0,52
	vysoké (5–7)	0,36	0,27	0,69	0,61
Ideologické politické znalosti (znalost LP škály)	ne	0,27	0,10	0,50	0,33
	ano	0,40	0,27	0,65	0,55
Ideologické politické znalosti (absolutní zařazení stran)	nízké	0,30	0,15	0,66	0,47
	střední	0,39	0,25	0,65	0,53
	vysoké	0,40	0,26	0,63	0,54
Zájem o politiku	nezajímám	0,30	0,15	0,60	0,46
	trochu se zajímám	0,46	0,31	0,60	0,51
	velmi se zajímám	0,36	0,26	0,69	0,58
Stranická identifikace	žádná	0,32	0,17	0,60	0,46
	nějaká	0,40	0,28	0,64	0,54
	velmi silná	0,51	0,37	0,74	0,65
Členství v politické straně	nyní	0,44	0,26	0,75	0,63
	v minulosti	0,39	0,21	0,64	0,53
	nikdy	0,38	0,24	0,64	0,52
Účast ve volbách do PS 2006	ano	0,38	0,25	0,64	0,54
	ne	0,34	0,19	0,60	0,47
Výběr strany ve volbách do PS 2006	KSČM	0,13	0,07	0,53	0,41
	ČSSD	0,29	0,19	0,53	0,45
	KDU–ČSL	0,44	0,33	0,55	0,45
	SZ	0,49	0,36	0,63	0,51
	ODS	0,40	0,28	0,65	0,56
Sebezařazení na levo-pravé škále (11-bodová škála)	levice (0–3)	0,24	0,16	0,60	0,49
	střed (4–6)	0,32	0,19	0,56	0,47
	pravice (7–10)	0,47	0,34	0,64	0,55

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: CKA – Cronbachův koeficient alpha; CKA upr. – převážení původního CKA podílem respondentů, kteří k dané škále mají postoj (100 – podíl DK z tabulky 3.8).

Kromě proměnných, jež jsou teoreticky relevantní pro vztahy mezi politickými postoji (občanské politické znalosti, zájem o politiku, stranická identifikace, politická participace), jsme explorativním způsobem zkoumali i vliv dalších proměnných s cílem zjistit, zda neexistují další proměnné, které ovlivňují organizovanost politických postojů občanů. Proto jsme použili klasické socio-demografické proměnné jako věk, pohlaví, vzdělání, sociální třídu, náboženství, příjem, velikost místa bydliště či zaměstnaneckou skupinu. V tabulce 3.10 prezentujeme výsledky pouze pro ty proměnné, které společnost dostatečně diferencovaly v tom smyslu, že je možné vidět odlišnosti mezi jednotlivými podskupinami ve výši alespoň pěti procent vysvětlené variability a že odlišnosti jsou teoreticky interpretovatelné.⁶⁷

Největší vliv na konzistenci zařazení na levo-pravé škále s postoji k roli vlády v hospodářství mají proměnné, jež jsou indikátory zapojení do politiky a informovanosti o ní: stranická identifikace, zájem o politiku, občanské politické znalosti a členství v politické straně (vzhledem k malému počtu případů=členů strany považujeme výsledky za nestabilní a nereferujeme o nich). Naopak vliv volební účasti byl zanedbatelný (rozdíl mezi voliči a nevoliči byl 2 % vysvětlené variability pro škálu B a méně než 1 % pro škálu A). Vliv volby strany byl nesystematický: většinou ale voliči Strany zelených a Křesťanské demokratické unie–Československé strany lidové měli větší podíl vysvětlené variability a nejmenší měli voliči ČSSD.

Silný lineární efekt na konzistenci levo-pravého zařazení a analyzovaných postojů mají stranická identifikace, zájem o politiku a občanské politické znalosti. Prezentujeme údaje jak pro škálu občanských politických znalostí tvořenou všemi devíti položkami, tak i tu, kterou tvoří pouze sedm položek, jež jsou výsledkem analýzy dimenzionality znalostních otázek (viz část 2.4, konkrétně tabulka 2.10). Existují rozdíly v tom, nakolik jednotlivé proměnné diferencují ohledně konzistence uvnitř podskupin; největší rozdíly vytváří stranická identifikace a menší – přibližně poloviční – rozdíly pak zájem o politiku a občanské politické znalosti. Tento rozdíl je částečně způsoben velikostí jednotlivých podskupin. Například respondenti s velmi silnou stranickou identifikací tvoří přibližně desetinu souboru, zatímco respondenti s vysokým zájmem o politiku či s největšími politickými znalostmi více než čtvrtinu. Politicky kognitivně vyspělých občanů je nicméně omezené množství (Converse hovořil o 10, maximálně 20 % veřejnosti).

Ze sociodemografických proměnných ovlivňuje vazby politických postojů na levo-pravou škálu pouze pohlaví, vzdělání a sociální třída. I v těchto případech – jako u ostatních sociodemografických proměnných – platí, že pro obě škály není efekt stejný. V případě proměnné pohlaví neexistuje efekt škály A, zatímco škály B ano; muži mají mnohem více svázané politické postoje k roli vlády v hospodářství s levo-pravou škálou. Efekt vzdělání na konzistenci levo-pravé škály s politickými postoji tvořícími škálu A se blíží tomu, jaký měly občanské politické znalosti či zájem o politiku; v případě škály B se jedná o klasický zaoblený vztah, který vztah vzdělání a vazeb mezi postoji charakterizuje již od počátku výzkumů [viz Bennet et al. 1979]. Skupina občanů se základním vzděláním měla nej Konzistentnější postoje s levo-pravou škálou; nicméně bez této skupiny je vztah vzdělání a konzistence dosti lineární a s každým dokončeným stupněm formálního vzdělání roste i konzistence. V případě proměnné sociální třída je vliv škály A zaoblený, kdy nejnižší provázanost postojů k roli vlády v hospodářství a levo-pravé škály má střední třída, a škály B lineární, nicméně odlišnosti podskupin jsou na hranici odlišitelnosti.

67 Například v případě třídní klasifikace EGP je možné zaregistrovat odlišnosti mezi jednotlivými podskupinami, ale ty jsou natolik nahodilé a pro obě škály se liší, že jsme nepovažovali za relevantní o nich informovat.

Tabulka 3.10. Konzistence levo-pravé škály s postoji k roli vlády v hospodářství v jednotlivých podskupinách veřejnosti

Proměnná	škála A		škála B	
	R ²	N	R ²	N
všichni respondenti	0,04	676	0,19	849
stranická identifikace	žádná	268	0,11	358
	nějaká	332	0,18	399
	velmi silná	77	0,50	92
zájem o politiku	nezajímám	159	0,13	230
	trochu se zajímám	251	0,20	303
	velmi se zajímám	255	0,28	305
občanské politické znalosti (7 položek)	nízké	103	0,15	147
	střední	315	0,18	398
	vysoké	258	0,30	304
občanské politické znalosti (9 položek)	nízké	121	0,18	172
	střední	234	0,14	296
	vysoké	322	0,26	382
pohlaví	muž	359	0,28	446
	žena	317	0,12	403
vzdělání	základní	76	0,36	90
	střední bez mat.	232	0,11	309
	střední s mat.	251	0,21	318
	vysokoškolské	117	0,29	132
sociální třída	nižší	117	0,17	165
	střední	460	0,19	566
	vyšší	89	0,22	99

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: Prezentovány jsou indexy determinace jednotlivých regresních modelů. Údaje by měly být interpretovány následujícím způsobem. Zařazení respondenta na levo-pravé škále vysvětlují postoje tvořící škálu A ze 4 %; v případě těch, kteří se nezajímají či se trochu zajímají o politiku ze 3 %, a v případě těch, kteří se zajímají o politiku z 8 %.

Uvedená strategie naznačuje, že postoje tvořící škály A a B pomáhají definovat levo-pravou ideologickou dimenzi. Ne všechny postoje těchto škál ale souvisí s levo-pravou škálou, jak ostatně naznačila tabulka 3.5. Navíc pro určité podskupiny veřejnosti souvisí jednotlivé postoje s levo-pravou škálou v odlišné míře. Odlišnosti jsou tedy jak z hlediska postojů, tak z hlediska podskupin veřejnosti. Klasický případ těchto odlišností prezentuje tabulka 3.11, která ukazuje hodnoty korelačních koeficientů mezi levo-pravou škálou a jednotlivými postoji, jež tvoří škály postojů k roli vlády v hospo-

dářství (škály A a B), v jednotlivých podskupinách definovaných stranickou identifikací. Obdobné údaje produkuje členění veřejnosti dle politického zájmu a občanských politických znalostí. Pro občany bez stranické identifikace je levo-pravá škála téměř nezávislá na jednotlivých postojích k roli vlády. Mezi občany s nějakou podobou stranické identifikace můžeme zaregistrovat tři případy, kdy korelační koeficient dosahuje hodnot kolem 0,3. Mezi občany s velmi silnou stranickou identifikací je takových případů již sedm a v jednom případě dokonce korelační koeficient přesahuje 0,6. Zároveň existuje odlišnost z hlediska postojů: ne všechny souvisí s levo-pravou škálou. Například dotace na podporu nových pracovních míst či na technologický rozvoj nesouvisejí s levo-pravou škálou ani mezi těmi, co se silně identifikují s nějakou politickou stranou. Naopak požadavek, aby vláda snižovala rozdíly mezi bohatými a chudými, souvisí s levo-pravou škálou nejvíce mezi třemi podskupinami.

Tabulka 3.11. Konzistence levo-pravé škály s postoji k roli vlády v hospodářství dle stranické identifikace

Postoj	Stranická identifikace		
	žádná	nějaká	velmi silná
Škála A			
snížení daní vs. zvýšení sociálních výdajů	0,08	0,17	0,29
nízká inflace vs. nízká nezaměstnanost	0,00	0,11	0,38
více sociálních výdajů a zadlužení vs. méně sociálních výdajů a vyrovnaný rozpočet	-0,07	0,11	0,25
R ²	0,00	0,05	0,21
Škála B			
škrty ve vládních výdajích	0,10	0,15	0,28
vládní financování programů na vytvoření nových pracovních míst	0,08	0,05	0,12
méně zásahů vlády do podnikání	0,09	0,18	0,19
finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií	0,00	-0,08	0,10
podpora upadajícím průmyslovým oborům s cílem udržet pracovní místa	0,17	0,16	0,39
krácení pracovního týdne v zájmu vytvoření více pracovních míst	0,15	0,15	0,39
regulace mezd zákonem	0,05	0,28	0,27
usměrňování cen zákonem	0,07	0,30	0,32
snižování rozdílů mezi vysoko a nízko příjmovými skupinami	0,18	0,34	0,62
R ²	0,11	0,18	0,50

Zdroj: ISSP 2006 Role vlády IV, ČR; vážený soubor.

Poznámka: Prezentovány jsou Pearsonovy korelační koeficienty a index determinace pro jednotlivé modely. Pozitivní korelační koeficient naznačuje, že čím pravicovější postoj respondent zastává (viz tabulka 3.3), tím pravicověji se zařadil na levo-pravé škále.

Z tabulek 3.10 a 3.11 plyne, že skupiny občanů, kteří se zajímají o politiku, jsou o ní informovaní a případně se identifikují s některou ze stran, mají své postoje k roli vlády v hospodářství mnohem konzistentnější s levo-pravou škálou. Je to další potvrzení předchozích zjištění o tom, že tyto skupiny mají obecně konzistentnější postoje k roli vlády v hospodářství. Žádné jiné proměnné neovlivňují konzistenci politických postojů tak, jako ty, jež indukují zapojení do politiky a informovanost o ní.

3.5. Závěr

Představy o tom, co by vláda měla prosazovat za politiky, mívají jedinci alespoň v minimální míře organizovány. Tato organizace nemusí splňovat požadavky totální reflexe politických ideologií hlavních politických aktérů. Naopak, mohou být výrazně idiosynkratické či být úzce zaměřeny, například na zemědělskou či zdravotnickou politiku. Mohou být také v různé míře svázány s abstraktními politickými principy či symboly. Organizovanost politických postojů a konkrétně vazeb mezi nimi je empirickou otázkou. V této části studie jsme se zaměřili na vazby mezi postoji k roli vlády v hospodářství a na souvislost těchto postojů s levo-pravou ideologickou dimenzí. Výzkum jsme rámovali pěti hypotézami. Ty vycházejí z teoretické argumentace založené na vysvětlení vazeb mezi postoji jako důsledku politické expertízy a znalosti politiky, jež jsou získávány v procesu sledování a děláni politiky. Zastáváme názor, že kognitivní schopnosti jsou primární při vysvětlování organizovanosti politických postojů.

Hypotézy obsahovaly náš teoretický argument, že politická informovanost a zapojení do politiky jsou nejsilnějšími prediktory vazeb mezi postoji. Na konkrétní úrovni tyto hypotézy tvrdily, že vyšší vazby budou mít ti občané, kteří mají větší občanské politické znalosti (H1), větší ideologické politické znalosti (H2), větší zájem o politiku (H3) a jsou politicky aktivnější (H4). Poslední hypotéza vychází z kognitivního přístupu k politickým hodnotovým systémům a rozdílných zjištění o vlivu vzdělání na vazby mezi postoji. Tyto hypotézy (a současně i roli dalších proměnných) jsme zkoumali na dvou postojových škálách k roli vlády v hospodářství a na souvislosti postojů tvořících tyto škály s levo-pravou ideologickou škálou. Vazby jsme měřili pomocí Cronbachova koeficientu alpha, Pearsonova korelačního koeficientu a regresní analýzy.

V první řadě hypotetizované vztahy fungovaly mnohem lépe pro škálu B než pro škálu A. V případě škály A dokonce občanské politické znalosti a zájem o politiku neměly hypotetizovaný efekt, zatímco ideologické politické znalosti, členství ve straně, volba strany a stranická identifikace ano. V případě škály B všechny proměnné měly hypotetizovaný efekt. Z těchto výsledků plyne první důležité zjištění, že záleží na tom, jaké postoje mají být spolu organizované. Škála A tvořená třemi položkami měla Cronbachův koeficient alpha pouze 0,39 a velmi volně souvisela s levo-pravou škálou. Naopak škála B měla koeficient alpha 0,64 a s levo-pravou škálou souvisela mnohem těsněji.

Jiné vysvětlení odlišnosti efektu stratifikujících proměnných na postojové vazby ve vztahu ke škále A a B může vycházet z teorie nepostojů [Converse 1964, 1970]. Odpovědi na položky tvořící škálu A tvořily s více než 20 % odpovědi „nevím“, což signalizuje velké problémy s odpovídáním na dané otázky. Efekt velkého počtu odpovědí „nevím“ může být dvojitý. Zaprvé se jednotlivé podskupiny (například se zájmem o politiku a bez zájmu o politiku) výrazně odlišují v počtu těchto odpovědí; tato odlišnost v některých případech dosahovala třiceti procentních bodů. Hodnoty koeficientu alpha jsou vypočítány pouze z validních odpovědí a odpovědi „nevím“ jsou chápány jako chybějící. Tím pá-

dem dochází k nadhodnocení síly vazeb v podskupinách s velkým podílem odpovědí „nevím“. Proto jsme zároveň prezentovali další hodnoty o vazbách mezi postoji, jež využívají vážení původní hodnoty mírou validních odpovědí. Zadruhé můžeme hodnoty odpovědí „nevím“ interpretovat jako indikátor obtížnosti otázky s tím, že může signalizovat, jak velké procento respondentů bez postoje na otázku přesto odpovědělo. V případě odpovídání respondentů, kteří k danému tématu nemají názor, se může jednat o velmi nahodilé odpovědi, z čehož plyne, že vazby mezi takovými postoji mohou dosahovat nízkých hodnot.

Druhé významné zjištění spočívá v potvrzení vlivu jednotlivých indikátorů politické informovanosti a zapojení do politiky na sílu postojových vazeb v případě škály B. Lidé s většími znalostmi o politice, zajímající se o ni, či ji dokonce provozující, mají mnohem konzistentněji organizované postoje. Očekávali jsme nicméně, že vliv politických znalostí na vazby mezi postoji bude mnohem silnější. Rozdíl mezi skupinami s nejnižšími a nejvyššími občanskými politickými znalostmi byl 0,10–0,14 Cronbachova koeficientu alpha a 0,20–0,24 v případě převážení koeficientu na základě míry neodpovídání. Nejen to, v případě škály A bylo možné registrovat případy, kdy efekt nebyl lineární a středová podskupina měla nejvyšší vazby. Efekt stranické identifikace byl mnohem silnější a konzistentnější.

Důvody odlišnosti v síle obou proměnných mohou spočívat v rozdílných četnostech v kategorii, u níž jsou očekávány nejvyšší vazby, tedy mezi nejvíce identifikovanými a nejinformovanějšími. Zatímco v případě stranické identifikace jsme využili kategorií nabízených respondentů s tím, že došlo k sloučení prostředních kategorií (ne moc silná a docela silná identifikace), tak v případě škál politických znalostí jsme měli relativní volnost v tom, jaký počet a jak početné kategorie vytvořit. Bylo možné vytvořit velmi úzké kategorie respondentů s největšími a s nejmenšími znalostmi, nicméně ty by nezahrnovaly více než tři procenta respondentů. Proto jsem se rozhodl pro seskupení do kategorií, jež jsou početnější. Tím ale zároveň došlo k rozmělnění vysokých hodnot vazeb mezi postoji. Současně se nám nepodařilo naplnit Converseovo nepřímé doporučení ohledně toho, do jak velkých podskupin členit občany. Hovořil totiž o tom, skupina politicky informovaných, jež má organizované postoje, je velmi úzká; její velikost je maximálně v rozsahu 10 až 20 procent populace [Converse 1964: 213–214]; ostatně Converse s Piercem tak členili ve své studii francouzské občany [1986].

Třetím důležitým zjištěním naší analýzy je, že socio-demografické proměnné nemají výrazný efekt na vazby mezi postoji. Vliv vzdělání je minimální a očekávaný lineární efekt získává pouze v případě jeho transformace na dichotomickou proměnnou. Kontrolujeme-li ale podíl odpovědí „nevím“ pomocí vážení Cronbachova koeficientu alpha, dochází k nárůstu vlivu vzdělání, příjmu, třídní klasifikace EGP a sociální třídy; tyto proměnné mají navíc lineární vliv. O těchto proměnných je známo, že ovlivňují politickou participaci a aktivitu. S velkou pravděpodobností se jedná o vliv na vazby, jež je zprostředkován zapojením do politiky a politickou informovaností skrze kognitivní a materiální zdroje jedinců.

Důvod, proč vazby mezi postoji vysvětlují politická informovanost a zapojení do politiky, spočívá v roli kognice a znalostí v tomto směru výzkumu. Conversem nastolená výzkumná agenda ohledně vazeb mezi postoji a schopností občanů uvažovat v ideologických rámcích, které veřejnosti prezentují politické elity, je založena na primátu kognice a znalostí nad motivací a zájmy. Autoři, kteří pokračovali v agendě obdobným způsobem jako Converse (například Holmberg, Grandberg, Nie) či s metodologickými revizemi (například Achen, Erikson, Barton, Parsons), ti všichni pokračovali v pa-

radigmatu nadvlády kognice nad motivací. Zallerova inovace ohledně způsobu odpovídání na otázky v dotazníkovém šetření je pokračováním uvedeného proudu: důležitost zpracování informací jedincem a výběr postoje z množství dostupných v mysli odkazují ke kognitivním, myšlenkovým a znalostním schopnostem jedince.

Důležitost kognitivního paradigmatu vynikne, jestliže si představíme hypotetickou situaci, kdy by Converse preferoval zájmy při vysvětlování politických postojů. Logicky se po lidech nevyžaduje, aby své postoje organizovali do nějakých shluků či ideologií: lidé zastávají takové postoje, které jsou v jejich zájmu, bez ohledu na to, zda jsou stejně konzistentní jako postoje politických elit. Ideologické uvažování by ztratilo na důležitosti, zkoumání vazeb mezi postoji by ztratilo jakýkoli význam. Přímát motivace by zdůrazňoval roli zájmů, které mohou mít lidé různé; proto by své postoje organizovali dle svých zájmů, a nikoli ideologií a programů, difuzně šířených elitami. Je-li vazba mezi postoji kognitivní konstrukt, je logické, že ji dokáže nejlépe vysvětlit kognitivní koncept: politické znalosti, jež kombinují vzdělání jako zdroj a zájem o politiku jako motivaci.⁶⁸

Vysvětlení síly vazeb nespočívá pouze na úloze, která spočívá v různé stratifikaci populace do podskupin. Lze sledovat i vztahy mezi makrourovní a mikroúrovní s předpokladem, že makrouroveň (politické elity) jsou zdrojem vazeb. Conversem [1964] popsanou relativně nízkou míru vazby mezi oběma úrovněmi interpretoval Sartori [1969: 403–408] v kontextu konceptu poklesu významu ideologií a ukazoval, že nestrukturovanost hodnotových systémů může být způsobena tím, že (1.) jedinci přestanou zastávat jednotlivé prvky (jinak pevně propojeného) hodnotového systému, tedy vlastně nárůstem Conversových ne-postojů, a tím, že (2.) uzavřený systém ideologického myšlení se otevře, tedy že se hodnotové systémy stanou méně konzistentní. Oba dva Sartoriho důvody mají zabudovaný předpoklad o tom, že někdy v minulosti veřejnost sdílela s elitami hodnotový systém. Mnohem přijatelnější interpretace nízké vazby mezi makro a mikro úrovní spočívají například v odlišné struktuře postojů u různých skupin veřejnosti [viz Axelrod 1967], v Conversově konceptu ne-postojů [Converse 1964, 1970] či Zallerově teorii výběru z distribuce postojů [Zaller 1992; Zaller, Feldman 1992].

Poslední dvě interpretace vycházejí vstříc nejen výsledkům korelačních analýz mezi postojovými otázkami, ale i zjištěním o míře neodpovídání na jednotlivé otázky mezi jednotlivými podskupinami. Tato zjištění naznačují, že pouze určitá skupina lidí je schopna organizovat své postoje jako elity a provádět se svými postoji kognitivní gymnastiku tak, jako elity. Z našeho pohledu se jedná o mnohem přesvědčivější vysvětlení. Tato interpretace zanedbává roli kontextu, na niž upozorňuje výše uvedená druhá Sartoriho interpretace. Kontext, v němž se politika a politický konflikt odehrávají, má také vliv na sílu vazeb (viz zjištění z komparace USA se Švédskem a USA s Francií). Tyto studie upozornily na roli stranického systému a jeho hlavních ideologických os. Další důvody mohou souviset s tím, jak se politické strany zbavují ideologické rigidity a stávají se stále univerzálnějšími [Kirchheimer 1966]. Politické elity navíc mohou veřejnosti vysílat výrazně heterogenní signály o svém politickém programu, čímž mohou přispívat ke snižování schopnosti organizovat politické postoje v intencích klasických ideologií politických elit.

68 Kromě motivačního a kognitivního zdroje postojů lze uvažovat i o afektivním zdroji. Lidé využívají k uvažování o politice tzv. heuristická schémata. Nemusí tak znát hodně o politice, stačí jim, když vědí, komu důvěřovat jako zdroji postojů a informací. Tento proces spoléhá na afekt a emoce spíše než na kognitivní uvažování a argumentaci [Oskamp, Schulz 2005: 154].

4. Závěr: politická informovanost a vazby mezi politickými postoji

Lukáš Linek

Demokracie je konstruována jako projekt kolektivního rozhodování s informovanými občany. Ačkoli většina teorií demokracie informované občany pouze implicitně předpokládá, někteří autoři kolem tohoto požadavku vytvářejí katalogy požadavků, jež musí režim splnit, aby bylo možné hovořit o demokracii. Proto například Robert A. Dahl po demokracii vyžaduje poučené porozumění politickým problémům ze strany občanů a kontrolu nad politickou agendou. Politická informovanost je nezbytnou kompetencí pro dosažení těchto požadavků. Nerovnosti v informovanosti vedou ke skutečné nerovnosti, kdy občané bez informací nejsou schopni a nakonec ani ochotni se aktivně účastnit politického procesu.

V této studii využíváme data z šetření „ISSP Role vlády 2006“ k tomu, abychom prozkoumali politickou informovanost českých občanů a její roli pro organizaci politických postojů k roli vlády v hospodářství. Politickou informovanost jsme měřili pomocí dvou skupin proměnných: (1.) občanských politických znalostí, založených na odpovědích na faktické otázky o politickém procesu, institucích a aktérech; (2.) ideologických politických znalostí, jež využívají schopnost občanů zařadit sebe a hlavní politické strany na levo-pravé škále. Ukazuje se, že čeští občané vědí nejvíce o lokální a národní politice a jejích aktérech a nejméně o mezinárodní politice. Schopnost zařadit se na levo-pravé škále se týká necelých devadesáti procent společnosti a schopnost zařadit politické strany na „správné“ místo závisí na obtížnosti úlohy: zařadit ODS napravo od KSČM dělá problémy mnohem menší skupině lidí než zařadit ODS napravo od KDU–ČSL.

Politická informovanost je v české společnosti zároveň nerovnoměrně distribuována a koncentruje se mezi občany s většími zdroji a kognitivními schopnostmi. Zároveň se jedná o občany, kteří se politicky více angažují. Zkoumání dimenzionality politických znalostí pomocí Mokkenova způsobu analyzování škál přineslo relativně očekávané výsledky: politické znalosti nejsou jednodimenzionální koncept, mají více dimenzí, jež nejsou snadno interpretovatelné. Navíc jejich složení může být ovlivněno metodologickým artefaktem: způsobem odpovídání na otázky. Výsledky analýzy dimenzionality politických znalostí potvrdily obecné tvrzení o tom, že jak člověk konceptualizuje a měří politické znalosti, takové dostane výsledky.

V druhé části studie jsme se zaměřili na prozkoumání teoretických základů organizovanosti politických postojů, jež se operacionalizuje především pomocí měření vazeb mezi postoji. Vazba mezi postoji odkazuje k pravděpodobnosti, s níž na základě znalosti jednoho postoje dokážeme předpovědět postoj jiný. Po představení základních přístupů ke zkoumání organizace politických postojů a vztahu politické informovanosti ke způsobu organizace postojů (Converse, Nie, Achen, Zaller) jsme

přistoupili k analýze dvou škál postojů k roli vlády v hospodářství z hlediska toho, jaké proměnné ovlivňují sílu vazeb mezi postoji a vztah těchto postojů k abstraktní levo-pravé ideologické dimenzi.

Potvrdili jsme základní zjištění z minulých výzkumů ohledně primární role politické informovanosti a zapojení do politiky. Podle očekávání různé operacionalizace politické informovanosti a indikátory zapojení do politiky (zájem o politiku, stranická identifikace, volební účast, členství ve straně) lineárně a pozitivně ovlivňovaly sílu vazeb mezi postoji. Naopak socio-demografické proměnné, především různé indikátory sociálního statusu a třídy (vzdělání, příjem, povolání, subjektivní třídní zařazení), takovýto vliv neměly a určitá linearita vlivu se projevila až při vážení síly vazeb na základě podílu odpovědí „nevím“.

Základní zjištění těchto analýz spočívá v tom, že rozdíly v politických znalostech způsobují také rozdíly v míře strukturovanosti politických postojů, kdy méně politicky informovaní občané mají nižší míru vazeb mezi postoji. Vzhledem k tomu, že politické programy stran jsou strukturované soubory politických postojů, tyto nerovnosti ohrožují proces politické reprezentace. Volba konkrétní strany totiž v žádném případě nemusí znamenat souhlas s daným souborem politických opatření. Nejen to, analýzy zároveň odhalily velký počet občanů, kteří nejsou schopni na některé otázky odpovědět, případně odpovídají s využitím střední kategorie. Jestliže část respondentů nemá postoje a ještě větší je nemá organizované podle politických ideologií hlavních politických stran, je sporné činit sofistikované modely volebního rozhodování pro všechny respondenty, neboť role proměnných se může významně lišit dle míry politických znalostí.

Literatura

- Adams, James F., Samuel Merrill III, Bernard Grofman. 2005. *A Unified Theory of Party Competition: A Cross-National Analysis Integrating Spatial and Behavioral Factors*. New York: Cambridge University Press.
- Agresti, Alan. 2002. *Categorical Data Analysis*. New Jersey: Wiley.
- Achen, Christopher H. 1975. „Mass Political Attitudes and the Survey Response.“ *American Political Science Review* 69: 1218–1231.
- Almond, Gabriel A., Sidney Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. 1963. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Althaus, Scott. 1993. *Collective Preferences in Democratic Politics: Opinion Surveys and the Will of the People*. New York: Cambridge University Press.
- Althaus, Scott. 1996. „Opinion Polls, Information Effects and Political Equality: Exploring Ideological Biases in Collective Opinion.“ *Political Communication* 13 (1): 3–21.
- Alvarez, Michael R. 1997. *Information and Elections*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Alvarez, Michael R., John Brehm. 2002. *Hard Choices, Easy Answers. Values, Information, and American Public Opinion*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Axelrod, Robert. 1967. „The Structure of Public Opinion on Policy Issues.“ *Public Opinion Quarterly* 31(1): 51–60.
- Balch, George I. 1979. „Statistical Manipulation in the Study of Issue Consistency: The Gamma Coefficient.“ *Political Behavior* 1(3): 217–241.
- Barabas, Jason. 2002. „Another Look at the Measurement of Political Knowledge.“ *Political Analysis* 10 (2): 209–209.
- Barnes, Samuel H. 1966. „Ideology and the Organization of Conflict: On the Relationship Between Political Thought and Behavior.“ *Journal of Politics* 28(3): 513–530.
- Bartels, Larry M. 1996. „Uninformed Voters: Information Effects in Presidential Elections.“ *American Journal of Political Science* 40 (1): 194–230.
- Bartle, John. 1997. „Political Awareness and Heterogeneity in Models of Voting: Some Evidence from British Elections Studies.“ *British Elections and Parties Yearbook* 7: 1–24.
- Bartle, John. 2000. „Political Awareness, Opinion Constraint and the Stability of Ideological Positions.“ *Political Studies* 48(3): 467–484.
- Bartle, John. 2002. „Not All Voters Are the Same: The Impact of Knowledge in the 2001 General Election.“ Paper presented at the *Elections, Public Opinion and Parties (EPOP) Conference*, Manchester, UK.
- Barton, Allen H., Wayne R. Parsons. 1977. „Measuring Belief System Structure.“ *Public Opinion Quarterly* 41(2): 159–180.
- Bassili, John N., Joseph F. Fletcher. 1991. „Response-Time Measurement in Survey Research: A Method for CATI and a New Look at Non-attitudes.“ *Public Opinion Quarterly* 55(3): 331–346.
- Bechger, Timo M., Maris Gunter, Verstalen H. F. M. Huub, Anton A. Béguin. 2003. „Using Classical Test Theory in Combination with Item Response Theory.“ *Applied Psychological Measurement* 27 (5): 319–334.
- Bennett, Stephan Eerl. 1996. „Know-nothings Revisited Again.“ *Political Analysis* 18 (3): 219–233.


- Bennett, Stephan Earl, Robert Oldendick, Alfred J. Tuchfarber, George F. Bishop. 1979. „Education and Mass Belief Systems: An Extension and Some New Questions.“ *Political Behavior* 1(1): 53–72.
- Bennett, Stephan Earl. 1973. „Consistency Among the Public’s Social Welfare Policy Attitudes in the 1960’s.“ *American Journal of Political Science* 17: 544–570.
- Benoit, Kenneth, Michael Laver. 2006. *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Berelson, Bernard, Paul F. Lazarsfeld, William N. McPhee. 1954. *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Berlin, Isaiah. 1969. *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Bishop, George F. 1976. „The Effect of Education on Ideological Consistency.“ *Public Opinion Quarterly* 40(3): 337–348.
- Bishop, George F., Kathleen A. Francovic. 1981. „Ideological Consensus and Constraints Among Party Leaders and Followers in the 1978 Election.“ *Micropolitics* 1: 87–111.
- Bishop, George F., Robert W. Oldendick, Alfred J. Tuchfarber. 1984. „What Must My Interest in Politics Be If I Just Told You ‘I Don’t Know’?“ *Public Opinion Quarterly* 48: 510–519.
- Bishop, George F., Robert W. Oldendick, Alfred J. Tuchfarber, Stehen E. Bennet. 1978. „The Changing Structure of Mass Belief System: Fact or Artifact?“ *Journal of Politics* 40(3): 781–787.
- Brehm, J. 1993. *The Phantom Respondents: Opinion Surveys and Political Representation*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Brown, Steven R. 1970. „Consistency and the Persistence of Ideology: Some Experimental Results.“ *Public Opinion Quarterly* 34(1): 60–68.
- Burnham, Walter Dean. 1968. „American Voting Behavior and the 1964 Election.“ *Midwest Journal of Political Science* 12(1): 1–40.
- Butler, David, Donald Stokes. 1974. *Political Change in Britain*. London: Macmillan.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, Donald Stokes. 1960. *The American Voter*. Chicago: Chicago University Press.
- Caplan, B. 2007. *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Carmines, Edward G., James A. Stimson. 1980. „The Two Faces of Issue Voting.“ *American Political Science Review* 74 (1): 78–91.
- Cobb, Michael D., James H. Kuklinski. 1997. „Changing Minds: Political Arguments and Political Persuasion.“ *American Journal of Political Science* 41 (1): 88–121.
- Conover, Pamela J., Stanley Feldman. 1981. „The Origins and Meaning of Liberal/Conservative Self-identifications.“ *American Journal of Political Science* 25 (4): 617–625.
- Converse, Philip E. 1962. „Information Flow and the Stability of Partisan Attitudes.“ *Public Opinion Quarterly* 26(4): 578–599.
- Converse, Philip E. 1964. „The Nature of Belief Systems in Mass Publics.“ Pp. 206–261 in David Apter (ed.). *Ideology and Discontent*. New York: Free Press.
- Converse, Philip E. 1970. „Attitudes and Nonattitudes.“ Pp. 168–189 in Edward Tufte (ed.). *The Quantitative Analysis of Social Problems*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Converse, Philip E. 1974. „Nonattitudes and American Public Opinion: Comment: The Status of Nonattitudes.“ *American Political Science Review* 68(2): 650–660.
- Converse, Philip E. 1974. „Some Priority Variables in Comparative Electoral Research.“ Pp. 727–745 in Richard Rose (ed.). *Electoral Behavior: A Comparative Handbook*. New York: Free Press.
- Converse, Philip E. 1975. „Public Opinion and Voting Behavior.“ Pp. 75–169 in Fred I. Greenstein, Nelson W. Polsby (eds.). *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Converse, Philip E. 1979. „Comment.“ *Journal of Politics* 41(4): 1182–1184.
- Converse, Philip E. 1980. „Comment: Rejoinder to Judd and Milburn.“ *American Sociological Review* 45(4): 644–646.

- Converse, Philip E. 1990. „Popular Representation and the Distribution of Information.“ Pp. 368–388 in John A. Ferejohn, James H. Kuklinski (eds.). *Information and Democratic Processes*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Converse, Philip E. 2000. „Assessing the Capacity of Mass Electorates.“ *Annual Review of Political Science* 3: 331–353.
- Converse, Philip E. 2006. „Researching Electoral Politics.“ *American Political Science Review* 100(4): 605–612.
- Converse, Philip E. 2007. „Perspectives on Mass Belief Systems and Communication.“ Pp. 144–158 in Russel J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann (eds.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford: Oxford University Press.
- Converse, Philip E., Gregory Markus. 1979. „Plus ca Change...: The New CPS Election Study Panel.“ *American Political Science Review* 73(1): 32–49.
- Converse, Philip E., Roy Pierce. 1986. *Political Representation in France*. Cambridge, MA: The Belknap Press of the Harvard University Press.
- Coombs, Clyde H. 1950. „Psychological Scaling without a Unit of Measurement.“ *Psychological Review* 57: 145–158.
- Coombs, Clyde. 1964. *A Theory of Data*. New York: John Wiley.
- Crocker, Linda, James Algina. 1986. *Introduction to Classical and Modern Test Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Dalton, Russell J. 2002. *Citizens Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. New York: Chatham House.
- Delli Carpini, Michael X., Scott Keeter. 1996. *What Americans Know about Democracy and Why It Matters*. New Haven: Yale University Press.
- Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Edwards, Ward. 1954. „The Theory of Decision Making.“ *Psychological Bulletin* 51: 380–417.
- Erikson, Robert S., Michael B. MacKuen, James A. Stimson. 2002. *The Macro Polity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erikson, Robert S. 1979. „The SRC Panel Data and Mass Political Attitudes.“ *British Journal of Political Science* 9(1): 89–114.
- Erikson, Robert S., Kent L. Tedin. 2001. *American Public Opinion: Its Origins, Content, and Impact*. New York: Longman.
- Esaïasson, Peter, Sören Holmberg. 1996. *Representation from Above: Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot, Hants: Gower.
- Feldman, Stanley. 1988. „Structure and Consistency in Public Opinion: The Role of Core Beliefs and Values.“ *American Journal of Political Science* 32(2): 410–440.
- Feldman, Stanley. 1995. „Answering Survey Questions: The Measurement and Meaning of Public Opinion.“ Pp. 249–270 in Milton Lodge, Kathleen M. McGraw (eds.). *Political Judgment: Structure and Process*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Festinger, Leon. 1968. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Frazer, Elizabeth, Keneth Macdonald. 2003. „Sex Differences in Political Knowledge in Britain.“ *Political Studies* 51: 62–83.
- Galston, William A. 1991. *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Diversity in the Liberal State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galston, William A. 2001. „Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education.“ *Annual Review of Political Science* 4: 217–234.
- Gillespie, Michael, Elisabeth M. Tenvergert, Johannes Kingma. 1987. „Using Mokken Scale Analysis to Develop Unidimensional Scale.“ *Quality and Quantity* 21 (4): 393–408.
- Granberg, Donald, Sören Holmberg 1996. „Attitude Constraint and Stability among Elite and Mass in Sweden.“ *European Journal of Political Research* 29 (1): 59–72.
- Granberg, Donald, Sören Holmberg. 1988. *The Political System Matters. Social Psychology and Voting Behavior in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granberg, Donald, Sören Holmberg. 1996. „Attitude Constraint and Stability among Elite and Mass in Sweden.“ *European Journal of Political Research* 29(1): 59–72.

- Grönlund, Kimmo, Henry Milner 2006. „The Determinants of Political Knowledge in Komparative Perspective.“ *Scandinavian Political Studies* 29 (4): 386–406.
- Groves, Robert M. 2004. *Survey Errors and Survey Costs*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Hambleton, Ronald K., Hariharan Swaminathan, Jane H. Rogers. 1991. *Fundamentals of Item Response Theory*. New York: Sage Publications.
- Hardouin, Jean-Benoit. B. 2008. „Non Parametric Item Response Theory with SAS and STATA.“ *Journal of Statistical Software*. [online] [1. 1. 2008]. Dostupné z: <<http://www.anaqol.org/index.php?file=references.php&fr=>>.
- Hayesová, Nicky. 2003. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Heath, Anthony, Robert Andersen, Richard Sinnott. 2003. „Do Less Informed Voters Make Mistakes? Political Knowledge and Electoral Choice.“ *Revue de la Maison française d'Oxford* 1 (1): 69–83.
- Hendl, Jan. 2004. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hewstone, Miles, Wolfgang Stroebe. 2006. *Sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Heywood, Paul. 1994. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing.
- Himmelweit, Hilde T., Patrick Humphreys, Marianne Jaeger. 1981. *How Voters Decide. A Longitudinal Study of Political Attitudes and Voting Extending Over Fifteen Years*. London: Academic Press.
- Hinich, Melvin, Michael Munger. 1997. *Analytical Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holbrook, Thomas M. 1996. *Do Campaigns Matter?* Beverly Hills, CA.: Sage.
- Hyman, Herbert H., Paul B. Sheatsley. 1947. „Some Reasons Why Information Campaigns Fail.“ *Public Opinion Quarterly* 11: 412–423.
- Inglehart, Ronald, Pippa Norris. 2003. *Gender Gaps in Voting Behaviour in Global Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Iyengar, Shanto, Donald R. Kinder. 1987. *News That Matters: Television and American Public Opinion*. Chicago, IL.: University of Chicago Press.
- Iyengar, Shanto, Mark D. Peters, Donald R. Kinder. 1982. „Experimental Demonstrations of the Not-so-minimal Consequences of Television News Programs.“ *American Political Science Review* 76: 848–858.
- Jennings, Kent. 1992. „Ideological Thinking Among Mass Publics and Political Elites.“ *Public Opinion Quarterly* 56(4): 419–441.
- Johns, Robert. 2003. „What Voters Have and What Voters Need: The Relation Between Public Opinion and Political Knowledge.“ *Revue de la Maison française d'Oxford* 1 (1): 47–68.
- Judd, Charles M., Michael A. Milburn. 1980. „The Structure of Attitude Systems in the General Public: Comparisons of a Structural Equation Model.“ *American Sociological Review* 45(4): 627–643.
- Kennedy, Fiachra, Richard Sinnott. 2007. „Irish Public Opinion toward European Integration.“ *Irish Political Studies* 22 (1): 61–80.
- Kirchheimer, Otto. 1966. „The Transformation of Western European Party Systems.“ Pp. 177–200 in Joseph La Palombara, Myron Weiner (eds.). *Political Parties and Political Development*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Klingemann, Hans-Dieter, Richard Hofferbert, Ian Budge. 1994. *Parties, Policies and Democracy*. Boulder, COL: Westview Press.
- Knight, Kathleen. 1985. „Ideology in the 1980 Election: Ideological Sophistication Does Matter.“ *Journal of Politics* 47(3): 828–853.
- Koch, Achim, Rolf Porst. 1998. *Nonresponse in Survey Research*. Mannheim: ZUMA.
- Krejčí, Jindřich 2007. „Non-response in Probability Sample Surveys in the Czech Republic.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (3): 561–588.
- Krouse, Richard, George Marcus. 1984. „Electoral Studies and Democratic Theory Reconsidered.“ *Political Behavior* 6(1): 23–39.
- Kviz, Frederick J. 1981. „Interpreting Proportional Reduction in Error Measures as Percentage of Variation Explained.“ *Sociological Quarterly* 22(3): 413–420.

- Lane, Robert E. 1962. *Political Ideology: Why the American Common Man Believes What He Does*. New York: Free Press.
- Lane, Robert E. 1973. „Patterns of Political Belief.“ Pp. 83–116 in Jeanne N. Knutson (ed.). *Handbook of Political Psychology*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Lau, Richard R., David P. Redlawsk. 2006. *How Voters Decide: Information Processing during Election Campaigns*. New York: Cambridge University Press.
- Lawrence, Christopher N. 2003. *The Role of Political Sophistication in the Decision-Making Processes of Voters*. Ph.D. Thesis, Department of Political Science, University of Mississippi, USA.
- Lebeda, Tomáš, Lukáš Linek, Pat Lyons, Klára Vlachová et al. 2007. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Levendusky, Matthew S., Simon D. Jackman. 2003. „Reconsidering the Measurement of Political Knowledge.“ Unpublished manuscript, Stanford University, USA.
- Liebetrau, Albert M. 1983. *Measures of Association*. Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, series no. 007-032. Newbury Park, CA: Sage.
- Linek, Lukáš. 2004. *Volby do Evropského parlamentu 2004 – analýza volební účasti a stranické podpory v České republice*. Sociologické studie/Sociological Studies 04:01. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Linek, Lukáš, Pat Lyons. 2007. „Zdroje a motivace volební účasti.“ Pp. 63–85 in Tomáš Lebeda, Lukáš Linek, Pat Lyons, Klára Vlachová et al. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Linek, Lukáš. v tisku. „Kdy vymřou voliči KSČM? K věkové struktuře elektorátu KSČM.“ *Politologický časopis*.
- Loevinger, Jane. 1948. „The Technique of Homogenous Tests Compared with Some Aspects of ‘Scale Analysis’ and Factor Analysis.“ *Psychological Bulletin* 45: 507–530.
- Long, Scott J. 1997. *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lupia, Arthur, Matthew D. McCubbins. 1998. *The Democratic Dilemma: Can Citizens Learn What They Need to Know?* New York: Cambridge University Press.
- Luskin, Robert C. 1990. „Explaining Political Sophistication.“ *Political Behavior* 12 (4): 331–361.
- Luskin, Robert C. 1987. „Measuring Political Sophistication.“ *American Journal of Political Science* 31(4): 856–899.
- Luskin, Robert C., John Bullock. 2004. *Re() Measuring Political Sophistication*. Text prezentovaný na Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago IL, April 15–18.
- Lyons, Pat. 2007. „Měření politických znalostí.“ *Data a výzkum – SDA Info* 1(2): 109–126.
- Lyons, Pat. 2008. „Co občané České republiky vědí o politice a proč je to důležité“ Pp. 177–208 in Zdenka Mansfeldová, Aleš Kroupa. *Proměny reprezentace zájmů po vstupu do Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lyons, Pat, Lukáš Linek. 2007. „Tematické hlasování, vliv lídrů a stranictví ve volbách.“ Pp. 177–202 in Tomáš Lebeda, Lukáš Linek, Pat Lyons, Klára Vlachová et al. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Macpherson, Crawford B. 1977. *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Manin, Bernard. 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, John Levi. 1999. „Entropic Measures of Belief System Constraint.“ *Social Science Research* 28(1): 111–134.
- McIver, John P., Edward G. Carmines. 1994. „Unidimensional Scaling.“ Pp. 139–228 in Michael Lewis-Beck (ed.). *Basic Measurement*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Merrill III, Samuel, Bernard Grofman. 1999. *A Unified Theory of Voting: Directional and Spatial Models*. New York: Cambridge University Press.
- Miller, Joanne M., Jon A. Krosnick. 2000. „News Media Impact on the Ingredients of Presidential Evaluations: Politically Knowledgeable Citizens Are Guided by a Trusted Source.“ *American Journal of Political Science* 44 (2): 295–309.
- Miller, Warren E., Donald E. Stokes. 1963. „Constituency Influence in Congress.“ *American Political Science Review* 57: 45–56.
- Miller, Warren E., Merrill J. Shanks 1996. *The New American Voter*. Harvard, MA: Harvard University Press.
- Milner, Henry. 2002. *Civic Literacy: How Informed Citizens Make Democracy Work*. Hannover, NH: Tufts University / University Press of New England.
- Mokken, Robert. 1971. *A Theory and Procedure of Scale Analysis*. The Hague: Mouton.

- Molenaar, Ivo W. 1998. „Mokken Scaling as a Source of Inspiration“. Pp. 19–28 in Meindert Fennema, Cees van der Eijk, Huibert Schijf (eds.). *Search of Structure: Essays in Social Science and Methodology*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Mondak, Jeffrey J. 1999. „Reconsidering the Measurement of Political Knowledge.“ *Political Analysis* 8(1): 57–82.
- Mondak, Jeffrey J. 2001. „Developing Valid Knowledge Scales.“ *American Journal of Political Science* 45: 224–238.
- Mondak, Jeffrey J., Mary R. Anderson. 2004. „The Knowledge Gap: A Re-examination of Gender Based Differences in Political Knowledge.“ *Journal of Politics* 66: 492–512.
- Mondak, Jeffrey J., Damarys Canache. 2004. „Knowledge Variables in Cross-national Social Inquiry.“ *Social Science Quarterly* 85 (3): 539–557.
- Mondak, Jeffrey J., Belinda Davis. 2001. „Asked and Answered: Knowledge Levels When We Will Not Take ‘Don’t Know’ For an Answer.“ *Journal of Politics* 66: 492–512.
- Mutz, Diana C. 2007. „Political Psychology and Choice“ Pp. 80–99 in Russel J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann (eds.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford: Oxford University Press.
- Nadeau, Richard, Richard G. Niemi. 1995. „Educated Guesses: The Process of Answering Factual Knowledge Questions in Surveys.“ *Public Opinion Quarterly* 59 (3): 323–346.
- Nakonečný, Milan. 2000. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Neuman, Russell W. 1986. *The Paradox of Mass Politics: Knowledge and Opinion in the American Electorate*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nie, Norman, Kristi Anderson. 1974. „Mass Belief Systems Revisited: Political Change and Attitude Structure.“ *Journal of Politics* 36(3): 540–591.
- Nie, Norman, Sidney Verba, John Petrocik. 1976. *The Changing American Voter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nie, Norman H., Jane Junn, Kenneth Stehlik-Barry. 1996. *Education and Democratic Citizenship in America*. Chicago, Il.: University of Chicago Press.
- Niemi, Richard G., Anders Westholm. 1984. „Issues, Parties, and Attitude Stability: A Comparative Study of Sweden and the United States.“ *Electoral Studies* 3(1): 65–83.
- Oskamp, Stuart, P. Wesley Schultz. 2005. *Attitudes and Opinions*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Peffley, Mark A., Jon Hurwitz. 1985. „A Hierarchical Model of Attitude Constraint.“ *American Journal of Political Science* 29(4): 871–890.
- Petty, Richard E., John T. Cacioppo. 1984. „The Effects of Involvement on Responses to Argument Quantity and Quality: Central and Peripheral Routes to Persuasion.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 46: 69–81.
- Petty, Richard E., John T. Cacioppo. 1986. *Communication and Persuasion: Central and Peripheral Routes to Attitude Change*. New York: Springer-Verlag.
- Petty, Richard E., Christian Wheeler, Zakary L. Tormala. 2005. „Persuasion and Attitude Change“ Pp. 353–382 in Theodore Millon, Melvin J. Lerner (eds.). *Handbook of Psychology, vol. 5, Personality and Social Psychology*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Pierce, John C., David P. Rose. 1974. „Nonattitudes and American Public Opinion: The Examination of the Thesis.“ *American Political Science Review* 68(2): 626–649.
- Raftery, Adrian. 1995. „Bayesian Model Selection in Social Research.“ Pp. 111–162 in Peter Marsden (ed.). *Sociological Methodology* 25. Oxford: Blackwell Publishers.
- Sanchez, Maria E., Giovanna Morchio. 1992. „Probing ‘Don’t Know’ Answers: Effects on Survey Estimates and Variable Relationships.“ *Public Opinion Quarterly* 56 (4): 454–474.
- Särndal, Carl-Erik, Sixten Lundström. 2005. *Estimation in Surveys with Nonresponse*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Sartori, Giovanni. 1965. *Democratic Theory*. New York: Praeger.
- Sartori, Giovanni. 1969. „Politics, Ideology, and Belief Systems.“ *American Political Science Review* 63(2): 398–411.
- Sartori, Giovanni. 1976. *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, Giovanni. 1987. *Theory of Democracy*. Chatham, NJ: Chatham House Publishers.
- Scarborough, Elinor. 1984. *Ideology and Voting Behaviour. An Exploratory Study*. Oxford: Clarendon Press.

- Shaw, Daron R. 1999. „A Study of Presidential Campaign Event Effects from 1952 to 1992.“ *Journal of Politics* 61 (2): 387–422.
- Schmitt, Hermann, Jacques Thomassen. 1999. *Political Representation and Legitimacy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Schuman, Howard, Stanley Presser. 1996 (1981). *Questions and Answers in Attitudes Surveys. Experiments on Question Form, Wording and Context*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Schuur, van Wijbrandt H. 2003. „Mokken Scale Analysis: Between the Guttman Scale and Parametric Item Response Theory.“ *Political Analysis* 11: 139–163.
- Schuur, van Wijbrandt H. 1992. „Nonparametric Unidimensional Unfolding for Multicategory Data.“ *Political Analysis* 4: 41–74.
- Schuur, van Wijbrandt H. 1998. „From Mokken to Mudfold and Back“. Pp. 45–62 in Meindert Fennema, Cees van der Eijk, Huibert Schijf (eds.). *Search of Structure: Essays in Social Science and Methodology*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Schuur, van Wijbrandt, Henk A. L. Kiers. 1994. „Why Factor Analysis Often Is Incorrect for Analysing Bipolar Concepts, and What Model to Use Instead.“ *Applied Psychological Measurement* 18 (2): 97–110.
- Sidanius, Jim, Gavan Duffy. 1988. „The Duality of Attitude Structure: A Test of Kerlinger’s Criterial Referents Theory within Samples of Swedish and American Youth.“ *Political Psychology* 9(4): 649–670.
- Sidanius, Jim, Rose M. Brewer, Elliot Banks, Bo Ekehammar. 1987. „Ideological Constraint, Political Interest and Gender: A Swedish-American Comparison.“ *European Journal of Political Research* 15: 471–492.
- Sijtsma, Klaas 1998. „Beyond Mokken Scale Analysis: Related Results and Recent Results.“ Pp. 29–44 in Meindert Fennema, Cees van der Eijk, Huibert Schijf (eds.). *Search of Structure: Essays in Social Science and Methodology*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Sniderman, Paul M., Richard A. Brody, Philip E. Tetlock. 1991. *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Soukup, Petr, Ladislav Rabušic. 2007. „Několik poznámek k jedné oblasti českých sociálních věd – statistické významnosti.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43(2): 379–396.
- Stimson, James A. 2004. *Tides of Consent: How Public Opinion Shapes American Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stimson, James A. 1975. „Belief System: Constraint, Complexity and the 1972 Election.“ *American Journal of Political Science* 19(2): 393–418.
- Sturgis, Patrick, Caroline Roberts, Nick Allum. 2005. „A Different Také on the Deliberative Poll. Information, Deliberation, and Attitude Constraint.“ *Public Opinion Quarterly* 69(1): 30–65.
- Sturgis, Patrick, Nick Allum, Patten Smith. 2008. „The Measurement of Factual Knowledge in Surveys.“ *Public Opinion Quarterly* 72(1): 90–102.
- Sullivan, John L., James E. Piereson, George E. Marcus. 1978. „Ideological Constraint in the Mass Public: A Methodological Critique and Some New Findings.“ *American Journal of Political Science* 22(2): 233–249.
- Tourangeau, Roger, Kenneth A. Rasinski. 1988. „Cognitive Processes Underlying Context Effects in Attitude Measurement.“ *Psychological Bulletin* 103: 299–314.
- Tourangeau, Roger, Kenneth A. Rasinski, Norman Bradburn, Roy D’Andrade. 1989. „Carryover Effects in Attitude Surveys.“ *Public Opinion Quarterly* 53: 495–524.
- Tourangeau, Roger, Lance J. Rips, Kenneth Rasinski. 2000. *The Psychology of Survey Response*. Cambridge: Cambridge University Press.
-  ehkalathi, Kimo 2000. *Reliability of Measurement Scales: Tarkkonen’s General Method Supersedes Cronbach’s Alpha*. Statistical Research Report 17, The Finnish Statistical Society, Department of Statistics, University of Helsinki, Finland.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie. 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.

- Vinopal, Jiří. 2006. „Empirická přístupnost levo-pravé politické orientace.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (1): 129–148.
- Vlachová, Klára, Blanka Řeháková. 2004. *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*. Sociologické studie/Sociological Studies 04:09. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Weissberg, Robert. 1976. „Consensual Attitudes and Attitude Structure.“ *Public Opinion Quarterly* 40(3): 349–359.
- Wray, Harry. 1979. „Comment on Interpretations of Early Research into Belief Systems.“ *Journal of Politics* 41(4): 1173–1181.
- Wyckoff, Mikel L. 1987. „Measures of Attitudinal Consistency as Indicators of Ideological Sophistication: A Reliability and Validity Assessment.“ *Journal of Politics* 49(1): 148–168.
- Zaller John. 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zaller, John, Stanley Feldman. 1992. „A Simple Theory of Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preference.“ *American Journal of Political Science* 36(3): 579–616.
- Zaller, John. 1986. *Analysis of Information Items in the 1985 NES Pilot Study*. Report to the NES Board of Overseers. Centre for Political Studies: University of Michigan. [online] [cit. 1. 1. 2008] Dostupné z: <<http://www.electionstudies.org>>.

Příloha 1: Informace o datech

Dotazníkové šetření ISSP 2006 Role vlády IV probíhalo v České republice od 19. října do 27. listopadu 2006. Odpovědnou osobou za sběr dat byl Lukáš Linek. Sběr dat provedla agentura SC&C. Sběr dat probíhal řízeným osobním (*face-to-face*) rozhovorem s respondenty. Výběr respondentů probíhal 4stupňovým náhodným výběrem. Oporou výběru byly adresy registrované v elektronické databázi UIR-ADR (fáze 1: výběr měst; fáze 2: výběr ulic; fáze 3: výběr domácností). Výběr respondenta v domácnosti probíhal pomocí Kishovy metody. Celkem bylo vybráno 2654 osob, z nichž se podařilo provést rozhovory s 1201 respondenty (45 procent).



Podreprezentovány jsou především skupiny, jež jsou často mimo domov (studenti žijící na kolejích či mimo domov). Nepřístupné byly zároveň osoby, které v době šetření neměli žádnou adresu (vězni, bezdomovci, osoby žijící v zahraničí apod.). Kvůli odlišnostem v odpovídání mezi jednotlivými skupinami existují rozdíly mezi základními socio-demografickými charakteristikami respondentů a populace. Proto některé analýzy využívají vážení. Váha je založena datech z Českého statistického úřadu a je založena na informacích o kraji, pohlaví, vzdělání, věku, ekonomické aktivitě a velikosti místa bydliště.

Příloha 2: Použité otázky měřící politické znalosti občanů v šetření ISSP 2006 Role vlády IV (česká data)

Znění otázek na občanské politické znalosti

U následujících otázek Vás prosím, pokud si nevezpomenete na správnou odpověď nebo si nebudete jist/a, bez obav zvolte odpověď „nevím, nejsem si jist/a“. Tato odpověď je pro nás cennější, než případ, kdy byste správnou odpověď uhádl/a.

1. Jsou poslanci do Poslanecké sněmovny voleni na základě poměrného nebo většinového volebního systému? Poměrného – většinového.
2. Můžete prosím říci jméno hejtmana vašeho kraje (primátora v případě Prahy)?
3. Je předseda Evropské komise volen občany Evropské unie? Ano – ne.

Jsou následující výroky pravdivé či nepravdivé?

4. Česká republika formálně vznikla v roce 1989.
5. Současný prezident Václav Klaus byl zvolen na základě hlasování Poslanecké sněmovny a Senátu.
6. V současné době má Evropská unie 25 členských států.
7. Členové krajských zastupitelstev jsou vybíráni na základě výsledků voleb do krajských zastupitelstev.
8. Odpovědnost za odvoz domácího odpadu mají krajská zastupitelstva.
9. Kanada je stálým členem Rady bezpečnosti OSN.

Znění otázek použitých při konstrukci škál zařazení stran

1. V politice lidé někdy hovoří o levici a pravici. Kam byste na stupnici od 0 do 10, kde 0 znamená levice a 10 pravice, umístil/a (1.) ČSSD; (2.) KDU-ČSL; (3.) KSČM; (4.) ODS; (5.) Stranu zelených?
2. Kam byste se sám (sama) zařadil/a na této stupnici?

Příloha 3 – Použité otázky měřící politické postoje občanů k roli vlády v hospodářství v šetření ISSP 2006 Role vlády IV (česká data)

Znění otázek na politické postoje občanů k roli vlády

Škála A

1. Kdyby si vláda mohla volit mezi snížením daní nebo zvýšením výdajů na sociální účely, co by si podle Vás měla vybrat?
 - a) snížit daně, i kdyby to znamenalo menší výdaje na sociální účely,
 - b) zvýšit výdaje na sociální účely, i kdyby to znamenalo vyšší daně.
2. Kdyby si vláda musela vybrat mezi udržení nízké inflace nebo udržení nízké nezaměstnanosti, čemu by podle Vás měla dát větší přednost?
 - a) udržení nízké inflace,
 - b) udržení nízké nezaměstnanosti.
3. Předpokládejme, že výše daní u nás zůstane stejná. Měla by vláda spíše:
 - a) vydávat stejně jako nyní na sociální služby, i kdyby to znamenalo schodek rozpočtu či zadlužení,
 - b) vydávat méně než nyní na sociální služby a udržet vyrovnaný rozpočet, popřípadě snížit dluh.

Škála B

1. Budu Vám číst některá opatření, jimiž může vláda ovlivňovat národní hospodářství. Řekněte, prosím, které kroky podporujete a které odmítáte?
 - a) škrty ve vládních výdajích,
 - b) vládní financování programů na vytvoření nových pracovních míst,
 - c) méně zásahů vlády do podnikání,
 - d) finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií,
 - e) podpora upadajícím průmyslovým oborům s cílem udržet pracovní místa,
 - f) krácení pracovního týdne v zájmu vytvoření více pracovních míst,

- g) regulace mezd zákonem,
- h) usměrňování cen zákonem.

Nabízené odpovědi: 1 – silně podporuji; 2 – podporuji; 3 – ani souhlas, ani nesouhlas; 4 – nepodporuji; 5 – zásadně nepodporuji

2. Do jaké míry souhlasíte s následujícím tvrzením: Vláda by měla dbát na snižování rozdílů mezi lidmi s vysokými příjmy a lidmi s nízkými příjmy?

Nabízené odpovědi: 1 – rozhodně souhlasím; 2 – souhlasím; 3 – ani souhlas, ani nesouhlas; 4 – nesouhlasím; 5 – rozhodně nesouhlasím

Shrnutí

Tato studie prozkoumává politickou informovanost českých občanů, a to jak z hlediska její distribuce ve společnosti, dimenzionality a jejích zdrojů, tak z hlediska jejího vlivu na politické postoje a jejich konzistenci. Důležitost tématu vyplývá především z jeho vztahu k demokratické politické reprezentaci. Demokracie je konstruována jako projekt kolektivního rozhodování s informovanými občany. Ačkoli většina teorií demokracie informované občany pouze implicitně předpokládá, někteří autoři kolem tohoto předpokladu vytvářejí katalogy požadavků, jež musí režim splnit, aby bylo možné hovořit o demokracii. Proto například Robert A. Dahl po demokracii vyžaduje poučené porozumění politickým problémům ze strany občanů a kontrolu nad politickou agendou. Politická informovanost je nezbytnou kompetencí pro dosažení těchto požadavků. Nerovnosti v informovanosti vedou ke skutečné nerovnosti, kdy občané bez informací nejsou schopni a nakonec ani ochotni se aktivně účastnit politického procesu.

Podle jedné z nevlivnějších teorií politické reprezentace – modelu odpovědných politických stran – jsou občané efektivně reprezentováni v parlamentu a vládě, jestliže jsou schopni (1.) artikulovat své politické preference; (2.) rozlišovat mezi politickými stranami a jejich programy a (3.) vybírat si strany, jež jsou programově nejbližší tomu, co si přejí. Empirický výzkum od 50. let minulého století ukazuje, že občané jsou často nedostatečně informovaní o politice a programech stran a na důležitá témata nemají vlastní názory. Z toho vyplývá, že politická reprezentace může být zkreslena ve prospěch občanů s vysokým vzděláním či příjmy. Přesnost takového popisu záleží na schopnosti určit validním a reliabilním způsobem informovanost občanů a zhodnotit důsledky nízké úrovně politických znalostí pro demokratický režim.

V této studii využíváme data z šetření „ISSP Role vlády 2006“ k tomu, abychom prozkoumali politickou informovanost českých občanů a její roli při pro organizaci politických postojů k roli vlády v hospodářství. Politickou informovanost jsme měřili pomocí dvou skupin proměnných: (1.) občanských politických znalostí, založených na odpovědích na faktické otázky o politickém procesu, institucích a aktérech; (2.) ideologických politických znalostí, jež využívají schopnost občanů zařadit sebe a hlavní politické strany na levo-pravé škále. Ukazuje se, že čeští občané vědí nejvíce o lokální a národní politice a jejích aktérech a nejméně o mezinárodní politice. Schopnost zařadit se na levo-pravé škále se týká necelých devadesáti procent společnosti a schopnost zařadit politické strany na „správné“ místo závisí na obtížnosti úlohy: zařadit ODS napravo od KSČM dělá problémy mnohem menší skupině lidí než zařadit ODS napravo od KDU–ČSL.

Politická informovanost je v české společnosti zároveň nerovnoměrně distribuována a koncentruje se mezi občany s většími zdroji a kognitivními schopnostmi, což vede ke specifické formě politické

nerovnosti. Zároveň se jedná o občany, kteří se politicky více angažují. Vícerozměrný model potvrdil, že míru politických znalostí na individuální úrovni určují mobilizační snahy, úroveň zdrojů a kognitivní schopnosti. Zkoumání dimenzionality politických znalostí pomocí Mokkenova způsobu analyzování škál přineslo relativně očekávané výsledky: politické znalosti nejsou jednodimenzionální koncept, mají více dimenzí, jež nejsou snadno interpretovatelné. Navíc jejich složení může být ovlivněno metodologickým artefaktem: způsobem odpovídání na otázky. Výsledky analýzy dimenzionality politických znalostí potvrdily obecné tvrzení o tom, že jak člověk konceptualizuje a měří politické znalosti, takové dostane výsledky.

V druhé části studie jsme se zaměřili na prozkoumání teoretických základů organizovanosti politických postojů, jež jsme operacionalizovali především pomocí měření vazeb mezi postoji. Vazba mezi postoji odkazuje k pravděpodobnosti, s níž na základě znalosti jednoho postoje dokážeme předpovědět postoj jiný. Po představení základních přístupů ke zkoumání organizace politických postojů a vztahu politické informovanosti ke způsobu organizace postojů (Converse, Nie, Achen, Zaller), jsme přistoupili k analýze dvou škál postojů k roli vlády v hospodářství z hlediska toho, jaké proměnné ovlivňují sílu vazeb mezi postoji a vztah těchto postojů k abstraktní levo-pravé ideologické škále.

Potvrdili jsme základní zjištění z minulých výzkumů ohledně primární role politické informovanosti a zapojení do politiky. Podle očekávání různé operacionalizace politické informovanosti a indikátory zapojení do politiky (zájem o politiku, stranická identifikace, volební účast, členství ve straně) lineárně a pozitivně ovlivňovaly sílu vazeb mezi postoji. Naopak socio-demografické proměnné, především různé indikátory sociálního statusu a třídy (vzdělání, příjem, povolání, subjektivní třídní zařazení) takovýto vliv neměly a určitá linearita vlivu se projevila až při vážení síly vazeb na základě podílu odpovědí „nevím“.

Základní zjištění těchto analýz spočívá v tom, že rozdíly v politické informovanosti způsobují také rozdíly v míře strukturovanosti politických postojů, kdy méně politicky informovaní občané mají nižší míru vazeb mezi postoji. Vzhledem k tomu, že politické programy stran jsou strukturované soubory politických postojů, tyto nerovnosti ohrožují proces politické reprezentace. Volba konkrétní strany totiž v žádném případě nemusí znamenat souhlas s daným souborem politických opatření. Nejen to, analýzy zároveň odhalily velký počet občanů, kteří nejsou schopni na některé otázky odpovědět, případně odpovídají s využitím střední kategorie. Jestliže část respondentů nemá postoje a ještě větší je nemá organizované podle politických ideologií hlavních politických stran, je sporné činit sofistikované modely volebního rozhodování pro všechny respondenty, neboť role proměnných se může významně lišit dle míry politických znalostí.

Summary

This study analyses the political awareness of Czech citizens, both from the perspective of its distribution within society, its dimensionality, and its sources, and from the perspective of its effect on political attitudes and attitude consistency. The topic is important for political representation. Democracy is assumed to be a project of collective decision-making with informed citizens. Although most theories of democracy only implicitly rest on the assumption that citizens are indeed politically aware, some authors have formulated a catalogue of demands that a regime must meet in order for it to be considered a democracy. Robert A. Dahl, for example, requires that citizens have an enlightened understanding of political problems and have control of the political agenda. Political awareness is essential to meet these requirements. Unequal levels of political awareness lead to real inequalities, where citizens without information are unable and ultimately unwilling to actively participate in the political process.

According to one of the most influential theories of political representation, the Responsible Party Model, citizens are only effectively represented in parliament and government if they are able to (1) articulate their policy preferences; (2) discriminate between political parties and their programmes, and (3) select the party most likely to implement their desired preferences. Empirical research from the 1950s demonstrated that citizens are often uninformed about politics and party programmes and do not have an opinion of their own on important issues. This suggests that political representation is likely to be biased in favour of citizens with higher education and incomes. Whether this is indeed the case critically depends on being able to determine, in a valid and reliable manner, how much citizens know about politics and to evaluate the consequences of low levels of political knowledge for democratic regimes.

The authors use data from the 'ISSP Role of Government 2006' to examine the political awareness of Czech citizens and its role in structuring political attitudes on the role of the government in the economy. The authors measured political awareness with two groups of variables: (1) civic knowledge, determined from responses to factual questions about the political process, institutions, and actors; (2) ideological knowledge, examining the ability of citizens to situate themselves and the country's main political parties on the left/right axis of the political spectrum. Czech citizens are found to be best informed about local and national politics and their actors and least about international politics. Just under ninety per cent of citizens are able to indicate where they stand in the left/right axis, but doing so 'correctly' for political parties tends to depend on the objective difficulty of the task: people find it much easier to rank ODS to the right of KSČM than to rank ODS to the right of KDU-ČSL.

Political awareness is unequally distributed in the Czech population and is concentrated among citizens with more resources and higher cognitive ability, and this leads to specific forms of political inequality. Such people are also the most politically active citizens. A multidimensional model shows that the degree of political activity, level of resources and cognitive ability of a person determine the degree of political knowledge at the individual level. A Mokken scale analysis of the dimensionality of political knowledge produced more or less the expected results: political knowledge is not a one-dimensional but a multi-dimensional concept, the interpretation of which is complicated. In addition, the actual substance of political knowledge can be influenced by a methodological artefact: how a person responds to the questions. Analyses of the dimensionality of political knowledge confirmed the general assertion that the way in which a person conceptualises and measures political knowledge will determine the findings.

In the second part of the study the authors examine the theoretical foundations of the structure of political attitudes, which they operationalise mainly by means of measuring attitude constraints. Attitude constraint refers to the likelihood that based on knowledge of one political attitude it is possible to predict what another attitude will be. The authors introduce the basic approaches to studying the structure of political attitudes and the constraints between them (Converse, Nie, Achen, Zaller) and then proceed to analyse two scales of attitudes on the role of government in the economy in terms of what variables influence the degree of constraints between these attitudes and an abstract left/right ideological axis.

The authors confirmed basic findings from previous research on the primary role played by political awareness and political involvement. As expected, various operationalisations of political awareness and indicators of political involvement (interest in politics, party identification, participation in elections, party membership) have a linear and positive effect on the level of attitude constraints. Conversely, socio-demographic variables, in particular indicators of social status and class (education, income, occupation, subject class-ranking) had no such effect and the only linearity was in the measured degree of constraints based on the share of 'Don't know' responses.

The study's analyses showed that differences in political awareness also lead to differences in the structure of political attitudes, with less politically aware citizens having less consistent attitudes. Given that the political programmes of parties are structured sets of political attitudes, these inequalities pose a risk to the process of political representation. An individual's choice of political party need not mean that he or she agrees with the given party's set of policies. Moreover, the analyses also revealed that many of the citizens who were unable to answer certain questions instead select a middle response option. If a portion of respondents has no attitudes and an even larger portion does not have consistently structured attitudes, making sophisticated models of electoral decision-making for all respondents is of questionable worth, as the role of the variables can vary significantly by the degree of individual political awareness.

Zusammenfassung

In dieser Studie wird die politische Informiertheit der tschechischen Bevölkerung sowohl hinsichtlich der Informationsverteilung in der Gesellschaft und der Dimensionalität der Informationsquellen, als auch hinsichtlich des Einflusses von Informationen auf die politische Einstellung und deren Konsistenz untersucht. Die Bedeutung dieses Themas ergibt sich insbesondere aus dessen Beziehung zur demokratischen politischen Repräsentation. Demokratie wird als Projekt der kollektiven Entscheidungsfindung informierter Bürger konstruiert. Obgleich die meisten Demokratie-Theorien den informierten Bürger lediglich implizit voraussetzen, stellen einige Autoren hinsichtlich dieser Voraussetzungen verschiedene Anforderungskataloge auf, die von einer Gesellschaftsordnung erfüllt werden müssen, um als demokratisch bezeichnet werden zu können. Deshalb fordert beispielsweise Robert A. Dahl von der Demokratie ein fundiertes Verständnis der politischen Probleme vonseiten der Bürger sowie die Kontrolle der politischen Agenda. Die politische Informiertheit ist eine unerlässliche Kompetenz zur Erreichung dieser Anforderungen. Ungleichheiten in der Informiertheit führen zu tatsächlichen Ungleichheiten, d.h. dass wenig informierte Bürger nicht in der Lage und schließlich auch nicht bereit sind, sich aktiv am politischen Prozess zu beteiligen.

Gemäß einer der einflussreichsten Theorien der politischen Repräsentation – dem Modell verantwortlicher politischer Parteien – werden die Bürger effektiv in Parlament und Regierung vertreten, wenn sie in der Lage sind (1.) ihre politischen Präferenzen zu artikulieren; (2.) die politischen Parteien und deren Programme voneinander zu unterscheiden und (3.) diejenigen Parteien auszuwählen, deren Programm ihren Wünschen am nächsten stehen. Empirische Untersuchungen seit den 50. Jahren des vergangenen Jahrhunderts zeigen, dass viele Bürger oft unzureichend über Politik und Parteiprogramme informiert sind und zu wichtigen Themen keine eigene Meinung haben. Daraus ergibt sich, dass die politische Repräsentation zugunsten der bildungs- und einkommensstärkeren Bevölkerungsschichten verzerrt sein kann. Die Genauigkeit dieser Beschreibung hängt ab von der Fähigkeit, die Informiertheit der Bevölkerung beweiskräftig und zuverlässig zu bestimmen und die Folgen eines niedrigen Niveaus politischer Kenntnisse für eine demokratische Ordnung zu bewerten.

In dieser Studie nutzen wir Daten aus der Erhebung „ISSP – Rolle der Regierung 2006“, um die politische Informiertheit der tschechischen Bevölkerung und die Rolle dieser Informiertheit bei der Bildung politischer Einstellungen zur Rolle der Regierung im Wirtschaftsleben zu untersuchen. Die politische Informiertheit wurde dabei mithilfe zweier Variablengruppen gemessen: (1.) allgemeine politische Kenntnisse, die anhand von Antworten auf Sachfragen zum politischen Prozess, zu Institutionen und Akteuren ermittelt wurden; (2.) ideologisch-politische Kenntnisse, die auf die Fähigkeit der Befragten abzielten, sich selbst und die wichtigsten politischen Parteien auf einer Links-Rechts-Skala einzuordnen. Es zeigte sich dabei, dass die tschechischen Bürger am besten über regionale und

Landespolitik und deren Akteure informiert sind und am wenigsten über internationale Politik. Die Fähigkeit zur Einordnung auf einer Links-Rechts-Skala betrifft nahezu neunzig Prozent der Gesellschaft, während die Fähigkeit, politische Parteien „richtig“ einzuordnen von der Schwierigkeit der Aufgabenstellung abhängt: die Einordnung der ODS rechts von der KSČM ist für die meisten Befragten einfacher als die Einordnung der ODS rechts von der KDU–ČSL.

Die politische Informiertheit ist in der tschechischen Gesellschaft außerdem ungleich verteilt und konzentriert sich auf Bevölkerungsschichten mit größeren Quellen und besseren kognitiven Fähigkeiten, was zu einer spezifischen Form der politischen Ungleichheit führt. Gleichzeitig handelt es sich um politisch engagiertere Bürger. Das mehrdimensionale Modell bestätigte, dass das Niveau der politischen Kenntnisse von der Motivation, dem Niveau der Informationsquellen und von den kognitiven Fähigkeiten bestimmt wird. Die Untersuchung der Dimensionalität der politischen Kenntnisse mithilfe der Mokkenschens Skalenanalyse brachte relativ erwartungsgemäße Ergebnisse: politische Kenntnisse stellen kein eindimensionales Konzept dar, sondern haben mehrere Dimensionen, die nicht leicht zu interpretieren sind. Ihre Zusammensetzung kann überdies durch den methodologischen Artefakt der Beantwortung von Fragen beeinflusst werden. Das Ergebnis der Analyse der Dimensionalität politischer Kenntnisse bestätigten die allgemeine Hypothese, dass die Ergebnisse von der Konzeptualisierung und Messung der politischen Kenntnisse abhängen.

Im zweiten Teil der Studie befassten wir uns mit der Untersuchung der theoretischen Grundlagen der Organisation politischer Einstellungen, die wir insbesondere mithilfe der Messung der Beziehungen zwischen politischen Einstellungen operationalisierten. Die Beziehung zwischen politischen Einstellungen betrifft die Wahrscheinlichkeit, mit der wir auf Grundlage der Kenntnis einer bestimmten Einstellung eine andere Einstellung vorhersagen können. Nach Einführung der Ansätze zur Untersuchung der Organisation politischer Einstellungen und der Beziehung der politischen Informiertheit zu deren Organisationsweise (Converse, Nie, Achen, Zaller) führten wir eine Analyse von zwei Skalen politischer Einstellungen zur Rolle der Regierung im Wirtschaftsleben hinsichtlich der Frage durch, welche Variablen die Beziehungen zwischen politischen Einstellungen beeinflussen und welches die Beziehung dieser Einstellungen zur abstrakten ideologischen Links-Rechts-Skala ist.

Dabei bestätigte sich die grundlegende Feststellung früherer Untersuchungen hinsichtlich der primären Rolle der politischen Informiertheit und der Einbindung in die Politik. Erwartungsgemäß stärkten verschiedene Operationalisierungen der politischen Informiertheit und Indikatoren der politischen Einbindung (Interesse an Politik, Identifizierung mit Parteien, Wahlbeteiligung, Parteimitgliedschaft) linear und positiv die Beziehungen zwischen politischen Einstellungen. Demgegenüber hatten sozio-demografische Variablen, insbesondere verschiedene Indikatoren des Sozialstatus (Bildung, Einkommen, Beruf, subjektive soziale Zugehörigkeit) keinen solchen Einfluss, wobei sich eine gewisse Linearität dieses Einflusses erst bei Knüpfung der Beziehung an die Antwort „weiß nicht“ ergibt.

Die grundlegende Feststellung dieser Analysen besteht darin, dass Unterschiede in der politischen Informiertheit auch zu Unterschieden in der Strukturiertheit politischer Einstellungen führen, wobei das Beziehungsgeflecht zwischen den Einstellungen bei politisch weniger informierten Bürgern schwächer ist. Da die Programme der politischen Parteien strukturierte Systeme politischer Einstellungen sind, gefährden diese Ungleichheiten den Prozess der politischen Repräsentation. Die Wahl einer konkreten Partei ist nämlich keinesfalls gleichbedeutend mit einer Zustimmung zum

vorliegenden System politischer Maßnahmen. Und nicht nur das: die Analysen deckten gleichfalls eine große Anzahl von Befragten auf, die nicht in der Lage sind, bestimmte Fragen zu beantworten bzw. die unter Nutzung der mittleren Kategorie antworten. Wenn also ein Teil der Befragten keine politische Einstellung hat und die Einstellungen bei einem noch größeren Teil nicht nach den politischen Ideologien der wichtigsten politischen Parteien organisiert sind, sind jegliche für alle Befragten geltenden Modelle von Wahlentscheidungen fragwürdig, da sich die Rolle der Variablen je nach Grad der politischen Kenntnisse erheblich ändern kann.

O autorech

PhDr. Lukáš Linek

likas.linek@soc.cas.cz

je studentem doktorského programu Sociologie na FSV UK v Praze, kde vyučuje kursy politické sociologie. Zároveň je odborným pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., člen oddělení Sociologie politiky. Zabývá se politickými postoji, volebním chováním a stranictvím. V roce 2007 se spolupodílel na vydání monografie *Voliči a volby 2006* a byl spolueditorem publikace *Volby do Evropského parlamentu 2004*. Publikoval v zahraničních a českých odborných časopisech jako například *Journal of Legislative Studies*, *Party Politics*, *Journal of Communist Studies and Transitional Politics*, *Sociologický časopis* či *Politologický časopis*.

Pat Lyons, M.A., Ph.D.

pat.lyons@soc.cas.cz

je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., člen oddělení Sociologie politiky. Zabývá se veřejným míněním, politickými postoji a volebním chováním. V roce 2008 mu vyšla monografie s názvem *Public Opinion, Politics and Society in Contemporary Ireland*. Publikuje v zahraničních a českých odborných časopisech jako například *Political Studies*, *Acta Politica* či *Czech Sociological Review*.

Politická informovanost občanů: teorie, měření a role při zkoumání politických postojů

Lukáš Linek, Pat Lyons

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 08:1

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Denis Jerie

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s.r.o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 200 výtisků

1. vydání

Praha 2008

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz